

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Пенза І. В.

**СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ
(1951–2017 рр.)**

Методичні рекомендації

Херсон – 2020

УДК 377:656.6:316.7(477)"1951/2017"(072)

П25

*Схвалено на засіданні кафедри педагогіки й менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(протокол № 10 від 10.11.2020 р.)*

Рецензенти:

І. М. Рябуха – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови з підготовки фахівців за скороченою програмою Херсонської державної морської академії;

В. С. Мусієнко – кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри теорії й методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;

М. В. Сотер – кандидатка педагогічних наук, викладачка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Первомайської філії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

П25

П25 Пенза І. В. Соціокультурна складова професійної освіти майбутніх судноводіїв (1951–2017 рр.). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2020. 99 с.

У методичних рекомендаціях схарактеризовано соціокультурну складову професійної освіти майбутніх судноводіїв, висвітлено зміст, форми, методи й засоби навчання, окреслено позитивні та негативні тенденції розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв упродовж трьох хронологічних відрізків часу.

УДК 377:656.6:316.7(477)"1951/2017"(072)

© Херсонська академія неперервної освіти, 2020

© Пенза І. В., 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Ідеологічно-політехнічні аспекти професійної освіти майбутніх судноводіїв (1951–1974 рр.).....	6
Продуктивно-інтенсивні зміни соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв (1975–1989 рр.).....	35
Гуманітаризаційно-інтеграційні особливості модернізації соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв (1990–2017 рр.).....	57
Висновки	83
Список використаних джерел.....	85
Додатки.....	99

ВСТУП

Сьогодні в умовах налагодження співробітництва з Європейським Союзом та в процесі пошуку ефективних стратегій розвитку України як морської держави перед навчальними закладами, що здійснюють підготовку морських фахівців, постає завдання щодо формування спеціалістів у відповідності з високими міжнародними стандартами. Тому у світлі підвищення вимог до професійних компетентностей, необхідністю випуску конкурентоздатних та кваліфікованих кадрів, підготовлених до ефективної взаємодії у полікультурному середовищі, суттєво зростає потреба розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв.

З метою адаптації вітчизняної моделі професійної підготовки до європейських стандартів та сучасних вимог ринку праці щодо рівня професійної кваліфікації прийнято закони України «Про вищу освіту» (2014) та «Про освіту» (2017), Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), а також нормативно-правові акти стосовно підготовки фахівців морської галузі: Закон про приєднання до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (1996); Морська доктрина України на період до 2035 року (2009) та ін. Удосконалення морської освіти в нашій країні відбувається у відповідності до ряду конвенцій, кодексів та модельних курсів, виданих та затверджених Міжнародною морською організацією.

Професійна підготовка фахівців виступає предметом наукового пошуку багатьох учених (Н. Дідур, В. Кузьменко, Ю. Кузьменко, О. Матвієнко, О. Нечипорук, Н. Ничкало, Є. Павлюк, В. Сафонова, Н. Слюсаренко, В. Ципко, Т. Чернюк та ін.).

Проблему підготовки фахівців морської галузі досліджували М. Бабишена, Г. Варварецька, Л. Герганов, Н. Глебова, С. Глікман, Ю. Котова, М. Кулакова, Л. Ліпшиць, О. Попова, В. Смелікова, І. Сокол, О. Тимофєєва, О. Чорний та ін.

На необхідності соціокультурної складової освіти у своїх дослідженнях наголошували А. Асмолов, Л. Бабушкіна, Ю. Безвін, Є. Белякова, Н. Білоцерківська, Н. Богданова, Є. Голобородько, Р. Гришкова, О. Зайцева, І. Захарова, В. Ісаєнко, В. Карих, О. Квасник, О. Коломинова, А. Кузьміна, І. Кушнір, М. Максимець, Л. Марецька, Р. Мільруд, Н. Муравйова, А. Мурзіна, Г. Низькодубов, А. Перова, О. Ровенчак, В. Ростовцева, Д. Смірнов, П. Сулейманова, Н. Тарасова, О. Федоскіна, М. Філатова, Т. Фоменко, О. Фролова, Л. Храпаль, Н. Черниш, Н. Чернуха, С. Шехавцова, С. Яруніна, М. Ячменик та ін.

Питанням налагодження міжкультурної комунікації присвячено праці іноземних (В. Апалькова, Г. Бентона (G. Benton), Роберт П. Боумана (Robert P. Bowman), І. Вісан (I. Visan), О. Гущина, Т. Жаркової, С. Муаран

(S. Moirand), Джобі Стаффорд Робінсона (Joby Stafford Robinson), П. Сисоєва, Д. Сусетуо (Didin Alfiani Susetyo), Тхі Чжун Трана (Tran Thi Thuong) Тода Юінга (Tod Ewing) та вітчизняних (А. Величко, В. Войлошникової) учених.

Історико-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців у закладах морської освіти висвітлено в роботах В. Золотовської, С. Козак, А. Ляшкевич, І. Рябухи, А. Солодовник та ін.

Вивчення значного масиву архівних джерел, науково-методичних та історико-педагогічних праць надало можливість простежити розвиток соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття та виділити кілька якісно відмінних періодів:

1-й (1951–1974 рр.) – надмірна ідеологізація та політизація змісту дисциплін соціокультурного спрямування, які викладали в морських навчальних закладах; практичний характер занять, а саме: зміцнення зв'язку навчання з життям та майбутньою професією. Цей період можна поділити на такі субперіоди: 1951–1958 рр. – посилення ролі суспільно-гуманітарних дисциплін, вжиття заходів щодо покращення якості їх викладання та підвищення рівня освіти педагогів, які їх викладали; 1959–1974 рр. – політехнізація освітньої сфери, перебудова викладання суспільних наук у вишах та середніх спеціальних навчальних закладах;

2-й (1975–1989 рр.) – посилення якості підготовки спеціалістів унаслідок поступового удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи. Його можна поділити на такі субперіоди: 1975–1983 рр. – покращення викладання дисциплін соціокультурного спрямування внаслідок виконання відповідних постанов уряду; 1984–1989 рр. – реформування загальної середньої освіти, зростання комп'ютеризації та пошук ефективних форм, методів та засобів навчання;

3-й (1990–2017 рр.) – гуманітаризація морської освіти, збільшення частки соціально-гуманітарних дисциплін та віднесення більшості з них до переліку нормативних. В ньому можна виділити два субперіоди: 1990–1996 рр. – відхід від радянських традицій та перебудова викладання дисциплін соціокультурного спрямування (оновлення навчальних планів, програм, навчальної літератури), акцент на розвитку творчої індивідуальності кожного здобувача освіти; 1997–2017 рр. – інтеграційні процеси вітчизняної освіти зі світовими освітніми тенденціями, переорієнтація української системи підготовки та дипломування морських фахівців відповідно до «Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти», модернізація форм, методів та засобів навчання.

Більш детальну інформацію щодо розвитку соціокультурної складової у зазначені періоди надано у цих методичних рекомендаціях.

ІДЕОЛОГІЧНО-ПОЛІТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ (1951–1974 РР.)

Нормативно-правове забезпечення діяльності закладів морської освіти. Розвиток професійної освіти майбутніх судноводіїв в ідеологічно-політехнічний період (1951–1974 рр.) був безпосередньо пов'язаний з підвищенням ролі суспільних наук з метою проведення активної ідеологічної роботи та посиленням зв'язку навчання з життям. До того ж, цей період охоплює перші роки роботи Міжнародної морської організації, яка приймає та вдосконалює конвенції задля забезпечення найвищих стандартів міжнародного торговельного судноплавства.

Політичне життя радянського суспільства у другій половині ХХ століття більшістю вчених характеризується як час посилення керівної ролі КПРС [56, 194, 222]. На землях, не так давно визволених від фашистських загарбників, почалась робота з відновлення зруйнованого господарства. Значна увага приділялась діяльності морського транспорту та перспективам подальшого розвитку флоту.

Основними характеристиками освіти цього періоду стали доступність для всіх верств населення, політехнізація, зв'язок з політикою правлячої партії, спрямованість на формування людини з глибоким соціалістичним переконанням.

До початку 1950-х років освітні заклади, що функціонували до Другої світової війни, відновили свою діяльність, крім того, відкрились нові, хоча країна все ще перебувала у стані післявоєнного відновлення. Навчальні заклади з підготовки майбутніх судноводіїв поборолі несприятливі умови, в яких опинились по закінченню війни: неопалювані навчальні приміщення, незабезпеченість підручниками, нестача навчального приладдя, недостатнє оснащення кабінетів [95, арк. 7]. Їхнім головним завданням, як свідчить положення «Про вищі морські, вищі морехідні, морехідні та арктичні училища закритого типу Міністерства морського флоту» (1956 р.), була підготовка відданих своєму народу, радянській батьківщині, радянському правлінню, КПРС висококваліфікованих вольових кадрів морського флоту, які володіли б сучасною технікою судноводіння, управління портовими механізмами, які досконало знають морську практику та здатні повністю освоїти нові досягнення науки та техніки [102, арк. 4].

Аналіз науково-педагогічної літератури доводить, що багато морських закладів, що готували судноводіїв, у той час були училищами, зокрема: Київське річкове училище, Одеське вище морехідне училище, Одеське морехідне училище рибної промисловості імені Олексія Соляника, Одеський інститут інженерів морського флоту, Одеський морський будівельний технікум, Херсонське морехідне училище Міністерства морського флоту,

Херсонське морехідне училище рибної промисловості. У подальшому більшість училищ реорганізовувались у вищі навчальні заклади.

У перший субперіод ідеологічно-політехнічного періоду (1951–1958 рр.), як свідчать стенограми пленумів ЦК КП(б)У, ідейно-виховна робота в Україні потребувала посилення. Уважалося, що на початку 1950-х років викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах та технікумах було незадовільним. Викладачі не надавали глибокого роз'яснення головних ідей «Короткого курсу історії ВКП/б», не розкривали переваги соціалістичного устрою перед капіталістичним, поверхово висвітлювали питання національної політики більшовистської партії та радянської держави і т. ін. [110, арк. 19-20]. Тому було вирішено посилити роль суспільних наук та усунути недоліки у їх викладанні.

Це підтвержується прийняттям низки нормативно-правових актів, що вплинули на розвиток освіти в цілому та освіти майбутніх судноводіїв, зокрема. Серед них: Постанова ЦК ВКП (б) від 06 серпня 1951 року «Про заходи щодо покращення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах» [44, с. 245-249]; Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 30 серпня 1954 року «Про покращення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою» [141]; Постанова ЦК КПРС від 18 червня 1956 року «Про викладання у вищих навчальних закладах політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму та історії КПРС» [99, с. 96].

Так, у Постанові ЦК ВКП (б) від 06 серпня 1951 р. «Про заходи щодо покращення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах» наголошувалось на необхідності виховання у студентів усвідомленого та творчого ставлення до вивчення теорії, зв'язку викладання суспільних наук з практикою, залучення значного матеріалу зі сфер політичного, господарського, культурного життя під час їх вивчення. Згідно з цією Постановою розширювалась підготовка викладачів суспільних дисциплін, з 1951 року збільшувався набір до аспірантури вищів з марксизму-ленінізму – 250 чоловік, політекономії – 50, філософії – 50 [44, с. 245-249].

Вищезгаданій передувала Постанова ЦК ВКП (б) «Про заходи з усунення недоліків у відборі, підготовці та перепідготовці кадрів викладачів основ марксизму-ленінізму, політичної економії та філософії вищих учбових закладів» від 16 червня 1949 року, відповідно до якої до 1 січня 1950 року Міністерству вищої освіти СРСР треба було перевірити стан відбору, підготовки та перепідготовки викладацьких кадрів та персонально їх затвердити. Створювались інститути підвищення кваліфікації, встановлювався контингент прийому до аспірантури з кафедр марксизму-ленінізму, політичної економії, філософії. Відділ викладання суспільних наук реорганізовувався в Управління викладання суспільних наук [109, арк. 180-181].

Як наслідок, активно проводилась підготовка викладачів основ марксизму-ленінізму, політичної економії та філософії при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, строк підготовки охоплював один рік, зараховувались туди випускники історичних, філософських та економічних факультетів [109]. Отже, основні положення названих нормативно-правових актів доводять, що на початку 1950-х проводилась активна робота з вдосконалення викладання суспільних дисциплін у вищих навчальних закладах.

На пленумах ЦК КП(б)У наголошувалось на необхідності посилити керівництво партійних органів науковими закладами республіки, спрямувати їхню увагу на розробку проблем, пов'язаних із завданнями комуністичного будівництва. Особлива увага приділялась посиленню роботи інститутів суспільних наук, підвищенню кваліфікації наукових співробітників, їх вихованню у дусі непримиренності до недоліків, приятелізму, безпринципності. Партія ставила завдання перед науковими кадрами, українськими радянськими письменниками та робітниками мистецтва створити праці, просякнуті більшовицькою ідейністю, радянським патріотизмом, ідеями дружби народів, боротьби за мир, які б висвітлювали історію розвитку суспільно-політичної, філософської та економічної думки в Україні, корисний вплив російської суспільно-політичної думки та культури на розвиток української культури, історичну дружбу українського та російського народів [110, арк. 34-35; 196, арк. 5-6].

Висувалися високі вимоги й до викладачів середніх спеціальних морських закладів. Так, у річних звітах Херсонського морехідного училища Міністерства морського флоту часто надавалась характеристика окремих викладачів, а взаємовідвідування занять відбувалось не лише з метою обміну методичними прийомами викладання, але й задля перевірки, чи не допускає викладач відхилень від партійних позицій. Саме суспільні дисципліни формували не просто судноводія, але громадянина з глибокими комуністичними переконаннями. Наприклад, викладача історії народів СРСР Херсонського морехідного училища у 1952 році звільнили з посади, визнавши недостатньо кваліфікованим, оскільки, викладаючи дисципліну, він «допускав відрив історії від сучасності, не проводив чіткого пояснення історичних фактів з партійних позицій» [79, арк. 25]. Викладачу літератури Одеського морехідного училища під час взаємовідвідування занять зробили зауваження з приводу розбору релігійності одного з персонажів п'єси Островського «Гроза» без приділення уваги антирелігійній пропаганді, проте, відзначили позитивним наведення прикладу про В. Леніна, який любив цитувати Островського та розповідати про світове значення драматурга [8, арк. 41].

Попри значну увагу до суспільних дисциплін, які репрезентують соціокультурну складову професійної освіти майбутніх судноводіїв, існували

недоліки, пов'язані з їх викладанням, засвідчені в архівних джерелах, а саме: книжне засвоєння студентами марксизму-ленінізму, елементи школярства, догматизм, начотництво. Програми з суспільних наук в основному орієнтували на пасивні форми роботи зі студентами. Більшість навчального часу відводилась на лекції, які повторювали літературу з цих питань, доступну для самостійного вивчення студентами. Наприклад, з курсу політичної економії у технічних вишах зі 150 годин – 84 виділялось на читання лекцій, з діалектичного та історичного матеріалізму з 90 годин – лекційних було 50. Теми лекцій дублювали розділи підручників та навчальних посібників, більшість семінарських занять повторювали зміст лекцій, майже не поглиблюючи та не розвиваючи їх [154, арк. 155].

У цей час тривав період так званої «хрущовської відлиги» (1953–1964 рр.), а державна політика спрямовувалась на розвиток освіти відповідно до потреб народного господарства.

Ураховуючи зазначене, 30 серпня 1954 року прийняли Постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР № 1863 «Про покращення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою». У зв'язку з цим «з 1954 року в мережі морських закладів вищої освіти простежуються процеси укрупнення спеціальностей, розширення профілів спеціалістів» [34, с. 71]. Тоді «ЗВО морського профілю були зорієнтовані на підготовку кадрів широкого профілю, що призвело до перегляду навчально-методичної документації, навчальних планів і програм» [там само].

У другій половині 50-х років ХХ століття на розвиток соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв певним чином вплинула Постанова ЦК КПРС «Про викладання у вищих навчальних закладах політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму та історії КПРС» від 18 червня 1956 року. Як зауважили А. Петрушенко та В. Рибаківа, після ХХ з'їзду КПРС почалась десталінізація суспільства, виникла потреба змінити змістовну складову суспільних дисциплін, тому вийшла ця постанова. Згідно з нею, в усіх вишах країни з 1956–1957 навчального року перераховані вище дисципліни вводились у вигляді самостійних курсів. Важливим здобутком реформ того часу стало зменшення догматизму у викладанні матеріалу, що сприяло підвищенню якості викладання [99]. Власне, зменшенню догматизму та заохоченню викладачів до більш творчої праці сприяла й Постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» від 30 червня 1956 року [75].

На виконання рішень ХХ з'їзду КПРС у грудні 1958 року прийняли Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в СРСР» [132], який проголошував взаємозв'язок навчання та виробничої праці. У ньому окреслювалися основні вимоги до освіти та шляхи її перебудови. Закон констатував, що у СРСР відбулася культурна революція,

що радянська школа сприяла підйому культури народів Радянського Союзу та всі мають широкий доступ до просвітництва та культури. Акцентувалася увага на духовному розвитку тих, хто навчається, та їхніх високих моральних якостях.

Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» вступив у силу 17 квітня 1959 року та став передумовою змін у розвитку соціокультурного компонента професійної освіти. Оскільки саме з 1959 року у вищих навчальних закладах запроваджувались нові навчальні плани для першого курсу навчання.

Із зазначеним Законом пов'язуємо початок другого субперіоду (1959–1974 рр.) ідеологічно-політехнічного періоду розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв, який характеризується політехнізацією освітньої сфери, перебудовою викладання суспільних наук у вишах та середніх спеціальних навчальних закладах.

Окрім вищезгаданого Закону, на розвиток соціокультурної складової професійної освіти судноводіїв у другий субперіод вплинули: Закон «Про затвердження основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про народну освіту» (1973 р.), Закон Української РСР «Про народну освіту» (1974 р.) [133], а також Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів: № 1437 від 14 вересня 1959 року «Про форми і строки навчання та про поліпшення якості підготовки спеціалістів у середніх спеціальних навчальних закладах» [74, с. 88], № 185 від 01 березня 1961 року «Про затвердження положення про середні спеціальні навчальні заклади» [128], № 468 від 27 травня 1961 року «Про покращення вивчення іноземних мов» [69, арк. 232], № 757 від 15 червня 1963 року «Про заходи щодо подальшого розвитку вищої та середньої спеціальної освіти, покращення підготовки та використання спеціалістів» [130]; № 499 від 21 травня 1964 року «Про строки підготовки та покращення використання спеціалістів, що закінчили навчальні заклади» [77], від 14 серпня 1967 року «Про заходи щодо подальшого вдосконалення розвитку суспільних наук та підвищення їх ролі у комуністичному будівництві» [160, арк. 146], № 64 від 22 січня 1969 року «Про затвердження положення про вищі навчальні заклади СРСР» [122], № 65 від 22 січня 1969 року «Про затвердження положення про середні спеціальні навчальні заклади СРСР» [128], № 497 від 23 червня 1972 року «Про подальше вдосконалення системи професійно-технічної освіти» [46].

Певний вплив на розвиток соціокультурної складової професійної освіти судноводіїв здійснювали й інші нормативно-правові документи.

Так, у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку вищої та середньої спеціальної освіти, покращення підготовки та використання спеціалістів» від 09 травня 1959 року, було затверджено комплекс заходів, спрямованих на вирішення питань, що назріли. Пропонувалось передбачити більш високі темпи розвитку середньої

спеціальної освіти, оскільки випускників технікумів треба було втричі більше ніж тих, хто закінчував виші. Важливу роль у їх підготовці відіграв новий тип учбових закладів – професійно-технічні училища (ПТУ) [99].

У наказі міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР № 104 «Про підсумки прийому та про початок нового навчального року в вищих учбових закладах Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і в середніх спеціальних учбових закладах Української РСР» від 5 жовтня 1959 року акцентовано, що 1959–1960 навчальний рік – перший рік роботи в нових умовах, «коли на основі рішень XXI з'їзду КПРС розгорнута боротьба за поліпшення якості підготовки спеціалістів вищої і середньої кваліфікації і за здійснення Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в СРСР» [74, арк. 73]. У цьому наказі наголошено на забезпеченні навчального процесу та роботи на виробництві, перенесенні навчальної роботи зі стін інститутів на виробництво, перебудові діяльності викладачів аби ті консультували студентів із професійних питань біля верстату, знаходячись безпосередньо на підприємстві, де студент мав виступати активним учасником його життя [там само, арк. 79-80].

Таким чином, у 1951–1974 рр. згідно з нормативно-правовими актами відбувалась політизація змісту соціокультурних дисциплін та ідеологізація освітнього процесу в цілому. Даному періоду притаманна спрямованість навчально-виховної роботи на нівелювання власної думки та «програмування» майбутніх судноводіїв у відповідності до ідей вищих органів влади, а також зміщення акцентів у бік виховання робочої сили, завуальована необхідністю взаємозв'язку навчання та виробничої праці.

Зміст соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв. У структурі радянської системи освіти підготовка морських фахівців здійснювалась у морехідних училищах, які належали до середньої спеціальної ланки та інститутах, що представляли вищі навчальні заклади.

Для вступу до середнього спеціального навчального закладу необхідно було завершити неповну середню або середню школу та здати вступні екзамени. Прийом на основі конкурсного відбору відбувався з урахуванням оцінок, указаних у документах про закінчення загальноосвітньої школи [70, арк. 94-95].

Як показав аналіз навчальних планів морських навчальних закладів, у перший субперіод ідеологічно-політехнічного періоду навчання відбувалось за трьома циклами наук: загальноосвітнім, загальнотехнічним та спеціальним. Після закінчення навчального закладу судноводіям присвоювалась кваліфікація «штурмана далекого плавання», яку згодом змінили на «техніка-судноводія». У середніх спеціальних морських навчальних закладах серед дисциплін загальноосвітнього циклу, які формують соціокультурну компетентність, а відповідно репрезентують соціокультурну складову професійної освіти майбутніх судноводіїв,

вивчались історія СРСР, історія КПРС, політична економія, російська мова та література, англійська мова. Розподіл годин з дисциплін соціокультурного спрямування у навчальних планах 1952–1958 років зі спеціальності 1612 «Морське судноводіння» наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у закладах вищої освіти морського профілю (1952–1958 рр.)

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість годин за роками			
		1952–1953	1954–1955 (3 курс)	1955–1956 (3 курс)	1957–1958
1	Історія СРСР	255	222	–	229
2	Історія КПРС	–	124	–	126
3	Російська мова та література	301	301	–	311
4	Англійська мова	414	363	185 (120- факультатив)	379 (100- факультатив)
5	Політична економія	–	–	98	–
	Разом	970	1010	403	1145
Співвідношення циклів дисциплін					
1	Загальноосвітній	34,84%	35,67%	10,37%	40,5%
2	Загальнотехнічний	9,16%	9,1%	7,18%	5,85%
3	Спеціальний	56%	55,15%	84,43%	53,64%
	Частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу	58%	59%	100%	64%

Джерела: [200; 201; 210; 211].

Як видно з таблиці 1, з 1954–1955 навчального року розпочалося вивчення дисципліни «Історія КПРС», обумовлене політичною ситуацією в державі. Кількість годин, відведена на вивчення «Історії СРСР», «Історії КПРС», «Російської мови та літератури» суттєво не змінювалась. Проте, у 1955–1956 навчальному році, у порівнянні з попередніми роками, зменшено години, відведені на опанування «Англійської мови», у 1957–1958 навчальному році навантаження з цієї дисципліни збільшено до 379 аудиторних та 100 факультативних годин.

Частка дисциплін спеціального циклу переважає, становлячи більше 50% від всієї кількості навчальних годин, на другому місці дисципліни загальноосвітнього циклу, частка яких в середньому близько 35%, а загальнотехнічні предмети займають менше 10%. Дещо відмінні дані у навчальному плані за 1955–1956 навчальний рік, пов'язуємо різницю з тим, що цей план було розраховано на навчання з відривом від виробництва на

базі середньої школи строком навчання в 3 роки 6 місяців, що фактично було на рік менше від строку навчання в інших навчальних планах таблиці 1.

Дисципліни соціокультурного спрямування у навчальних планах віднесено до загальноосвітнього циклу разом з природничими науками, такими як «Математика», «Фізика» та «Хімія,» їхня частка складає в середньому 60% від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу, а в 1957–1958 навчальному році зростає до 64%.

У вищих технічних навчальних закладах, куди відносимо й морські, такими дисциплінами були: політична економія, діалектичний та історичний матеріалізм, історія СРСР/КПРС, філософія, мови [21].

Навчально-методична робота у закладах морської освіти, як доводить аналіз звітів (наприклад, Херсонського морехідного училища Міністерства морського флоту) здійснювалась педагогічною радою, методичним бюро, методичним об'єднанням класних керівників, цикловими методичними комісіями та окремими викладачами під безпосереднім керівництвом заступника начальника училища з навчальної частини. Серед головних завдань, на здійснення яких спрямовувалась навчально-методична робота були:

- прищеплення курсантам марксистсько-ленінського світогляду, виховання патріотизму, любові до батьківщини, чесності, мужності, стійкості у боротьбі з труднощами та безмежної відданості справі Леніна-Сталіна;
- виховання у курсантів любові до власної спеціальності та відмінного оволодіння знаннями з цієї спеціальності;
- виховання у курсантів воїнської та трудової дисципліни;
- неухильне підвищення якості викладання – викладання на високому ідейно-теоретичному рівні відповідно до розвитку науки і техніки;
- підготовка висококваліфікованих, фізично здорових, морально-стійких кадрів для морського та воєнно-морського флоту [79, с. 40; 83, с. 2].

Уся навчально-методична робота планувалась за семестрами та місяцями, попередньо обговорювалась, узгоджувалась та затверджувалась відповідними інстанціями [79, с. 40].

Викладачі об'єднувались у предметні та циклові комісії з метою вдосконалення навчальної та виховної роботи з одного або декількох споріднених предметів. Існували такі комісії з дисциплін, які реалізовували соціокультурну складову професійної освіти майбутніх судноводіїв: циклова методична комісія гуманітарних дисциплін; циклова методична комісія англійської мови; циклова методична комісія англійської та німецької мов; циклова методична комісія історії, російської мови та літератури; циклова методична комісія історії, суспільствознавства та літератури тощо [27, 100, 101, 158]. Циклові методичні комісії з дисциплін соціокультурного спрямування змінювали назву та у різні роки називались суспільно-гуманітарними, соціально-гуманітарними, суспільними тощо.

Серед форм колективної методичної роботи у середніх спеціальних навчальних закладах (за висновком республікансько-методичного кабінету з середньої спеціальної освіти) були: засідання педагогічної ради, проведення методичних семінарів, нарад, конференцій, педагогічних читань та інших форм, робота предметних і циклових комісій [37, арк.174].

Засідання предметних та циклових методичних комісій проводились щонайменше кожного місяця або навіть частіше. Наприклад, у звіті Херсонського морехідного училища за 1951–1952 навчальний рік зазначено, що за звітній період комісією з циклу гуманітарних дисциплін проведено 12 засідань [79, с. 40].

Циклові методичні комісії проводили активну роботу щодо вирішення ряду організаційних та практичних питань, розглядали та затверджували власні плани роботи, календарно-тематичне планування викладачів та екзаменаційні білети на кожен семестр навчального року. На їхніх засіданнях постійно обговорювали шляхи покращення якості викладання, використання наочності, розглядали методичні розробки, а також заслуховували звіти на педагогічну, методичну, науково-технічну та політичну тематику [79, арк. 40, 166]. Проте, надмірна увага приділялась ідейному спрямуванню навчальних дисциплін та реалізації більшовицького принципу на заняттях.

Проведений аналіз протоколів засідань, планів роботи циклових комісій з історії, російської мови та літератури; пізніше циклових комісій з історії, суспільствознавства та літератури; циклових комісій з англійської мови дає підстави стверджувати, що головними заходами, передбаченими на навчальний рік для всіх циклових комісій, були:

- слідкувати за новинками політичної та спеціальної літератури з предметів;
- готувати та проводити з курсантами доповіді про авторитет радянської літератури, культури, цінностей тощо;
- регулярно читати політичні та методичні журнали; проводити з курсантами політінформації (часто їх влаштовували самі курсанти під керівництвом викладача);
- вивчати твори класиків марксизму-ленінізму;
- регулярно підвищувати ідейно-теоретичний рівень та ділову кваліфікацію викладача [27, 100, 101, 158, 166].

У ті роки, як засвідчує проведений аналіз стенограм та постанов пленумів ЦК КП(б)У, Україна сприймалась як одна з дружних радянських республік, республіка соціалістичної науки та культури. Тому при вивченні дисциплін соціокультурного спрямування вона не могла розглядатись «взагалі, без зв'язку з іншими народами Радянського Союзу» [110, арк. 7]. Критикувались та не були рекомендованими до вивчення літературні твори, в яких не прославлялись соціалістичні перетворення в Україні. Вони здебільшого розцінювались як твори націоналістичного характеру, що

ідеалізують минуле, відсталість країни у порівнянні з радянськими трансформаціями. Такими тоді вважались вірші В. Сосюри та М. Рильського. Відповідної критики зазнавали всі твори мистецтва, визнані ідейно-порочними [196, арк. 13-19].

Вивчення звітної документації дало змогу встановити, що на засіданнях педагогічної ради увага колективу середніх спеціальних навчальних закладів морського спрямування загострювалась на необхідності просочення викладання духом більшовицької партійності. Зокрема, на одному із засідань заслухано доповіді з таких тем, що стосуються дисциплін соціокультурного спрямування: «Проти ідеологічних перекручень в літературі», «Про перебудову викладання російської та англійської мов у світлі праць товариша Сталіна» тощо. Цикловою комісією мов та історії розглянуто питання про комуністичне виховання молоді, про спотворення історії академіком Тарле, про антипатріотичні викривлення критика Гуревича, про глибоке та яскраве висвітлення історії соціалістичного будівництва СРСР та ін. [8, арк. 44]. При цьому важливою була підготовка самих викладачів. Вони приділяли багато уваги самостійному вивченню праць класиків марксизму-ленінізму, план їхньої роботи на рік обов'язково містив пункти, спрямовані на вдосконалення ідейного рівня. Для комісій суспільних дисциплін цінними вважались методозробки про партійність, про виховну роль викладача, про роботу класного керівника.

Голови циклових комісій вимагали від кожного викладача письмову довідку про те, як той втілював партійність у викладанні дисципліни. Ця довідка відображала наступне: висвітлення пріоритету російських та радянських учених; виховання патріотизму; прищеплення любові до певної науки та спеціальності; показ розвитку радянської науки у тій чи іншій галузі, її досягнень тощо; висвітлення новітніх теорій; зв'язок науки з викладанням, новатори, стахановці виробництва; показ використання методу діалектичного та історичного матеріалізму у викладанні окремих розділів програми [167, арк. 213]. Вищезазначене свідчить про значне підвищення ролі суспільних наук, але з метою проведення активної ідеологічної роботи.

У цей період (з середини ХХ ст.), як зазначила А. Грищенко, розпочалася четверта науково-технічна революція, а відповідно, виникла потреба у висококваліфікованих працівниках [20]. Тому на ХХ з'їзді КПРС у лютому 1956 року посеред інших питань йшлося про такі недоліки у роботі школи, як: відрив навчання від життя та недостатню підготовку випускників до практичної діяльності. Для швидкого здійснення політехнізації школи вважалось необхідним увести нові предмети, які дають основи знань з питань промислового та сільськогосподарського виробництва, практично залучати учнів до праці на підприємствах, у колгоспах та радгоспах, шкільних майстернях. У сфері вищої освіти наголошувалось на необхідності кращої

якості підготовки спеціалістів на основі тісного взаємозв'язку навчання з виробництвом [45, с. 20-21].

Відносно змісту освіти майбутніх судноводіїв зазначимо, що учні, прийняті до середніх спеціальних навчальних закладів у 1958 році і раніше, закінчували їх за діючими навчальними планами, але з посиленням практичної підготовки. А для молоді, прийнятої до середніх спеціальних навчальних закладів у 1959 році і протягом наступних років, які закінчили 7 і 10 класів, Рада Міністрів СРСР доручила Міністерству освіти розробити навчальні плани для підготовки цих учнів за формами навчання, встановленими постановою Ради Міністрів СРСР № 908 від 4 серпня 1959 року [74, арк. 90].

У січні 1959 року Колегією Міністерства вищої освіти УРСР було вирішено:

- виділити на лекції з суспільних дисциплін не більше 30-40% усього обсягу курсу;

- ввести на передостанньому курсі всіх вищих навчальних закладів спецсемінари з марксизму-ленінізму. При складанні їхньої тематики враховувати профіль вищого навчального закладу, проводити їх не частіше одного-двох разів на місяць по 4-6 годин. Керівництво спецсемінарами доручити найбільш кваліфікованим викладачам кафедри;

- створити окремі навчальні плани та програми для заочного навчання та за можливості замінити контрольні роботи заліками;

- змінити послідовність вивчення суспільних дисциплін у вишах. В існуючому порядку: історія КПРС, політична економія та філософія, історію КПРС вивчати після інших курсів, а послідовність викладання політекономії та філософії може залежати від специфіки вишу. Перебудову здійснювати поступово на окремих факультетах, тому що при одноразовій зміні порядку викладання викладачі історії два роки не будуть мати навчального навантаження;

- внести єдину систему екзаменів, заліків та державних заліків. Із кожного курсу суспільних наук проводити один-три заліки в залежності від семестрів та один курсовий екзамен. У кінці всього терміну навчання ввести державний екзамен з марксизму-ленінізму;

- внести зміни в справу підготовки та перепідготовки викладачів суспільних наук;

- у середніх спеціальних навчальних закладах замість політичної економії (в обсязі від 100 до 260 год.), історії КПРС (в обсязі від 116 до 142 год.), які вивчаються у залежності від спеціальності, ввести на 1-2 курсах основи марксизму-ленінізму обсягом 150-200 годин [154, арк. 156-161].

Міністр вищої і середньої спеціальної освіти УРСР наказом № 106 від 6 жовтня 1959 року зобов'язав «Держплан УРСР разом з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР розробити і здійснити в 1959–1960 роках

заходи по поліпшенню планування підготовки спеціалістів середньої кваліфікації, маючи на увазі наближення середніх спеціальних учбових закладів до виробництва» [74, арк. 93].

Звісно останнє насамперед спрямовувалося на виконання основних положень законів «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в СРСР» (1958 р.) та «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959 р.).

У ході виконання завдань, передбачених Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959 р.), розроблялись пропозиції щодо перебудови викладання суспільних наук у вишах та середніх спеціальних навчальних закладах [154, арк. 146]. Для забезпечення активного, творчого вивчення студентами марксизму-ленінізму пропонувалось значно підвищити роль семінарських занять, співбесід викладачів зі студентами, консультацій, на які необхідно було виносити проблеми, що вимагають великої самостійної роботи студентів та колективного обговорення. Семінарська група мала бути не більше 15 чоловік. Щоб вивчення марксизму-ленінізму не зводилось до механічного заучування окремих положень без розуміння їх суті, а студенти могли самостійно пояснювати явища дійсності, в практику вводилась підготовка рефератів, доповідей, виступів на семінарських заняттях та перед трудящими безпосередньо на підприємствах [там само, арк. 155].

Водночас не всі представники наукової спільноти схвально віднеслися до вищезгаданих законів. 13 липня 1958 року (незадовго до прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в СРСР») В. Сухомлинський написав листа М. Хрущову стосовно його доповідної записки, представленої у Президії ЦК КПРС щодо середньої та вищої шкіл. Педагог погодився, що недоліком роботи школи є відрив навчально-виховного процесу від життя, проте, він звернув увагу на ряд питань, які в нього викликали заперечення. В. Сухомлинський уважав неправильним, коли виші вимагають від абітурієнтів виробничий стаж, через це випускники шкіл мали відпрацювати два роки, щоб вступити до інституту. Часто внаслідок прийому поза конкурсом тих, хто мав 2-річний трудовий стаж, до вишів потрапляли студенти-невігласи, яких згодом відраховували за неуспішність. Тому В. Сухомлинський висловив ідею, що талановитих абітурієнтів, які мають золоту чи срібну медаль, треба зараховувати без трудового стажу, а тих, хто його має, зобов'язувати здавати конкурсні екзамени. Реагуючи на звинувачення М. Хрущовим школи у наданні «абстрактних знань», педагог зауважив, що викладання гуманітарних дисциплін відіграє не меншу роль у підготовці до праці, ніж досвід трудової діяльності. Педагог був переконаний, що людина живе не лише працею, але й багатим духовним життям. Сумніви В. Сухомлинський висловив і з приводу

надання переваги заочній та вечірній формам освіти, адже мав переконання, що найглибші знання отримуються в дитинстві та юності, а не у зрілому віці [40].

До початку 60-х років ХХ століття остаточно сформувалась система вищих навчальних закладів, які здійснювали підготовку офіцерських кадрів воєнно-морського флоту у відповідності до прийнятої ідеології [50, с. 540]. Процес перевтілення офіцера у «старшину» з більш високою оплатою праці відбувся наприкінці 60-х років, що повністю відповідало радянським принципам злиття керівництва з масами. Офіцери стали звичайними спеціалістами, наділеними командними функціями, проте, як зауважили В. Кузін та В. Нікольський, зі слабкими знаннями в питаннях гуманітарної підготовки (філософія, історія, політика, економіка, географія, етнографія, управління, мовознавство та ін.). Це стосувалося як лейтенанта, так і адмірала, який закінчував найпрестижнішу академію. Ще однією проблемою морської освіти у цей період була вузька спеціалізація офіцерів. Відповідно до найбільш затребуваних на флоті спеціальностей відкривалися окремі групи, факультети та училища, офіцери розділялись навіть за сферами, наприклад, «надводник», «підводник», «водолаз». При цьому вони не бажали вивчати суміжні питання. У результаті ставалися катастрофи, спричинені браком знань командного складу [там само, с. 541]. Тобто, незважаючи на підвищення ролі суспільних наук та активізацію роботи щодо вдосконалення їх викладання у морських навчальних закладах, 60-і роки ХХ століття характеризуються слабкою гуманітарною підготовкою, а також недостатніми знаннями судноводіїв щодо будови судна та ряду інженерних дисциплін [5, с. 15].

Вчені зазначають, що для 60-х – початку 70-х років ХХ століття «характерними були постійна зміна навчальних планів та програм, їх удосконалення, перенасичення теоретичним матеріалом, надмірна політизація змісту, перевага репродуктивних методів навчання, авторитарний стиль управління школою, розуміння зв'язку школи з життям лише як ознайомлення з виробництвом» [49, с. 20].

З 1959–1960 навчального року середні спеціальні навчальні заклади вели навчання тих, хто закінчив 7 та 10 класів, за навчальними планами, розробленими для перехідного періоду (1959–1963 рр.), а для тих, хто закінчив 8 та 11 класів, було розроблено нові навчальні плани. При цьому у нових навчальних планах до обов'язкових входили такі дисципліни соціокультурної спрямованості: історія СРСР, основи політичних знань, література, іноземна мова. У таблиці 2 представлено кількість годин на їх вивчення, яка коливалась залежно від спеціальності.

Таблиця 2

Кількість годин на вивчення дисциплін соціокультурної спрямованості у середніх спеціальних навчальних закладах (1959–1960 н. р.)

Назва дисципліни	Кількість годин
Історія	165-220
Основи політичних знань	70-90
Література	225
Іноземна мова	180
Разом	640-715

Джерело: [18].

Аналіз інформації, наведеної у таблиці 2, показує, що у середніх спеціальних навчальних закладах найбільше часу припадало на вивчення літератури, а на іноземну мову – значно менше.

У закладах морської освіти ситуація була дещо інша. Тут більше уваги приділяли опануванню студентами іноземної мови (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у закладах вищої освіти морського профілю (1959–1962 рр.)

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість годин за роками		
		1959–1960	1960–1961	1961–1962
1	2	3	4	5
1	Історія СРСР	235	269	163
2	Історія КНР	108	112	–
3	Російська мова та література	292	308	213 – література 62 – мова (факультатив)
4	Англійська мова	503 (200 – факультатив)	499 (200 – факультатив)	515 (218 – факультатив)
5	Основи політичних знань	–	–	93
6	Суспільствознавство	–	–	–
7	Економічна географія	–	–	62
	Разом	1338	1388	1326
Співвідношення циклів дисциплін				
1	Загальноосвітній	27,6%	30,8%	28,7%

1	2	3	4	5
2	Загальнотехнічний	6,2%	8,5%	6,4%
3	Спеціальний	66,1%	60,7%	64,9%
Частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу		51,9%	49%	43,5%
Частка від об'єму навчального часу спеціального циклу		17,2%	18%	18,7%

Джерела: [202; 203; 212].

Як доводять показники таблиці 3, на вивчення англійської мови у 1959–1960 навчальному році відводили 503 години, у 1960–1961 – 499 годин. Також у ці роки на вивчення англійської мови додатково виділялось 200 годин факультативу, а у 1961–1962 – кількість годин зросла до 515 та 218 на факультатив. З 1959–1960 навчального року дану дисципліну з циклу загальноосвітніх було перенесено до циклу спеціальних дисциплін, де вона займала близько 18% від об'єму навчального часу спеціального циклу.

Частка дисциплін соціокультурного спрямування склала 51,9% від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу у 1959–1960 навчальному році, 49% – у 1960–1961 та 43,5% у 1961–1962. Їхня частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу, відведена на вивчення англійської мови, знаходилась у діапазоні 17–18%.

У 1961–1962 навчальному році, на відміну від попередніх років, менше годин виділялось на вивчення історії, адже розпочалося вивчення основ політичних знань. З 1963–1964 навчального року вивчалось також суспільствознавство. Отже, у 1961–1962 навчальному році відбулися певні зміни у навчальних планах, зумовлені реалізацією законів та постанов у освітній галузі, а саме: зменшено кількість годин на вивчення історії СРСР, додано до програм основи політичних знань та економічну географію, несуттєво змінено кількість годин на вивчення дисциплін загальнотехнічного та спеціального циклів [202; 203].

Принципи побудови навчальних планів у середніх спеціальних навчальних закладах для тих, хто закінчив 11 та 8 класів були однаковими, відрізнялись тільки плани на базі 11 класів (графіком навчального процесу) від навчальних планів на базі 10 класів при збереженні загального строку навчання [18, с. 33].

А головними завданнями середніх спеціальних навчальних закладів, відповідно до Постанови № 185 «Про затвердження положення про середні спеціальні навчальні заклади» від 01 березня 1961 року були: підготовка спеціалістів з середньою освітою, вихованих у дусі марксизму-ленінізму; підвищення кваліфікації фахівців, які мають середню спеціальну освіту; вивчення питань, пов'язаних з використанням спеціалістів, що закінчили

середні спеціальні навчальні заклади, та підвищенням якості їх підготовки. У положенні наголошувалося, що ті, хто навчається у середніх спеціальних навчальних закладах, повинні систематично глибоко оволодівати теоретичними знаннями та практичними навичками з обраної спеціальності, підвищувати свій ідейно-політичний, науково-технічний та культурний рівень, брати участь у суспільно корисній праці [51, с. 1-5].

У 60-х роках ХХ століття викладання суспільних дисциплін здійснювалось у відповідності з рішеннями ХХ та ХХІ з'їздів та Постановою ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» від 9 січня 1961 року [150, арк. 136].

У 1960-1961 навчальному році у деяких середніх спеціальних навчальних закладах СРСР започаткували викладання «Основ політичних знань». Це було зроблено задля отримання досвіду щодо впровадження нової дисципліни з метою підвищення ефективності її викладання з наступного навчального року [3, с. 51].

З 1961–1962 навчального року в середніх спеціальних навчальних закладах почалось вивчення дисципліни «Основи політичних знань», метою якої було покращення ідейного виховання молоді, розуміння значення заходів комуністичної партії з будівництва комунізму. До початку навчального року було створено підручник та навчальну програму з нової дисципліни. Серед важливих питань, що вивчалися, були питання культури побуту, сім'ї, поєднання особистих та суспільних інтересів [4, с. 47-49]. Вивчення «Основ політичних знань» у середніх спеціальних морських навчальних закладах здійснювалося за відповідною програмою, вивченню підлягали такі теми: створення матеріально технічної бази комунізму, формування людини комуністичного суспільства, комуністична партія – керівна та організуюча сила радянського суспільства, будуєчого комунізм [там само]. Відповідно до навчальних планів, на вивчення дисципліни виділялось 93 години [212].

Безперечно, цей курс, як і вищезгадані суспільні дисципліни характеризується наявністю соціокультурної складової професійної освіти, оскільки він спрямований на виховання людини з переконаннями, актуальними для суспільства того часу, спеціаліста, який є суспільно корисним, з високими моральними принципами, етичним та естетичним вихованням.

На початку 60-х років ХХ століття була структурно сформована радянська модель суспільствознавства [192; 219]. Підсилення ідеологічної та ідейно-виховної роботи в закладах освіти становило головний напрямок радянської суспільствознавчої науки. У лютому 1962 року партійний ідеолог М. Суслов окрім історії КПРС, філософії і політекономії запропонував увести в навчальний процес вищої школи основи наукового комунізму [219, с. 82]. При вивченні цих дисциплін соціокультурного спрямування курсанти та

студенти отримували знання історії країни, економічної, соціальної та політичної сфер життя суспільства. Проте, як відзначає О. Федорчук, радянське суспільство перебувало в стані фактичної самоізоляції від західного світу, що негативним чином позначилося на його розвитку [216].

Певний вплив на організацію навчального процесу у морських навчальних закладах мали постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів № 499 «Про строки підготовки та покращення використання спеціалістів, що закінчили навчальні заклади» від 21 травня 1964 року [77] та № 154 «Про підвищення рівня економічних знань керівних працівників, спеціалістів, студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів» від 11 березня 1965 року [140].

У цей час увага до вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у середніх спеціальних навчальних закладах морського профілю поступово знижувалася (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у середніх спеціальних навчальних закладах морського профілю за спеціальністю «Морське судноводіння» (1963–1967 рр.)

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість годин за роками		
		1963–1964	1965–1966	1966–1967
1	Історія СРСР	235	166	170
2	Суспільствознавство	108	72	66
3	Російська мова та література	292	126 – російська та рідна мова (факультатив)	126 – російська та рідна мова (факультатив)
4	Література	–	190	194
5	Англійська мова	503 (200 – факультатив)	400 (168 – факультатив)	392 (168 – факультатив)
	Разом	1338	1122	1116
Співвідношення циклів дисциплін				
1	Загальноосвітній	27,1%	31,2%	31,9%
2	Загальнотехнічний	6,1%	6,5%	6,7%
3	Спеціальний	66,7	62,3%	61,3%
	Частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу	51,9%	37%	37%
	Частка від об'єму навчального часу спеціального циклу	16,7%	17,4%	17,6%

Джерела: [204; 206; 213].

Як видно з таблиці 4, упродовж 1963–1967 років зменшилася кількість годин, які відводили у середніх спеціальних навчальних закладах морського профілю за спеціальністю «Морське судноводіння» на вивчення дисциплін соціокультурного спрямування. Це пов'язане з уведенням у 1965–1966 навчальному році нових навчальних планів.

У зв'язку з переходом на нові навчальні плани предметним комісіям середніх спеціальних навчальних закладів надавалось право вносити зміни у розподіл об'єму годин за темами та найбільш раціонально використовувати бюджет часу при вивченні кожної суспільної дисципліни [171, арк. 7].

Згідно з розпорядженням Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР у 1965–1966 навчальному році за новими навчальними планами для денних відділів на вивчення літератури відводилось 190 годин. Із них на вивчення російської літератури в середніх спеціальних навчальних закладах УРСР – 125 годин, на вивчення української літератури – 95 годин (65 год. за рахунок предмета «Література» і 30 год. з вивчення додаткового навчального матеріалу). За новими навчальними планами для денних відділів на факультативне вивчення (повторення російської та рідної мов) відводилось 120 годин, з них 80 – на російську, 40 – на українську [там само, арк. 27]. На вивчення дисципліни «Історія» у цьому навчальному році для технічних спеціальностей було відведено 165 годин.

У навчальному плані на 1965–1966 навчальний рік зменшилась кількість годин на вивчення історії СРСР, а також на суспільствознавство та англійську мову, окремо почали викладати «Літературу», «Російську та рідну мови». Тобто внесено зміни відповідно до вищезгаданих розпоряджень Міністерства. У 1966–1967 навчальному році дисципліни залишились такими, як і у попередньому році, відбулись лише несуттєві зміни у годинах на їх вивчення.

У 1965–1966 навчальному році у зв'язку зі скороченням строків навчання та введенням нових навчальних планів у закладах середньої спеціальної освіти УРСР зменшено кількість годин на вивчення української літератури, а також уведено факультативне вивчення/повторення української мови. Хоча, як сказано у рішенні колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 19 грудня 1964 року, в деяких навчальних закладах українська література не вивчалася взагалі, наприклад, у Одеському морехідному училищі [там само, арк. 1-4].

Аналіз навчальних планів Херсонського морехідного училища показує, що в цьому закладі з 1965–1966 навчального року літературу, на відміну від попередніх років, почали викладати окремо від російської та рідної мови. У навчальних планах подальших років назва дисципліни не змінилася. Але у другому семестрі 1971–1972 навчального року, як доводить інформація, подана у протоколах засідань циклової комісії суспільно-історичних дисциплін Херсонського морехідного училища, навчальні плани середніх спеціальних морських закладів зазнавали часткових змін у зв'язку з

уведенням української літератури. Розпочалось вивчення російської та української літератур, при цьому викладачі могли включати їх періодично або додавати українську літературу в навчальні плани за можливості [28, арк.28]. Отже, у середніх спеціальних морських закладах вивчалася українська література за можливості, однак її не виділяли в окрему дисципліну.

Обов'язковому вивченню в усіх навчальних закладах підлягали матеріали з'їздів КПРС. Зокрема, 12 квітня 1966 року вийшов Наказ МВССО СРСР «Про вивчення у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах рішень та матеріалів ХХІІІ з'їзду КПРС». На цьому форумі зазначалось, що без знання суспільних наук не може бути гарного радянського спеціаліста, тому необхідно покращувати їх викладання. Згідно з Наказом у поточному навчальному році на всіх курсах вводились лекції та семінарські заняття з вивчення рішень та матеріалів ХХІІІ з'їзду КПРС, необхідно було організувати індивідуальні та групові консультації для допомоги студентам, включити питання з рішеннями та матеріалами з'їзду до екзаменаційних білетів, контрольних, курсових, дипломних робіт [195, арк. 17-21]. У 1966–1967 роках було проведено Всесоюзний конкурс студентських наукових робіт з проблем суспільних наук, історії ЦК ВЛКСМ та міжнародного молодіжного руху, присвячений 50-літтю Великої Жовтневої соціалістичної революції [72, арк.33]. Соціокультурна складова професійної освіти майбутніх судноводіїв у цей період здебільшого була представлена пропагандою «героїчної історії та теорії КПРС» [150, арк.136]. Партійні організації на місцях мали реагувати на прояви націоналізму, космополітизму, аполітичності та посилювати комуністичне виховання трудящих [1, с. 19; 146, с. 39]. Тобто останні не мали права на позицію, відмінну від партійних поглядів. З 1966 року позицію партії та її генеральну лінію майбутні фахівці у технічних вишах (зокрема, судноводії) мали засвоїти при опануванні таких дисциплін: «Історія КПРС», «Марксистсько-ленінська філософія», «Політична економія», «Науковий комунізм» (табл. 5).

Таблиця 5

**Розподіл годин на вивчення у технічних вишах історії КПРС,
марксистсько-ленінської філософії, політичної економії,
наукового комунізму (з 1966 р.)**

Дисципліна	Кількість годин	Зокрема	
		на лекції	на семінари
Історія КПРС	120	60	60
Марксистсько-ленінська філософія	90	50	40
Політична економія	140	70	70
Науковий комунізм	70	30	40
Разом	420	210	210

Джерело: [195, с. 26].

Як доводить інформація таблиці 5, МВССО СРСР передбачалась ґрунтовна підготовка майбутніх фахівців у галузі суспільствознавства незалежно від їх спеціальності. Суспільні науки займали важливе місце у навчальному процесі, при цьому кількість годин на лекції та на семінарські заняття була майже однаковою або з різницею у 10 годин, що свідчить про можливість якісного засвоєння матеріалу, адже семінарські заняття суттєво сприяють закріпленню знань, отриманих на лекції.

Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР постійно контролювало діяльність вищих та середніх навчальних закладів, без його відома не могли відкриватись їхні філіали або факультети. А члени ЦК, секретарі обкомів, міськомів та райкомів партії відвідували навчальні заклади з метою виправлення існуючих недоліків [198, арк. 51-52].

З 1969 року робота середніх спеціальних морських закладів підпорядковувалась Положенню № 65 «Про середні спеціальні навчальні заклади СРСР» від 22 січня цього року. Разом з необхідністю підвищення культурного рівня, серед обов'язків тих, хто навчається, було оволодіння марксистсько-ленінською теорією [38, 128].

Однією з дисциплін соціокультурного спрямування, яка разом із суспільними науками зазнавала неабияких змін щодо організації роботи на молодших та старших курсах закладів освіти морського профілю починаючи з 1959–1960 навчального року, була іноземна мова. Адже матеріал, який вивчається на заняттях з англійської мови, сприяє формуванню соціокультурної компетентності, оскільки ті, хто навчається, опрацьовують тексти про свою та зарубіжні країни, міста, традиції тощо.

Серед головних вимог до її викладання виділяли наступні: практичний характер занять; викладання здебільшого іноземною мовою; зв'язок розвитку навичок усного мовлення на кожному занятті з усім ходом навчального процесу; вивчення граматики не як самоціль, а лише сприяння практичному оволодінню мовою; особлива увага закріпленню та розширенню словникового запасу; вдосконалення техніки читання іноземною мовою; практика позааудиторного читання [21, арк. 64-66]. Були й інші вимоги та пропозиції. Так, інженер-методист Центрального методичного кабінету наголошував на потребі скорочення матеріалу, щоб ті, хто навчається, швидше почали застосовувати вивчену лексику та граматичні конструкції [19, с. 16-18].

У межах подальшого реформування, 27 травня 1961 року прийняли Постанову Ради Міністрів СРСР № 468 «Про поліпшення вивчення іноземних мов» та Постанову Ради Міністрів УРСР № 980 «Про поліпшення вивчення іноземних мов в Українській РСР» від 11 липня 1961 року [69, арк. 232]. Згідно з ними, вживались заходи щодо усунення недоліків у викладанні іноземних мов. Перед тими, хто навчається, ставилась мета практичного оволодіння іноземними мовами. Класи з кількістю учнів більше 25 ділились

на групи, планувалось покращення програм з іноземних мов для шкіл та оновлення підручників, вносились зміни до навчальних планів університетів, збільшувався об'єм годин на вивчення іноземної мови (не менше 240 год.), організовувалось факультативне вивчення мови для бажаючих [142].

У 1965 році значна увага приділяється виробничому навчанню – до 40% навчального часу. Стосовно дисциплін соціокультурного спрямування, робляться спроби пов'язати суспільствознавство з природничими дисциплінами [169, арк. 110-111].

Навіть у викладанні літератури, як і інших дисциплін, приділялась велика увага зміцненню її зв'язку з життям, посиленню виховного впливу літератури не лише на формування комуністичного світогляду, але й на виробничу діяльність та поведінку [171, арк. 2].

Деяко змінилася ситуація у 1966 році, коли у загальноосвітніх школах скасували обов'язкову професійну підготовку, оскільки неможливо було навчати певної професії учнів усього класу, кожен має свої нахили та вподобання щодо майбутньої професії [39]. Цього ж року прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи», згідно з якою до 1970 року запроваджувалась загальна обов'язкова середня освіта.

23 вересня 1966 року вийшов наказ МВССО СРСР № 867 «Про затвердження програм та нової сітки навчальних годин з курсів суспільних наук у вищих навчальних закладах СРСР». Він пов'язаний із завданнями, поставленими перед освітньою сферою. Так, у наказі йдеться про те, що «спеціалісти, які закінчують вищі учбові заклади, повинні бути вихованими у дусі високої комуністичної свідомості, володіти марксистсько-ленінською теорією та навичками організації масово-політичної та виховної роботи» [195, арк. 24]. Для більш раціонального використання часу, відведеного на вивчення суспільних наук, наказом затверджувалися програми з курсів історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політичної економії та наукового комунізму, підготовлені програмною комісією МВССО СРСР та Академії наук СРСР, та введено нову сітку навчальних годин з курсів суспільних наук на 1966–1967 навчальний рік (див. табл. 5) [там само, арк. 25].

У морехідних училищах рибної промисловості з 1970 року викладали курс «Основи політико-виховної роботи на суднах флоту рибної промисловості». Але необхідного керівництва цим курсом не відбувалось, викладачі не отримували жодної методичної допомоги, не видавались навчальна програма чи посібники та не проводився обмін досвідом викладання між навчальними закладами [78, арк. 6]. На початку 70-х років ХХ століття до навчальних планів середніх спеціальних навчальних закладах морського профілю (зокрема зі спеціальності «Морське судноводіння») як

факультативний предмет включено «Суспільно-політичну роботу на судах ММФ», на вивчення якої відводилося 36 годин [214].

Опанування навчального матеріалу цього предмету надавало можливість виховувати суспільно-корисних та мотивованих фахівців галузі; запроваджувати наукову організацію праці в навчально-виховний процес; стимулювати розвиток творчої активності, ініціативи курсантів; розвивати їх самостійність у отриманні знань, умінь та навичок, необхідних для професії.

Форми, методи та засоби навчання у закладах морської освіти. Форми організації навчання у середніх морських навчальних закладах визначалися відповідно до «Типового статуту технікумів (середніх спеціальних навчальних закладів)», затвердженого постановою Раднаркому СРСР № 830 від 06 червня 1944 року. Основними формами були: урок, практичні та лабораторні заняття [194, с. 122]. Крім того, як доводить аналіз архівних джерел [81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 157, 168], досить часто проводилися предметні гуртки, факультативи, консультації, конференції, диспути, вікторини, олімпіади. Також, ураховуючи важливість підвищення ідейно-теоретичного рівня як викладачів, так і курсантів, актуальну для досліджуваного періоду, активно використовувались лекції, колективні відвідування театрів, кіно, музеїв, організація різноманітних культурно-масових заходів.

У вищих навчальних закладах (зокрема, морських) використовувались схожі форми організації навчання: лекційні, семінарські, практичні заняття, самостійна робота курсантів тощо.

Стосовно такої позааудиторної форми роботи як гуртки, зазначимо, що оскільки в перший субперіод ідеологічно-політехнічного періоду середні спеціальні навчальні заклади морського спрямування переживали труднощі у вигляді нестачі навчальних аудиторій, кабінетів, необхідності навчання у дві зміни, з початку навчального року вони практично не працювали.

Так, в Одеському морехідному училищі у 1951–1952 навчальному році робота гуртків розпочалась у другому семестрі. Серед них на розвиток соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв спрямовувалися літературний та історичний гуртки. У рамках літературного гуртка проводилися гоголівські вечори, заслуховувалися доповіді про міста-герої у художній літературі. Члени історичного гуртка організували, наприклад, вечір до річниці визволення Одеси [8, с. 66-67].

Серед методів навчання ефективно використовувалися словесні (бесіди, доповіді, дискусії, політінформації), наочні (ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження), практичні (виконання вправ, лабораторних, практичних, графічних робіт, контрольних тестів тощо), відео методи (з використанням проєкторів, телебачення, програвачів та інших ТЗН).

У перший субперіод ідеологічно-політехнічного періоду морські навчальні заклади зазнавали дефіциту у забезпеченні засобами навчання. Насамперед, це стосувалось навчальних приміщень.

Про це свідчить річний звіт про роботу Одеського морехідного училища за 1951–1952 навчальний рік, де сказано, що на 28 груп налічувалось 10 аудиторій, а тому навчання здійснювалось у дві зміни. Для занять використовували всі кабінети, лабораторії, прохідні кімнати, курилки і т. ін. В училищі не було соціально-економічного кабінету та ряду інших, необхідних для проведення лабораторних робіт. До того ж, через нестачу місць у екіпажі частину курсантів розмістили на навчальному судні «І. Сусанін» [8, арк. 3, 5].

Схожа ситуація спостерігалась і в Херсонському морехідному училищі, де в 1953–1954 навчальному році заняття проводились у двох приміщеннях: переважно у будівлі, яка вже була збудована, та в екіпажі. В цей час будівництво навчального корпусу ще не закінчили. Під класи виділили 9 жилих приміщень у екіпажі, 10 приміщень та 2 лабораторії у новому навчальному корпусі. Через нестачу приміщень не працювали кабінети історії народів СРСР, російської мови та літератури, англійської мови та ін. [167, с. 2].

У 1959–1974 роках (другий субперіод ідеологічно-політехнічного періоду) в морських навчальних закладах здійснювалися заходи щодо покращення форм, методів та засобів навчання, зокрема з урахуванням вимог Наказу міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР № 138 «Про заходи по поліпшенню учбово-методичної та ідейно-виховної роботи вищих учбових закладів в зв'язку з переходом на нову систему навчання» від 28 жовтня 1959 року, де вказано на «необхідність перебудови роботи вузів у всіх ланках» [74, арк. 168].

У цьому наказі зазначалось, що «теоретичне навчання студентів перших курсів в поєднанні з виробничою роботою на підприємствах ставить перед працівниками вузів завдання по винайденню нових форм організації учбового процесу, нової методики в читанні лекцій, проведенні семінарських, лабораторних та інших видів занять, організації самостійної роботи студентів, надання їм допомоги консультаціями, бесідами, забезпечення їх підручниками та учбово-методичними посібниками» [там само].

У зв'язку з переходом на нові навчальні плани у 1965–1966 навчальному році у середніх спеціальних навчальних закладах щодо викладання суспільних дисциплін рекомендувалося покращувати форми роботи: практикувати читання лекцій, проведення занять семінарського типу, письмові контрольні роботи та встановлювати взаємозв'язок суспільних дисциплін з іншими предметами, не допускаючи дублювання тем курсів [171, арк. 7].

Однак у ті роки основними видами навчальних занять у закладах середньої спеціальної освіти були: урок, лекція, практичні заняття, лабораторні роботи, курсове та дипломне проектування, консультації, навчально-виробнича практика, виробнича робота та самостійна робота [51]. Так, у Херсонському морехідному училищі Міністерства морського флоту, як доводить ознайомлення зі звітами циклової методичної комісії англійської та німецької мов, викладачі використовували різні форми навчально-виховної роботи: політінформації, конференції, екскурсії, курсові проекти [27, арк. 76, 77].

У Херсонському морехідному училищі рибної промисловості проводились спільні (бінарні) заняття з англійської мови з викладачами судноводійної спеціальності, на яких вивчалися англійські посібники з навігації та лоції. До того ж викладачі вважали необхідним проведення спільних засідань методичних комісій. А для підвищення рівня знань з англійської мови в курсові проекти пропонували включити опитування лоцій та інших тем англійською [162, арк. 122, 129].

Питання міжпредметного зв'язку поставало й перед педагогічним колективом Херсонського морехідного училища Міністерства морського флоту, зокрема практикувалось проведення суспільствознавства та будь-якої дисципліни, пов'язаної з ним, одночасно двома викладачами. Рекомендувалось відновити лекції та семінари, роботу з першоджерелами, проводити частину заняття без пояснення, натомість давати курсантам окремі теми для самостійної роботи [159, арк. 52].

При кабінетах та лабораторіях працювали гуртки, головними напрямками роботи яких були: розвиток матеріальної бази; покращення наочності з різних дисциплін; забезпечення проведення лабораторних та практичних робіт у всьому обсязі предметів, що викладаються; поглиблення знань курсантів з певної дисципліни. Останній напрям охоплював доповіді та повідомлення, теоретичні та технічні конференції, стінгазети та бюлетені [90, арк. 77, 81].

Позитивний вплив на раціоналізацію навчального процесу мало поєднання колективних та індивідуальних форм роботи, оскільки навчання окремо за схемою «вчитель-учні» відбувається без урахування можливостей кожного, а схема «вчитель-учень» обмежує джерела пізнання учня та позбавляє його можливості відчутти вплив однолітків [53, с. 34].

Окрім традиційних урочних форм роботи (наприклад, у Херсонському морехідному училищі) організовували літературні вечори, вікторини, факультативні заняття, книжкові виставки, гуртки самодіяльності, пушкінські читання, а також читацькі конференції для самих викладачів. Аналізуючи ефективність факультативних занять, викладачі відзначили їхню залежність від системності, яка не завжди виконується через участь курсантів у різних заходах як, наприклад, чергування. Але, незважаючи на це, курсанти

стали більш грамотними та допускали менше помилок при написанні рапортів, протоколів, пояснювальних записок [29, арк. 14-20].

Серед методів навчання в закладах морської освіти переважали так звані «традиційні», а саме: бесіди, доповіді, підготовка рефератів, ілюстрування, демонстрування, виконання вправ, практичних, контрольних робіт. Характерною була відмова від «старого», пошук нового та використання досвіду минулого [190, с. 305].

Традиційними методами, які використовувалися, наприклад, на заняттях з англійської мови, були: письмові вправи, читання, проведення аналогій між іноземною та рідною мовою, систематичний переклад [159, арк. 11, 21].

При викладанні англійської мови у вишах використовувався текстуальний та вільний переклад з англійської на російську мову, для цього застосовувався аналіз членів речення як допоміжний засіб перекладу. Не допускався дослівний переклад слова за словом, оскільки це призводило до порушень синтаксичних норм російської мови. Велика увага надавалась використанню загальних та спеціальних словників [170, арк. 59].

Але педагогічні колективи були постійно у пошуку більш ефективних методик. Зокрема, у Херсонському морехідному училищі у 1963–1964 навчальному році в якості експерименту практикували вивчення англійської за допомогою граматичних структур. З досвіду викладачів, які брали участь в експерименті, відомо, що такий метод мав переваги над традиційними, а тому був рекомендований для використання в наступному навчальному році всіма викладачами англійської мови [159, арк. 11, 21]. Ще одним методом, що використовувався, був прямий, без вживання рідної мови та перекладу, спочатку практикувалось мовлення, а потім письмо. Продуктивним для запам'ятовування структур вважалось використання хорошої роботи [там само, арк. 9, 11, 21].

Мета навчання іноземної мови полягала у розвитку навичок усного та письмового мовлення. На основі цього радянськими методистами було розроблено принципи навчання іноземних мов, які обговорювались викладачами на засіданнях педагогічної ради та предметних методичних комісій:

1. Розрізнення усної та письмової мови.
2. Усна основа навчання.
3. Формування мислення іноземною мовою (навчання відбувається без перекладу на рідну мову, підвищується значення наочності).
4. Вивчення граматики на основі граматичних структур, тобто типових речень.
5. Оволодіння лексикою у реченні (вивчення іноземної мови за допомогою граматичних структур) [159, арк. 21, 24].

Згідно з методикою перевірки знань та критеріїв успішності тих, хто навчається, викладачам було рекомендовано використовувати метод уникнення опитування в алфавітному порядку. Такий метод призводить до певної послідовності коли той, хто відповів, знатиме, що його більше напитають та припинить систематичну підготовку до занять. Іноді це призводило до ситуацій, коли після «5» студент отримував «3» за умов спонтанного опитування на наступному занятті, так як не очікував, що його знову питають. Тож викладачам рекомендувалось практикувати «стрибкоподібне» опитування, щоб ті, хто навчається, системно готувалися до занять, але заздалегідь попередивши групу. Методичною помилкою вважалось раптово змінювати тактику опитування [170, арк. 2д].

На початку 70-х років ХХ століття системно-структурний підхід до побудови змісту навчання вченими розглядався як такий, що відповідає умовам науково-технічної революції, створює можливості для творчості та відкриває перспективи розвитку своєї галузі. Для ефективного вивчення дисциплін соціокультурного спрямування, зокрема мов, педагоги розглядали індуктивний та дедуктивний методи. Було зроблено висновки, що при вивченні пунктуації російської мови немає необхідності заучувати більше 100 правил та запам'ятовувати кожне з них окремо, достатньо просто вивчити функції, яким слугують розділові знаки: з'єднання, виділення, розділення слів чи речень. Вміння розпізнавати та диференціювати дані функції може зменшити час на оволодіння пунктуаційними навичками та суттєво підвищити грамотність. Застосування даного підходу при вивченні видо-часової системи англійських дієслів засвідчило якість виконання контрольної роботи на 96% у експериментальній групі та на 52,3% у тій, що навчалась традиційним шляхом. Лекція перестала вважатись найефективнішим методом навчання у вищій школі, оскільки з появою багатьох джерел інформації вона втратила свою незамінність [199, с. 75-76].

У другий субперіод (1959–1974 рр.) поряд із оновленням змісту суспільних дисциплін створювалася необхідна матеріально-технічна та навчально-методична база закладів морської освіти.

У цілому, як і в перший субперіод, існувала проблема нестачі навчальних приміщень, а навчально-матеріальна база потребувала покращення. Зокрема, педагогічна рада Херсонського морехідного училища постановила закінчити будівництво навчально-виробничого корпусу у 1962 році та екіпажу у 1963 році, а також увести в дію лабораторне обладнання та отримати нове, якого бракувало [89, арк. 45].

У зв'язку з наближенням вишів та середніх спеціальних навчальних закладів до виробництва, мала розширюватись їхня матеріально-технічна база, очікувалось оснащення лабораторій електронними машинами, прискорювачами та іншим найновішим обладнанням. Зміцнення матеріально-технічної бази мало забезпечити широке використання кіно, радіо,

телебачення та інших сучасних науково-технічних засобів для підвищення якості підготовки спеціалістів без відриву від виробництва. Створювались спеціалізовані видавництва та поліграфічні бази для повного забезпечення потреб у навчальній літературі студентів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, особливо тих, які навчалися без відриву від виробництва [167, арк. 114-115].

Матеріально-технічне забезпечення зростало за рахунок власних будівель (навчальні корпуси з обладнаними кабінетами і лабораторіями, екіпажі, майстерні тощо), добудови та перебудови навчальних приміщень, що свідчить про увагу держави до розвитку водогосподарського комплексу [190, с. 303]. Розширювались навчальні площі, а відтак потребували укріплення кабінети дисциплін [169, с. 2]. Однак необхідних приміщень усе ж таки бракувало.

Іноді не все навчальне обладнання одразу вводилось в експлуатацію, а протягом певного часу зберігалось на складах навчальних закладів та недостатньою мірою запроваджувалось використання ТЗН [там само, с. 65]. Хоча на заняттях з англійської ТЗН набули широкого використання як і методичні розробки та тексти для розмовної практики, наприклад, «Місто», «Порт», які фактично замінили підручник [там само, с. 71].

Для курсантів морських навчальних закладів необхідним було вміння використовувати й спеціальні посібники англійською мовою, зокрема, «Таблицю припливів», «Каталог карт та інших видань», «Список радіосигналів» [166, с. 11]. Це пояснюється віднесенням англійської до циклу спеціальних дисциплін з 1959–1960 навчального року.

У 1966 році через скорочення на один рік терміну навчання у середніх загальноосвітніх школах та одночасним випуском учнів 10 та 11 класів, а також збільшеним випуском учнів 8 класів, вийшла Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР № 83 «Про заходи щодо розширення навчання та працевлаштування у народне господарство молоді, що закінчує загальноосвітні школи у 1966 р.» від 2 лютого. Відповідно до початку 1966–1967 навчального року планувалось завершити розширення навчальних площ, навчально-виробничих майстерень, кабінетів, лабораторій, гуртожитків, увести в дію навчальні будівлі там, де закінчувалося будівництво [71, арк. 4].

Розвиток навчально-матеріальної бази повсякчас залишався актуальним питанням навчальних закладів морської освіти, керівництво яких зосереджувало увагу на оснащенні кабінетів та лабораторій обладнанням, необхідним для використання прогресивних методів навчально-виховної роботи. Важливими були змістовне та естетичне оформлення кабінетів, лабораторій та інших навчальних приміщень задля створення сприятливих умов навчання та виховання курсантів. Навчальні майстерні всіляко

допомагали педагогам у освоєнні нових площ після ремонту [162, арк. 12, 13].

У цей час поступово створювалася й необхідна навчально-методична база закладів з підготовки морських фахівців. Зазвичай вони отримували рішення методичних рад, інструкції, вказівки Відділу навчальних закладів Міністерства морського флоту щодо проведення навчально-виховної роботи. Наприклад, методичні рекомендації для перевірки знань тих, хто навчається, включали пояснення щодо виставлення балів, їх об'єктивності, необхідності обґрунтування викладачем причин для оцінки, яку він ставить. Зверталась увага на обов'язок викладача прищеплювати курсантам культуру мовлення тощо [170, арк. 2].

З метою узагальнення і поширення досвіду викладання суспільних наук та поліпшення справи наукової розробки питань методики викладання історії КПРС, політичної економії та філософії у 1960 році планувалося, наприклад, видання методичного посібника «Питання викладання суспільних наук» [69, арк. 73]. Для того, щоб полегшити студентам вищих навчальних закладів користування творами основоположників марксизму-ленінізму, цього ж року було видано «Хрестоматію з марксистсько-ленінської філософії» у двох томах [61, арк. 166].

Викладачам суспільних наук рекомендувалось підписатись на щомісячний критико-біографічний бюлетень «Нові книги з суспільних наук за кордоном» та звернути увагу на фактичний та документальний матеріал у книгах зарубіжних авторів задля збагачення власних лекцій та семінарських занять [111, арк. 35].

Унаслідок численних недоліків, які були наявні, наприклад, у викладанні літератури (недостатнє поповнення бібліотек художньою літературою класичних та українських радянських письменників, а також підручниками і посібниками), педагоги проводили заняття на недостатньому ідейно-теоретичному рівні. Тому заохочувалося включення основної та додаткової літератури, внаслідок чого заняття були б ідейно спрямованими, пов'язаними з сучасністю та практикою комуністичного будівництва [171, арк. 1-4]. Подекуди засобами навчання виступали не лише підручники, але й газетні матеріали та діафільми [27, арк. 76, 77].

На початку 1970-х на засіданнях педагогічної ради зазвичай наголошувалось на важливості широкого використання технічних засобів навчання та елементів програмованого навчання [162, арк. 12]. Рекомендувалося ширше використовувати короткометражні фільми, наочні посібники [171, арк. 7].

Кожен викладач мав здійснити вклад у створення матеріально-технічної бази навчального закладу – виготовити стенд, плакат, макет, модель тощо незалежно від того завідує він кабінетом чи ні. Потреба у засобах наочності визначалась на циклових комісіях. Раз на рік влаштовували огляди художньої

творчості, на яких представлялись роботи всіх викладачів з подальшим заохоченням [23, арк. 47].

Поширеною була практика створення педагогами власних методичних розробок та використання звукозапису. Проте циклові комісії рекомендували не захоплюватись технічними засобами. Літературний кабінет було оформлено з використанням наочності та забезпечено діапроектором «Етюд» [29, арк. 14-20].

Відповідно до Постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку суспільних наук та підвищення їхньої ролі у комуністичному будівництві» від 14 серпня 1967 року, а також Постанови Політбюро ЦК КПУ від 8 серпня 1968 року «Про завдання щодо подальшого покращення ідейно-виховної роботи зі студентами вузів республіки» підвищувались вимоги до викладачів суспільних дисциплін. Разом із цим відбувались позитивні зрушення щодо засобів навчання: було розроблено «задачник» з політекономії для середніх спеціальних навчальних закладів УРСР, видано брошуру про досвід роботи Музею імені В. І. Леніна в одному з технікумів Київської області, розроблено положення про кабінети суспільних дисциплін та положення про конкурс Ленінських музеїв та кімнат, підготовлених у середніх спеціальних навчальних закладах УРСР, планувався друк методичних посібників для викладачів [22, арк. 20-22].

23 червня 1972 року вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР № 497 «Про подальше вдосконалення системи професійно-технічної освіти», в якій йшлося про укріплення навчально-матеріальної бази училищ та залучення сучасних технічних засобів, необхідних для профтехосвіти [46].

Щодо навчально-методичної літератури, зокрема підручників і посібників з дисциплін, що реалізують соціокультурну складову освіти, то її бракувало. Особливо це стосувалося видань українською мовою. У навчальному процесі використовували такі книжки: «Історія СРСР» (К. Базилевич та ін., 1952 р.), «Політична економія» (К. Островітянов, 1954 р.), «Основи марксизму-ленінізму» (за ред. Ф. Вейнберг та Г. Курбатова, 1960 р.), «Суспільствознавство» (Г. Шахназаров, 1965 р.), «Російська література» (А. Зечанинов, Д. Райхін, 1965 р.), «Російська література» (С. Флоринський, 1968 р.) та ін.

ПРОДУКТИВНО-ІНТЕНСИВНІ ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ (1975–1989 РР.)

Нормативно-правове забезпечення діяльності закладів морської освіти. Період 1975–1989 років (продуктивно-інтенсивний) позначений підвищенням якості підготовки спеціалістів, оновленням змісту, форм, методів та засобів навчання майбутніх судноводіїв.

Початок першого субперіоду цього періоду (1975–1983 рр.) пов'язуємо з Постановою ЦК КПРС № 656 «Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою» від 22 серпня 1974 року [131]. Цей документ хоч і прийнятий у 1974 році, але в ньому визначено напрями навчально-виховної роботи у середніх спеціальних навчальних закладах на період 1975–1989 років.

Активна реалізація цієї Постанови планувалась на 1975–1977 роки. У зв'язку з цим ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР постановили:

- забезпечити подальший розвиток середньої спеціальної освіти у відповідності до завдань будівництва комунізму, поєднання навчання та виховання з практикою комуністичного будівництва;

- підвищити відповідальність за стан викладання суспільних дисциплін, ідейно-виховну роботу серед тих, хто навчається, формування в них комуністичних переконань, високих моральних якостей, за підготовку всебічно розвинених спеціалістів;

- у 1975–1977 роках здійснити подальшу спеціалізацію середніх спеціальних навчальних закладів;

- організувати Раду з середньої спеціальної освіти при МВССО СРСР;

- для посилення контролю за якістю підготовки спеціалістів організувати при МВССО СРСР Державну інспекцію середніх спеціальних навчальних закладів;

- забезпечити розвиток та закріплення навчально-матеріальної бази середніх спеціальних навчальних закладів;

- вжити заходів щодо створення стабільних високоякісних підручників, методичних матеріалів;

- забезпечити подальше вдосконалення змісту, форм та методів роботи профспілкових організацій з комуністичного виховання майбутніх спеціалістів, активніше розвивати в них навички суспільно-політичної праці, забезпечити їхню участь у культурно-масовій та спортивній роботі тощо;

- забезпечити середні спеціальні навчальні заклади історико-революційними, хронікально-документальними, навчальними кінопосібниками, проводити патріотичне, інтернаціональне, моральне, естетичне виховання [46, с. 455–461].

Тобто втілення вищезгаданої Постанови стимулювало розвиток соціокультурної складової професійної освіти шляхом підвищення значення суспільних дисциплін та якості їх викладання, а також забезпеченням низки виховних заходів. Це стосувалося й закладів морської освіти.

Тоді морська освіта була представлена здебільшого середніми спеціальними навчальними закладами та зазнавала трансформації освітніх парадигм у ході активізації заходів з підвищення якості підготовки фахівців.

Завдання, передбачені Постановою № 656, було враховано під час керівництва навчальним процесом у морських училищах разом із Постановою ЦК КПРС «Про роботу Московського вищого технічного училища імені Баумана та Саратовського державного університету імені Чернишевського з підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук» [10, арк. 5].

Наприклад, колектив Херсонського морехідного училища імені лейтенанта Шмідта брав активну участь у виконанні основних положень цих документів, за рахунок чого, як відзначено на засіданні педагогічної ради, у 1974–1975 навчальному році було досягнуто підвищення рівня знань курсантів у порівнянні з попередніми роками (табл. 6).

Таблиця 6

Інформація про успішність та якість знань курсантів Херсонського морехідного училища імені лейтенанта Шмідта (1970–1975 рр.)

Показники	Навчальні роки				
	1970–1971	1971–1972	1972–1973	1973–1974	1974–1975
Абсолютна успішність	95,7%	96,6%	95,9%	93%	95,6%
Якість знань	30,8%	36,8%	32,3%	40,8%	43,3%
Середній бал	4,1	4,1	4,07	4,07	4,1

Джерело: [160, арк. 186].

У жовтні 1976 року реалізацію Постанови № 656 у Херсонському морехідному училищі імені лейтенанта Шмідта перевіряла комісія у складі начальника відділу середніх спеціальних навчальних закладів та начальників морехідних училищ СРСР. Висновки були позитивними, зокрема в акті перевірки училища зазначалося, що його навчально-матеріальна база забезпечувала нормальне проведення навчального процесу та виконання завдань, висунутих Постановою та XXV з'їздом КПРС [161, арк. 42-43].

Політика держави щодо покращення підготовки спеціалістів давала свої плоди. Так, у 1975 році в УРСР на 10 тисяч населення приходилось 169 студентів вищих та 160 учнів середніх спеціальних навчальних закладів, у 1976 році число спеціалістів на 10 тисяч населення досягло 902 особи, серед них 372 з вищою освітою. Прийом до середніх спеціальних навчальних

закладів збільшився до 245,4 тисяч осіб (у 1971 р. він складав 239,1 тис.) [54, арк. 182].

У 1975–1976 навчальному році для вдосконалення системи організації навчально-виховного процесу в технікумах та училищах УРСР ввели щомісячний облік поточної успішності на денному та заочному відділеннях, а також ужито заходів щодо впорядкованості самостійної роботи тих, хто навчається. Це сприяло підвищенню успішності та зменшенню відрахувань учнів [там само, арк. 183].

Позитивний вплив на організацію навчально-виховного процесу мав Наказ Міністра вищої та середньої спеціальної освіти № 5 «Про подальше покращення викладання суспільних дисциплін та політико-виховну роботу у середніх навчальних учбових закладах» від 06 січня 1975 року [32, арк. 36; 9, арк. 61]. Він засвідчує увагу до соціокультурної складової професійної освіти, тим більше, що його було покладено в основу ідейно-політичної та методичної роботи викладачів.

Зазначене підтверджує інформація із засідання педагогічної ради Херсонського морехідного училища імені лейтенанта Шмідта від 27 листопада 1975 року, під час якого обговорювалися плани щодо виконання вимог наказу № 5 щодо здійснення ідеологічної роботи за насиченою програмою. Крім обов'язкових заходів – політінформацій, лекцій, класних годин та бесід – проводився великий комплекс воєнно-патріотичних заходів, екскурсій, тематичних вечорів. Наголошувалося, що назріла необхідність більш глибокого вивчення ефективності всіх заходів, соціалістичних дослідів серед курсантів та викладачів, щоб зменшити їхню кількість з метою покращення якості [160, арк. 151]. Педагогічний колектив закладу обговорював також роль суспільних дисциплін у формуванні комуністичного світогляду відповідно до наказу № 5, визначив це одним із найважливіших завдань. Акцентовано увагу на тому, що суспільні дисципліни поєднані між собою (наприклад, вивчення політекономії відбувається на базі суспільствознавства) [161, арк. 59-31]. У жовтні 1975 року на засіданні циклової методичної комісії суспільно-історичних дисциплін та російської літератури і російської мови цього ж закладу викладачів ознайомили з інформаційним листом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, який (згідно з наказом № 5) спонукав їх проводити заняття на високому ідейному та науковому рівні, серйозно відноситися до написання методичних розробок, широкої організації позакласної роботи [32, арк. 47].

Загалом, як свідчать річні звіти про роботу морських навчальних закладів, їх діяльність, а отже й викладання суспільних дисциплін, вибудовувались згідно з рішеннями з'їздів ЦК КПРС, Закону УРСР «Про народну освіту» від 28 червня 1974 року, Постанови ЦК КПРС № 656 «Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки

спеціалістів з середньою спеціальною освітою» від 22 серпня 1974 року, Наказу Міністра вищої та середньої спеціальної освіти № 5 «Про подальше покращення викладання суспільних дисциплін та політико-виховну роботу у середніх навчальних учбових закладах» від 06 січня 1975 року [78; 80; 91-94; 164].

Звісно мала вплив на законодавчі акти, постанови та документи, включаючи морську освіту, Конституція СРСР 1977 року, у 6-й статті якої було закріплено особливий статус КПРС як керуючої та спрямовуючої сили радянського суспільства, що визначала генеральну перспективу його розвитку [33, с. 42] Свободи слова в СРСР бракувало, але права, визначені Конституцією, стосовно соціальної сфери, права на безкоштовну освіту були гарантовані [там само]. У 20-й статті зазначено, що «відповідно до комуністичного ідеалу «Вільний розвиток кожного є умова вільного розвитку всіх» держава ставить собі за мету розширення реальних можливостей для застосування громадянами своїх творчих сил, здібностей і обдарувань для всебічного розвитку особи». А 45 та 46 статті засвідчують права громадян на освіту та користування досягненнями культури [42]. Ці та інші положення Конституції СРСР широко обговорювалися, наприклад у закладах морської освіти УРСР.

Так, циклові комісії суспільних дисциплін середніх спеціальних навчальних закладів морського спрямування обговорювали питання морального виховання курсантів у світлі нової Конституції [9, арк. 64; 17, арк. 53]. Починаючи з 1977 року їхня навчальна та виховна робота спрямовувалась на пропаганду та вивчення Конституції [92, арк. 5].

На планування освітнього процесу мали вплив і постанови ЦК КПРС № 64 «Про удосконалення планування підготовки спеціалістів та покращення використання випускників вищих та середніх спеціальних навчальних закладів у народному господарстві» від 27 січня 1978 року [145] та «Про подальше покращення ідеологічної, політико-виховної роботи» від 26 квітня 1979 року [47].

В останній, зокрема, зазначалось, що в країні створено потужний інформаційно-пропагандистський апарат, проте, щоб побороти певні недоліки, серед яких тенденції обходити невирішені проблеми та замовчувати труднощі, що існують у реальному житті, ЦК КПРС прийняв постанову з конкретними заходами щодо покращення політико-виховної роботи, підвищення її якості та вдосконалення відповідних форм і методів роботи [там само, с. 333]. По суті Постанова ставила завдання щодо проведення усної політичної агітації, лекційної пропаганди, подальшого розвитку самодіяльної художньої творчості, покращення культурного обслуговування сільського населення. Стосовно освітньої галузі зазначалось, що «значно більш живою, конкретною, цікавою та переконливою повинна стати ідейно-виховна робота з молоддю» [там само, с. 336]. ЦК КПРС

окреслив завдання для Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР, щоб досягти органічної єдності навчального та виховного процесів, формування у тих, хто навчається, наукового світогляду, високих морально-політичних якостей та працьовитості. Треба було розробити у 1979–1980 роках комплексні програми комуністичного виховання учнівської та студентської молоді на весь період навчання, а також ужити заходів для подальшого розвитку позакласної роботи, технічної та художньої творчості, фізкультури та спорту. Ще одним важливим завданням стало створення творів літератури та мистецтва, які б відображали героїзм радянського народу та були протидією ідейним противникам [47, с. 334-346]. Ці завдання широко обговорювались на засіданнях предметних комісій суспільних дисциплін середніх спеціальних закладів, що тоді готували майбутніх судноводіїв [17, арк. 53]. А на практиці, як засвідчують архівні джерела морехідних училищ, соціокультурний компонент професійної освіти повністю відповідав поставленим вимогам [26, 94].

У перший субперіод продуктивно-інтенсивного періоду (1975–1983 рр.) вектор розвитку середньої спеціальної освіти (зокрема, морської) визначався згідно з Постановою ЦК КПРС № 656 «Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою», а реформування вищої освіти тривало відповідно до Постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вищої освіти в країні» від 18 липня 1972 року [97, с. 104].

Другий субперіод продуктивно-інтенсивного періоду (1984–1989 рр.) розпочався після прийняття Постанови ЦК КПРС № 13-ХІ «Про подальше удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи» від 12 квітня 1984 року [48, с. 537-548]. Першорядне завдання держави полягало у втіленні заходів, передбачених реформою, спрямованих на підвищення якості освіти, кардинальне покращення трудового навчання та професійної орієнтації тих, хто навчається, формування високих моральних якостей. Відповідного вдосконалення потребували форми та методи навчального процесу, зміцнення навчально-матеріальної бази закладів освіти [там само].

У цей час в закладах морської освіти продовжували реалізовувати завдання Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів № 656 «Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою» від 22 серпня 1974 року, про що зазначалось у кожному річному звіті середніх спеціальних навчальних закладів морського профілю. В них наголошувалось на завданнях, вирішення яких потребувало зусиль усього колективу, а саме: подальше закріплення, розвиток та модернізація, створення нової навчально-лабораторної бази;

вдосконалення організації навчального процесу, форм та методів навчально-виховної та методичної роботи; поліпшення теоретичної та практичної якості підготовки випускників; покращення успішності та якості навчання курсантів; зміцнення навчальної, трудової дисципліни, організованості та старанності; посилення контролю за якістю навчального процесу та діяльністю всіх структурних підрозділів; підвищення педагогічної майстерності та ділової кваліфікації викладачів [7, с. 113].

Суспільні дисципліни, що представляли соціокультурну складову професійної освіти, як і у попередні роки, спрямовувалися на виховання марксистсько-ленінського світогляду та ідейних переконань майбутніх спеціалістів. Проте, поруч із цим, у другій половині 80-х років ХХ століття (доба так званої «перебудови») поступово впроваджувалися ідеї демократизації та гуманізації освіти.

У 1985 році вийшов наказ Міністерства морського флоту № 145 «Про заходи щодо подальшого розвитку вищої та середньої спеціальної морської освіти на 1986–1990 рр. та на період до 2000 року» від 09 вересня. Для його виконання, наприклад, в Одеському морехідному училищі було заплановано: глибоке вивчення та пропаганду матеріалів Пленумів та з'їздів КПРС; розробку комплексного плану комуністичного виховання курсантів; проведення конкурсів художньої самодіяльності між відділами училища; організацію в училищі навчання викладачів використанню ЕОМ (електронно-обчислювальних машин) у навчальному процесі [13, арк. 47].

У 1987 році реформаційні процеси, що відбувались в освіті, викликали прийняття постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 325 «Про заходи щодо корінного покращення якості підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою у народному господарстві» від 13 березня. В документі окреслено завдання до 1987–1988 навчального року затвердити новий перелік спеціальностей, за якими відбувається підготовка фахівців у вишах, значно скоротивши їхню кількість; розробити та ввести не пізніше 1988–1989 навчального року нові навчальні плани та програми; диференціювати зміст та строки підготовки спеціалістів у залежності від характеру їхньої майбутньої професійної діяльності. Навчальним закладам надавалось право використання, на їхній розсуд, до 15% навчального часу на відображення у навчальних планах та програмах характеру майбутньої роботи спеціаліста [129].

У серпні 1988 року в «Учительській газеті» опублікували два проекти концепції реформування освіти. Зокрема, Концепція науково-дослідного колективу «Школа» припускала подолання однаковості в організації освіти і оголошувала людину найвищою цінністю. Оновлення освіти планувалось шляхом утвердження духу співробітництва, принципів варіативної освіти. На відміну від традиційної схеми навчання учні і студенти могли обирати навчальні курси та види діяльності, їх досягнення оцінювалися, виходячи з

індивідуального рівня розвитку. Проголошувались принципи диференціації та відкритості навчальних систем та принципи особистісно-орієнтованої освіти. Другий проект Концепції не припускав кардинальної трансформації чинної системи та принципів її організації [219, с. 86].

У 1988 році у вишах ввели курс політології, який мав закласти основи ліберально-демократичної культури в країні, ознайомити молодь з досягненнями світової політичної думки та подолати політико-культурний провінціалізм. Курс «Історії КПСР» замінили на «Соціально-політичну історію ХХ століття», замість «Наукового комунізму» викладали курс «Проблеми теорії сучасного соціалізму» [216, с. 16].

А. Зорін констатує, що радянська система освіти була прикладом виключно ідеологічної функції, її соціокультурна складова була структурована навколо текстів, засвоєння та прийняття яких було обов'язковим для всіх освічених членів суспільства. Спочатку такими текстами були твори класиків російської та радянської класичної літератури, а потім вибрані твори класиків марксизму-ленінізму, які вивчалися у середніх спеціальних навчальних закладах та вузах [35, с. 107]. Молодь мала ідейно загартуватись та готуватись стати комуністами. У боротьбі на ідеологічному фронті активізували свої зусилля партійні комітети, Академія наук, МВССО СРСР, МВССО УРСР та всі, хто мав відношення до виховання та навчання молоді [147, арк. 19].

Наприкінці 80-х років ХХ століття, у останній період перебудови, в одному з радянських вишів негуманітарного спрямування провели експеримент із заміни радянських ідеологічних дисциплін на загальногуманітарні. У результаті, новітні курси, як-от: індійська чи китайська філософія, християнське богослов'я, які можна було обирати серед запропонованих, користувались більшим попитом, ніж традиційні дисципліни. Успіх такого проекту полягав у підборі кадрів для викладання «модних» дисциплін та у розформуванні суспільно-політичних кафедр, але наприкінці 90-х їхні члени виявили супротив реформам та оголосили себе інструментом оформлення нової ідеологічної ортодоксії [35].

Етапу перебудови надаються неоднозначні оцінки. Разом із прогресом він продемонстрував гострі протиріччя та конфлікти, які накопичувались в минулому або виникали внаслідок допущених помилок. Курс партії на радикальні реформи, демократизацію, гласність та правдивість дав імпульс суспільній думці, забезпечив лідируюче положення у глобальній політиці світу та безпеки народів, водночас виявив протиборство внутрішніх сил, боротьбу за політичне лідерство різних соціальних та національних груп [147, арк. 73].

У роки перебудови чітко проявилось значення рівня розвитку культури та науки для формування суспільної думки. І хоча поширювались закиди про деградацію у цих сферах, не можна не брати до уваги науковий, освітній та

культурний потенціал, національне багатство, сформоване народом [149, арк. 46].

У грудні 1988 року на Всесоюзному з'їзді працівників народної освіти відзначалося, що процеси покращення підготовки спеціалістів гальмувалися внаслідок надмірної централізації, недостатнього розвитку ініціативи республіканських органів освіти, консерватизму, відсталості частини педагогів та спроби вирішити проблеми застарілими методами. Тому докорінних зрушень у розвитку освіти не відбулось [191, с. 115].

У 1989 році історики перейшли до завершального етапу підготовки проекту республіканської програми розвитку історичних досліджень, покращення вивчення та пропаганди історії УРСР. Після майже 20-річної перерви відновила свою роботу Археографічна комісія Академії наук УРСР, яка координувала вивчення та публікацію історико-культурних пам'яток та творчої спадщини видатних українських учених та діячів культури минулого [147, арк. 75-76].

Важливою ознакою другої половини 80-х років ХХ століття стало проведення роботи щодо розширення сфери використання української мови, гармонійного розвитку національно-російського двомовства, задоволення потреб національно-культурних запитів громадян усіх національностей, що проживають в Україні, збереження пам'яток історії та культури. Реалізовувалась програма розвитку української національної культури [там само, с. 19]. Над розробкою цієї концепції розвитку духовної культури українського народу працювали спеціалісти гуманітарного профілю. Планувалось внесення доповнень до Конституції УРСР щодо надання українській мові статусу офіційної, вдосконалювались форми міжнародного співробітництва та створення міжнародної асоціації українців різних країн світу, обмін науковою інформацією та створення міжнародних наукових програм [там само, арк. 75-76].

Освіта майбутніх судноводіїв у цей час регулювалась не тільки державними законодавчими та нормативними актами, але й стандартами Міжнародної морської організації. International Maritime Organization (ІМО) – Міжнародна морська організація – спеціалізована установа ООН (створена у 1948 р.). Її робота спрямована на прийняття норм по забезпеченню безпеки на морі та запобіганню забруднення морського довкілля. Ця організація відповідає за розробку та впровадження міжнародних конвенцій та документів задля забезпечення морської безпеки.

Профільна морська освіта була організована відповідно до Міжнародної конвенції «Про підготовку, дипломування та несення вахти 1978 року з поправками» [34]. Положення Конвенції докладно характеризують стандарти щодо дипломів, їх змісту, форми підтвердження, контролю та перевірки мінімальних вимог для дипломування спеціалістів та по підтриманню і вдосконаленню їхніх знань і навичок. Окрім вимог до знань

стосовно дисциплін технічного циклу, у документі окреслено й ті, що відображають соціокультурну складову професійної освіти морських фахівців: володіння англійською мовою в письмовій та усній формі, розуміння повідомлень англійською мовою стосовно безпеки судна та його експлуатації, виконання власних обов'язків представника командного складу екіпажу різними мовами [43, с. 58]. Створення Конвенції зумовлювалося тим, що однією з основних причин аварій на морі, як показали результати міжнародних досліджень на початку 1970-х років, є людський фактор. Тож конвенція визначила стандарти підготовки моряків та внесла зміни до програми їх підготовки, що було відображено у структурі і змісті навчальних планів, зокрема через уведення предметів, пов'язаних з морською безпекою [190, с. 301-302].

Зміст соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв. У продуктивно-інтенсивний період удосконалення середньої спеціальної освіти було нерозривно пов'язане з подальшим вдосконаленням змісту освіти, підвищенням наукового рівня навчання та ідейної спрямованості навчального процесу. Назріла потреба інтенсифікації навчального процесу, оснащення наочними посібниками, посилення контролю за успішністю тих, хто навчається, покращення їх самостійної роботи та організації навчального процесу в цілому [54, арк. 186]. Такі завдання ставились перед колективами середніх спеціальних навчальних закладів.

У цей час в умовах пошуку шляхів покращення змісту освіти помітні тенденції вдосконалення професійного рівня викладачів, серед яких підвищення кваліфікації за рахунок стажування раз у п'ять років. До того ж близько половини викладачів, які працювали у технікумах та училищах, не мали педагогічної освіти [там само, арк. 185]. Проведення цілеспрямованої роботи у цьому напрямі призвело до того, що загалом поліпшились організація та контроль за виконанням плану підвищення кваліфікації викладацького складу, розвитком навчально-матеріальної бази, виконанням викладачами індивідуальних планів [11; 80, арк. 6; 94, арк. 4].

У перший субперіод продуктивно-інтенсивного періоду організація навчального процесу фактично залишалася такою, як і в ідеологічно-політехнічний період, але внаслідок виконання вищезгаданої Постанови ЦК КПРС № 656 «Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою» було вжито заходів щодо його вдосконалення, покращилась якість підготовки морських фахівців, зросла забезпеченість засобами навчання.

Як доводить аналіз протоколів засідань циклових методичних комісій закладів морської освіти [26, 30, 31, 32], викладачі постійно обговорювали нові нормативні документи (накази, постанови, інструктивні листи тощо) та планували втілення їхніх засад у навчальному процесі. Вони вважали

надзвичайно важливим підвищення ідейно-теоретичного рівня та ділової кваліфікації, вивчення праць класиків марксизму-ленінізму з питань комуністичного виховання. Щороку викладачі суспільних дисциплін розробляли рекомендації для складання індивідуальних планів підвищення свого ідейно-теоретичного рівня з метою вироблення стійкої системи вивчення праць класиків марксизму-ленінізму, матеріалів з'їздів, постанов партії та уряду [80, арк. 38]. Наприклад, в одному зі звітів циклової комісії суспільних дисциплін зазначено, що викладачі вели пропаганду вивчення книг Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина», обговорювали статті політичних журналів. Вони готували звіти з тем «Завдання вихователів щодо прищеплення курсантам навичок суспільно-політичної роботи», «Головні напрямки комуністичного виховання, зумовлені змістом політекономії» [163, арк. 112]. Тож навчання та виховання були тісно пов'язані, а дисципліни, що формували соціокультурну компетентність (політекономія, радянське право, суспільствознавство тощо), виховували людину суспільно-корисну, слухняну та віддану державі. За допомогою цих наук формувалась людина з глибокими комуністичними переконаннями.

Викладачі закладів морської освіти постійно займалися самовдосконаленням, брали участь у зональних семінарах, де обговорювали питання покращення навчально-виховного процесу, розвитку вищої та середньої спеціальної школи [98, арк. 84-86]. Під час занять та у позаурочний час обов'язково вивчали матеріали з'їздів та пленумів ЦК КПРС, промови та книги Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва. Викладачі розробляли методичні рекомендації щодо використання цієї інформації на заняттях [9, арк. 61; 28, арк. 27,30,52]. Вони вивчали та впроваджували у власні лекції рішення пленумів не тільки СРСР, але й інших країн, зокрема Польщі; виконували вказівки, що надходили у вигляді інформаційних листів, наприклад: Інформаційний лист № 3 (22) «Про організацію та проведення суспільно-політичної практики тих, хто навчається» від 30 січня 1979 року, Інструктивний лист № 2 від 04 січня 1982 року, що зобов'язував комісію суспільних дисциплін вивчати книгу Л. Брежнєва «Спогади» [26, арк. 51]; розробляли заняття, присвячені вивченню політичних творів [31, арк. 18-22]. На заняттях з історії, літератури, суспільствознавства та політекономії, по можливості встановлювали зв'язок зі спеціальністю та профілем підготовки спеціалістів морського флоту [160, арк. 148].

Однак у викладанні суспільних дисциплін у закладах морської освіти були недоліки, як-от: метод «питання-відповідь» не розвиває творчого мислення та прагнення пізнавати та широко вивчати твори класиків марксизму-ленінізму; відсутнє чітке планування часу на проведення контрольного опитування та не завжди аналізуються відповіді курсантів; нечіткі питання у деяких екзаменаційних білетах; формальний характер

взаємовідвіданих уроків, недостатня вимогливість в оцінюванні один одного; відсутність в індивідуальних планах системи заходів з самостійної роботи; недостатнє обговорення теоретичних питань на засіданнях циклової комісії; неорганізований методичний семінар; недбале оформлення та зберігання документації [161, арк. 70-71].

Ураховуючи зазначене, перед викладачами суспільних дисциплін було поставлено головні завдання, серед них: підвищення ефективності та якості навчального процесу; вдосконалення системи марксистсько-ленінської освіти самих викладачів; вироблення у курсантів в процесі навчання активних життєвих позицій та потреби поповнювати власні знання самостійно [там само, арк. 71]. Для висвітлення рішень пленумів, з'їздів випускались стінгазети, зокрема й англійською мовою. У навчальних закладах існували постійно діючі семінари голів циклових комісій з пропаганди рішень з'їздів КПРС [26, арк. 7].

Англійська мова як дисципліна, що реалізує соціокультурну складову професійної освіти сприяла вихованню спеціаліста, обізнаного щодо культури та звичаїв власного та зарубіжних народів. Програми з практики іноземної мови тих років засвідчують спрямованість на формування лінгвістичної, лінгвокраїнознавчої, комунікативної, методичної компетенцій та вивчення мови та культури [304, с. 108]. Вивчались як загальні теми, наприклад «У лікаря», так і безпосередньо пов'язані з культурою, історією та традиціями англійських країн: «Привітання та звертання», «Добре відомі англійські письменники», «Про мистецтво США», «Про гумористичну поезію Англії», «Про історію Англії», «Революційні свята та дати» [80, арк. 25]. Подібно до інших дисциплін соціокультурного спрямування, під час вивчення англійської мови обговорювали питання політичного характеру, висвітлювали принцип інтернаціоналізму, світовий комуністичний рух, проводили політінформації [31, с. 18; 80]. Разом із цим, англійська мова відносилась до загально спеціальних предметів спеціального циклу, а тому охоплювала суто морські теми: «Лоцман на борту», «Швартування судна», «Санітарний огляд судна», «Вантажні роботи» тощо [2].

У другій половині 70-х років ХХ століття заклади морської освіти, зокрема Херсонське морехідне училище імені лейтенанта Шмідта, були забезпечені новими навчальними планами з усіх спеціальностей та програмами з усіх дисциплін [161, арк. 43-44].

Нові навчальні плани пропонували вивчення суспільних дисциплін майже впродовж усього періоду навчання (останній екзамен з суспільствознавства був у 7 семестрі), збільшувалась також кількість годин [там само, арк. 71]. Це певним чином мало позитивно вплинути на теоретичну та практичну підготовку спеціалістів.

Ураховуючи, що майбутні судоводії мають бути підготовленими до виконання керівних та організаторських функцій, на третьому та четвертому

курсах навчання вивчались «Соціально-психологічні методи управління виробництвом на морському флоті» [80, арк. 12; 92, арк. 10; 93, арк. 5-6; 94, арк. 5-6].

Одночасно такий предмет вузької спеціалізації як «Соціально-психологічні методи управління виробництвом на морському флоті», факультативні заняття з суспільно-політичної роботи на суднах морського флоту, з основ марксистсько-ленінської естетики, з радянського права та з основ наукового атеїзму засвідчують активне покращення ідеологічної та політико-виховної роботи у морехідних училищах [17, арк. 32].

Навчальний процес відбувався за тими ж циклами дисциплін, що й раніше: загальноосвітній, загальнотехнічний, спеціальний. Останній поєднував загальноспеціальні та профілюючі предмети.

У навчальних планах на 1982–1983 навчальний рік назви циклів дисциплін змінено на соціально-економічний, загальноосвітній, загальнотехнічний та спеціальний, що поділявся на загальноспеціальні та профілюючі предмети. До соціально-економічних входили історія, суспільствознавство, радянське право, економічна та соціальна географія країн світу [215]. Література, яка представляє соціокультурні аспекти освіти, належала до загальноосвітнього циклу, а англійська мова – до загальноспеціальних предметів спеціального циклу. У 1982–1983 навчальному році серед факультативних предметів вивчались основи марксистсько-ленінської етики та естетики [208]. Фрагмент навчального плану для спеціальності «технік-судноводій» представлено у таблиці 7.

Таблиця 7

Фрагмент навчального плану Херсонського морехідного училища (спеціальність «технік-судноводій», 1982–1983 н. р.)

Назви загальноспеціальних предметів спеціального циклу	Кількість годин
1	2
Історія	192
Суспільствознавство	71
Радянське право	38
Економічна та соціальна географія країн світу	60
Література	210
Англійська мова	344 (46 – факультатив)
Основи марксистсько-ленінської етики та естетики	38 – факультатив
Російська мова	90 – факультатив
Разом	1089

1	2
Співвідношення циклів дисциплін	
Соціально-економічний	10,5%
Загальноосвітній	29,8%
Загальнотехнічний	5,7%
Спеціальний	54%
Частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу	20,6%
Частка від об'єму навчального часу спеціального циклу	18,6%

Джерело: [208].

Як видно з таблиці 7, соціально-економічні дисципліни складають 10,5% від загальної кількості годин на чотири цикли дисциплін. Частка літератури у циклі загальноосвітніх дисциплін складає 20,6%, англійської мови – 18,6% у спеціальному циклі.

На початку другого субперіоду (1984–1989 рр.) продуктивно-інтенсивного періоду у змісті професійної підготовки майбутніх судноводіїв відбулися зміни пов'язані з необхідністю реалізації Постанови ЦК КПРС «Про подальше удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи» від 12 квітня 1984 року [48, с. 537-548].

Освітні реформи цього часу були спрямовані на покращення професійної орієнтації, організацію суспільно корисної праці, розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі у підготовці кваліфікованих робочих кадрів, покращення умов праці та побуту.

Стрижневою ідеєю шкільної реформи стало корінне покращення трудового виховання та навчання молодого покоління. Комсомольські організації разом із педагогами планували розвиток учнівського самоуправління, ініціативи тих, хто навчається, наповнення життя учнів та студентської молоді суспільно-корисними справами [197, арк. 120].

У зв'язку з поступовим переходом середньої загальноосвітньої школи на одинадцятирічний термін навчання, початком навчання з 6-річного віку та перетворенням трирічної початкової школи у чотирирічну Міністерству вищої та середньої спеціальної освіти СРСР доручили наступне:

- забезпечити єдиний рівень загальноосвітньої підготовки у середніх спеціальних навчальних закладах;
- організувати вивчення основ електронно-обчислювальної техніки, щоб прищепити тим, хто навчається, навички використання комп'ютера, розробити для цього спеціальний курс, створити відповідні посібники.

Крім того, у Постанові наголошувалось на необхідності вдосконалення викладання суспільно-політичних дисциплін та його спрямованості на формування комуністичних ідеалів, переконання у перевагах радянського способу життя. Ставилось завдання розробити новий курс «Суспільствознавство» для середніх спеціальних навчальних закладів, у 1987 році підготувати програму та підручник з цього предмету та перевірити їх експериментально; створити єдиний курс загальної історії, забезпечити його зв'язок із викладанням курсу історії СРСР; посилити роль занять з літератури у формуванні духовно багатой, гармонійно розвиненої особистості з високими моральними ідеалами та естетичними потребами [48, с. 540-541].

На Пленумі Центрального Комітету Комуністичної партії України 26 квітня 1984 року активно обговорювали шляхи реалізації реформи та питання щодо корінного вдосконалення структури середньої та професійної освіти; забезпечення освітніх закладів приміщеннями, підручниками, методичними посібниками; зменшення наповнюваності класів до 25-30 чоловік; покращення змісту та ефективності навчального процесу, а також естетичного, морального та фізичного виховання; поєднання політехнічної, трудової підготовки з професійною впродовж наступних однієї-двох п'ятирічок [197, арк. 31-34].

В середині 80-х років ХХ століття в умовах вдосконалення розвинутого соціалізму вагомо збагачувалась соціальна функція освіти. Серед завдань реформи загальноосвітньої та професійної школи 1984 року були такі: підвищення якості освіти та виховання шляхом покращення морального виховання, естетичного та фізичного розвитку, вдосконалення навчальних планів та програм, підручників та посібників; посилення практичної направленості викладання; посилення відповідальності тих, хто навчається, на основі розвитку самоуправління в учнівських колективах; підвищення соціального престижу вчителя та майстра виробничого навчання за рахунок збільшення заробітної плати та покращення їхніх матеріально-житлових умов; укріплення матеріально-технічної бази; вдосконалення структури загальноосвітньої та професійної школи [48, с. 513-516].

На виконання основних положень реформи, а також в процесі реалізації вимог до присвоєння звань особам командного складу морських суден, описаних у положенні «Про звання осіб командного складу морських суден» 1983 року [165], зазнавали змін зміст та організація фахової підготовки судоводіїв.

З метою узагальнення передових форм та методів організації навчально-виховного процесу, обміну досвідом навчально-методичної роботи технікумів та училищ, було призначено базові середні спеціальні навчальні заклади. Обласні та міські базові технікуми та училища у співпраці з директорами середніх спеціальних навчальних закладів сприяли впровадженню реформи загальноосвітньої та професійної школи, виконанню

наказів Мінвузів СРСР та УРСР з організації навчально-виховного процесу, вдосконаленню змісту освіти та впровадженню єдиних вимог до підготовки спеціалістів середньої ланки. Одним із базових середніх спеціальних навчальних закладів був Херсонський ордену Трудового Червоного Прапора судномеханічний технікум імені адмірала Ф. Ушакова [115, арк. 21, 24]. Хоча цей заклад не здійснював підготовку судноводіїв, проте випускав морських фахівців у галузі механіки.

Поступово вносилися зміни в навчальні плани закладів морської освіти, зокрема дещо змінювався час на їх вивчення, однак перелік загальноспеціальних предметів спеціального циклу залишався сталим (табл. 8).

Таблиця 8

**Фрагмент навчального плану Херсонського морехідного училища
(спеціальність «технік-судноводій», 1984–1985 н. р.)**

Назви загальноспеціальних предметів спеціального циклу	Кількість годин
Історія	218
Суспільствознавство	70
Радянське право	36
Економічна та соціальна географія країн світу	54
Література	219
Англійська мова	341
Співвідношення циклів дисциплін	
Соціально-економічний	10,8%
Загальноосвітній	30%
Загальнотехнічний	5,9%
Спеціальний	53,5%
Частка від об'єму навчального часу загальноосвітнього циклу	21%
Частка від об'єму навчального часу спеціального циклу	18,3%

Джерело: [215].

У подальшому у зв'язку з уведенням предмета «Основи інформатики та обчислювальної техніки» на основі діючих навчальних планів [108, арк. 54], навчальний план спеціальності «Морське судноводіння», затверджений Мінвузом СРСР 3 липня 1984 року, зазнав певних змін. Так, кількість годин на вивчення літератури зменшили з 219 до 192 годин. Також скоротили час на вивчення математики, фізики, хімії та основ технічної механіки, за рахунок чого виділили 90 годин на основи інформатики та обчислювальної техніки [209].

Починаючи з 1985–1986 навчального року задля забезпечення комп'ютерної грамотності передбачалось внесення змін у графіки навчального процесу, навчальні програми, прогнозуючи широке використання електронно-обчислювальної техніки як у рамках спеціально

орієнтованих факультативних і обов'язкових предметів, так і за рахунок його органічного введення у зміст існуючих профільюючих дисциплін [108, арк. 35-36]. Робота щодо забезпечення комп'ютерної грамотності проводилась не тільки серед курсантів, а й поміж викладачів. Вони відвідували курси з роботи з програмованим мікрокалькулятором та по закінченню здавали залік [13, арк. 46].

Отже, впродовж другого (продуктивно-інтенсивного) періоду розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв (1975–1989 рр.) відбулися зміни в її змісті, що знайшло відображення у відповідних навчальних планах та узагальнено у таблиці 9.

Таблиця 9

Відображення соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв у навчальних планах продуктивно-інтенсивного періоду

Назва дисципліни	Кількість годин за роками				
	1977–1978	1982–1983	1984–1985	1985–1986	1989–1990
Історія	168	192	218	218	198
Суспільствознавство	72	71	70	70	–
Література та російська мова	204	–	–	–	–
Англійська мова	356	342	341	341	326
Радянське право	–	38	36	36	–
Економічна географія зарубіжних країн	–	60	54	54	–
Основи марксизму-ленінізму	–	–	–	–	200
Російська мова та література	–	–	–	–	198
Мова та література республіки	–	–	–	–	198
Література	–	210	–	192	–
Англійська мова	–	46	–	46	–
Разом	800	959	719	957	1120

Джерела: [205; 207-209; 215].

Інформація, представлена у таблиці 9, дозволяє констатувати, що протягом продуктивно-інтенсивного періоду соціокультурна складова професійної освіти майбутніх судноводіїв отримала свій розвиток. Так, зросла загальна кількість годин на вивчення дисциплін соціокультурного змісту, введено нові курси «Радянське право», «Основи марксизму-ленінізму», «Економічна географія зарубіжних країн», «Мова та література республіки»; оновлено зміст курсу «Суспільствознавство». Деякі навчальні заклади морського спрямування практикували дисципліну «Соціально-психологічні методи управління виробництвом на морському флоті». Однак,

соціокультурна складова професійної освіти, як і раніше, передбачала здебільшого ідеологічну та полікультурну підготовку.

Форми, методи та засоби організації навчання у закладах морської освіти. У продуктивно-інтенсивний період в закладах морської освіти України застосовувались такі форми організації навчання: лекції, уроки, практичні заняття, контрольні та лабораторні роботи, семінари, конференції, виробнича практика, дипломні та курсові проекти, об'ємні позакласні завдання [9; 161].

Проводились також консультації та додаткові заняття з невестигаючими курсантами [80, арк. 6]. Для консультацій відводились окремі дні, наприклад, у Херсонському морехідному училищі рибної промисловості такими були вівторок та п'ятниця. Самопідготовка курсантів вимагала покращення з точки зору контролю та обліку її ефективності, тому головні знання викладачі намагались дати на занятті, залишаючи на самопідготовку доопрацювання матеріалу [164, арк. 46].

При проведенні практичних, семінарських та лабораторних робіт група розділялась на підгрупи, що сприяло посиленню підготовки та розвитку творчих здібностей тих, хто навчається. Для покращення індивідуальної підготовки підвищувалась роль самостійної роботи [129]. Зокрема, активізувався контроль знань курсантів на заняттях, зазвичай це була широка фронтальна та регулярна перевірка знань, засвоєних самостійно [165, арк. 48, 53].

Організація самостійної роботи курсантів при вивченні іноземної мови поєднувала такі складові: заходи з організації самостійної роботи курсантів при вивченні іноземної мови; розроблення типових домашніх завдань на різних етапах навчання; нормування кількості й типів завдань; вивчення досвіду самостійної роботи студентів та обмін ним; включення до планів роботи кафедр тем, пов'язаних із вивченням організації самостійної роботи; інструктування курсантів щодо виконання домашніх завдань; організація активної роботи гуртків [34, с. 107].

Навчальні заклади морського спрямування постійно вели роботу з вдосконалення форм навчання шляхом переходу від інформаційного навчання до активних форм розвиваючого, проблемного, програмованого, ситуаційного навчання з використанням конкретного виробничого матеріалу, ділових ігор, лекцій, семінарів, рефератів [13, арк. 158].

Так, заняття з курсу «Соціально-психологічні методи управління виробництвом на морському флоті» проходили у формі уроків, семінарів, конференцій, підготовки рефератів (проводився конкурс на кращий реферат) [80, арк. 12; 92, арк. 10; 93, арк. 5-6; 94, арк. 5-6]. Уважалось, що написання рефератів сприяє прищепленню навичок самостійної роботи. На заняттях курсанти розглядали реальні ситуації спілкування у колективі училища та на судах під час практики [80, арк. 13]. У формі уроку-конференції провели

урок літератури з теми «Поезія періоду Великої Вітчизняної війни» [96, арк. 122].

Урок, окрім здійснення навчальної функції, виступав головною формою виховної роботи, оскільки у процесі навчання здійснювалось виховання комуністичного світогляду [165, арк. 54]. На високому рівні проводились уроки, зміст яких пов'язувався з матеріалами з'їздів КПРС, на слабкому – ті, що жодним чином не відображали політичну складову. Викладачі предметних комісій дисциплін влаштовували курсантські конференції, зокрема, комісією суспільних дисциплін проведено чотири конференції лише за 1976–1977 навчальний рік: «XXV з'їзд КПРС про зростання могутності та впливу соціалізму», «Великий жовтень та сучасний світ», «Закон мені, мені про Закон», «Роль та завдання курсантів у проведенні політико-виховної роботи на судні в період проходження практики» [96, арк. 115].

Методи навчання, які використовували у професійній підготовці майбутніх фахівців морської галузі, збагачувалися за рахунок упровадження порівняно нових для того часу методів.

До останніх відносили дискусії, ділові ігри, моделювання промислових ситуацій та інші активні методи [129]. До того ж застосовували різні методи опитування: за допомогою карток, коментування відповідей один одного, що у результаті сприяло стимулюванню курсантів мислити, зіставляти події та бути активними впродовж усього заняття. [96, арк. 123].

У спробах запровадити проблемне навчання передбачалось формування навичок творчого засвоєння знань; використання набутих вмінь; самостійності у розв'язанні професійних проблем та отриманні досвіду практичної діяльності [34, с. 108-109].

На заняттях англійської мови ефективно використовувався метод мовної здогадки курсантів, дієвий для розвитку пізнавальної активності. У викладанні російської мови для іноземних студентів робився акцент на правильній побудові речень та розумінні значення кожного слова [96, арк. 123]. Таким чином, когнітивно-комунікативний метод використовувався поруч з традиційним граматики-перекладним.

З прийняттям Постанови ЦК КПРС № 13-ХІ «Про подальше удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи» від 12 квітня 1984 року навчальні заклади морської освіти отримували більше прав у складанні навчальних програм та виборі форм і методів контролю навчального процесу [165, арк. 28]. У ході здійснення реформи перед викладачами поставало завдання подолати формалізм у методах навчально-виховної роботи [там само, арк. 34].

Існували певні складнощі, пов'язані з необхідністю використання новітніх методик, наприклад, багато викладачів англійської мови частіше використовували звичний пояснювально-ілюстративний метод, ніж

проблемний. При перевірці знань застосовували метод індивідуального опитування біля дошки та письмової перевірки завдань у декількох курсантів [34, с. 109]. Але, незважаючи на певні недоліки, відбуваються й позитивні зрушення, як-от розробка інтенсивних методів вивчення англійської мови: «занурення» – для розвитку навичок усного мовлення, коли протягом 10 днів один викладач (всього їх було 10) практикував мову з певною групою, а потім його змінював інший; сугестопедія – застосовувалась для групи осіб за психологічною сумісністю та передбачала рольову гру з метою практики усного мовлення; ритмопедія – означала використання ритмостимулятора для ефективного запам'ятовування інформації [там само, с. 113].

Новітнім методом, характерним для продуктивно-інтенсивного періоду стало програмоване навчання, що передбачає вивчення матеріалу за задалегідь розробленими завданнями, матеріал яких програмується. При цьому зміст дисципліни аналізується за певною логічною структурою. Весь навчальний матеріал групується навколо головних понять і зв'язків предметів та розміщується у суворій логічній послідовності. Сприйняття кожного завдання контролюється запитаннями, відповіді на які перевіряються з правильними або вводяться для перевірки у спеціальні технічні пристрої. Використання технічних засобів у програмованому навчанні дозволяє проводити раціональну обробку великих об'ємів інформації, активізувати вивчення дисципліни, здійснювати ефективний контроль та регулювати процес навчання. Крім того, за допомогою програмованого навчання можливим стало моделювання ситуацій з метою глибшого вивчення їхніх ознак; аналіз та синтез подій; підвищення активності та самостійності тих, хто навчається [160, арк. 78].

Всі циклові та предметні комісії без виключення зробили спроби в опануванні програмованого навчання. Особливо активними виявились викладачі суспільних дисциплін та англійської мови. Хоча навчальних програм у морських закладах освіти було небагато, викладачі використовували програмований контроль задля активізації курсантів, збільшення частоти опитувань, внесення на заняття елементу зацікавленості та проведення аналізу поставленого питання та відповіді [160, арк. 80-81].

Таким чином, у цей час відбувався стрімкий розвиток ТЗН та широке їх використання при вивченні суспільно-гуманітарних дисциплін.

У розвитку та застосуванні ТЗН двома головними напрямками були: 1) вдосконалення достатньо відомих ТЗН (навчальне кіно, телебачення, звукотехніка, статична проекція); 2) створення та залучення нових ТЗН (контрольно-тренувальні, інформаційні аналого-тренажерні установки та ін.) [там само, арк. 79]. Проводились заходи, спрямовані на вдосконалення організації та методики програмованого опитування, на збільшення його об'єму та підвищення коефіцієнту використання ТЗН [94, арк. 4]. У березні 1975 року в Херсонському морехідному училищі рибної промисловості

пройшла конференція з теми «Використання технічних засобів та нових методів навчання як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу» [90, арк. 37].

При вивченні суспільних дисциплін використовувалися такі ТЗН: програвачі, магнітофони, телевізори, діапроектор «ЛЕТІ», кіно та діафільми, телепередачі, грамзаписи промов видатних діячів комуністичної партії, віршів у виконанні кращих поетів та ін. [15, арк. 102; 80, арк. 9; 91, арк. 8; 93, арк. 11; 94, арк. 12].

При навчанні англійської мови широко використовувалися лінгафонні кабінети «Тесла» та «Акорд» [80, арк. 26; 163, арк. 113]. Викладачі створювали методичні розробки для роботи в парах у лінгафонному кабінеті, використовували діафільми для активізації лексики та магнітофон для розвитку навичок усного мовлення [91, арк. 14; 94, арк. 18]. Однак дикторських текстів або магнітофонних записів до деяких діафільмів бракувало [160, арк. 35].

У кабінетах та лабораторіях Херсонського морехідного училища рибної промисловості було встановлено технічні засоби навчання, щоб ними могли користуватись викладачі всіх дисциплін. У 1974–1975 навчальному році такими засобами були: діапроектор «ЛЕТІ», кіноапарат «Україна», епідіаскопи, магнітофони, фільмоскопи, програвачі, телевізор. Використання ТЗН було одним із головних питань у роботі предметних комісій. Хоча централізоване виробництво ТЗН відставало на декілька років від реальних потреб часу, власними силами курсантів під керівництвом викладачів виготовлено екранні засоби навчання, активно використовувались діа- та кінофільми з міського кінопрокату. У порівнянні з попереднім навчальним роком, коли було проведено 458 занять з використанням ТЗН, у 1974–1975 навчальному році їх кількість зросла до 1037 [90, арк. 7, 32].

Для виставки технічної творчості цикловою комісією англійської мови було представлено багато експонатів: серії програмованих вправ, наочні посібники у вигляді таблиць, схем, карт, електротренажер з читання англійських навігаційних карт. Курсанти під керівництвом викладачів виготовили навігаційні вогні, маяки, англійський алфавіт, малюнки предметів для першого курсу навчання, стенди [80, арк. 26]. У кабінеті суспільствознавства було оформлено «Методичний куточок» та стенди «Розвиток морського флоту за 60 років», «Етапи великого шляху», «Херсонщина у Х п'ятиріччі», а також тематичні вітрини «Про розвиток торгового флоту», «Про Нову Конституцію СРСР» [92, арк. 7].

В Одеському морехідному училищі ММФ у 1978–1979 навчальному році придбали 6 кінопроекторів «Україна», лінгафонний кабінет вітчизняного виробництва, 2 комплекти діапроекторів типу «Протон», 7 комплектів діапроекторів типу «ЛЕТІ-60», 2 комплекти діапроекторів типу «Етюд», а також 10 електро-розрахункових машинок «Іскра-210» [9, арк. 2]. У закладі

налічувалось три лінгафонні кабінети: один з вітчизняною технікою та два з «Теслою». Кабінет політекономії був кінофікованим, а предметна комісія політекономії вважалась однією з кращих у використанні технічних засобів навчання, програмного забезпечення та комп'ютерів [там само, арк. 33-35]. Для проведення занять з суспільних дисциплін та політичного просвітництва у виховній роботі курсантів було записано на відеомагнітофон матеріали XXVI з'їзду КПРС [12, арк. 26]. Комісія суспільних дисциплін використовувала технічні засоби навчання, наприклад, при вивченні тем «Економічні закономірності становлення та етапи розвитку соціалізму», «Загальна криза капіталізму» [9, арк. 63]. У подальші роки досвід використання технічних засобів навчання зростав, поступово закуповувались нові прилади, збільшувалась кількість діафільмів, проекторів, класів програмованого контролю [17, арк. 31].

Стосовно інших засобів навчання, то, наприклад, в Одеському морехідному училищі ММФ кабінети суспільних дисциплін були обладнані плакатами, картами, стендами, різною літературою (журнали, книги), а також діаграмами [10, арк. 61]. У 1978–1979 навчальному році училище придбало плакати та прилади для курсу «Креслення», муляжі, 7 тренажерів, 20 паралельних лінійок тощо [9, арк. 2].

У цілому навчально-матеріальна база морехідних училищ певною мірою забезпечувала головні потреби навчально-виховного процесу з підготовки кваліфікованих кадрів, проте залишались труднощі з жилими та класними приміщеннями, кабінетами, лабораторіями [90, арк. 5]. Не вистачало кабінетів, зокрема у Херсонському морехідному училищі рибної промисловості на 6 викладачів англійської мови був тільки один кабінет. Часом, як свідчать архівні документи засідань педагогічних рад училищ, не було вдосталь найнеобхіднішого: стільців та столів, не зачинялись деякі класні кімнати [162, арк. 59, 122].

Ураховуючи зазначене, на засіданнях пленумів ЦК КПРС УРСР неодноразово піднімалося питання про нестачу матеріальної бази, недостатню кількість коштів на оснащення кабінетів, лабораторій та майстерень [148, арк. 43].

У другій половині 80-х років ХХ століття, зокрема в Одеському морехідному училищі, продовжувалось використання телебачення на базі телевізійних вузлів «Глобус», де трансливалися заняття з англійської мови та історії СРСР [7, арк. 21]. Викладачі історії також використовували телевізійну систему «Глобус» для перегляду навчальних програм центрального телебачення, щоденників з'їздів КПРС та інших суспільно-політичних програм [13, арк. 74]. Хоча поступово акценти зміщувалися в бік впровадження у навчальний процес комп'ютерної техніки.

Комп'ютеризація викликала позитивні зрушення у викладанні гуманітарних дисциплін. На заняттях англійської мови використовувались

системи «АВС», «Адоніс», природно-мовні лінгвістичні процесори, спеціальні інструментальні експертні системи («Інтер-експерт») та ін. Лабораторні заняття проводились у лінгафонних кабінетах, курсанти прослуховували матеріал, а після цього практикували діалоги [34, с. 115]. Викладачі англійської мови розробили навчальну та контролюючу програму для ЕРМ «Іскра 1256» з вивчення граматики англійської мови та програму для тренування побудови речень англійською мовою [14, арк. 58].

Як і раніше, викладачі розробляли власні методики, навчальні посібники та готували матеріали для використання ТЗН, ПЗ (програмного забезпечення) та ПК (персональних комп'ютерів) [14, арк. 120; 16, арк. 32].

Навчальна література з гуманітарних дисциплін була представлена підручниками, навчальними посібниками, довідковими виданнями.

Стосовно засобів програмованого навчання, у акті перевірки Херсонського морехідного училища ММФ зазначалось, що застосовуються сучасні технічні засоби навчання та програмований контроль знань учнів, а також різноманітні наочні засоби: тренажери, електрифіковані схеми та стенди, лічильні машини, таблиці, креслення і т.ін., частина з яких виготовлена силами курсантів, лаборантів та викладачів у технічних гуртках технічної творчості [161, арк. 43].

Таким чином, для продуктивно-інтенсивного періоду (1975–1989 рр.), періоду характерне удосконалення форм та методів навчання задля формування у курсантів готовності діяти у нестандартній ситуації та активне впровадження у гуманітарній підготовці технічних засобів навчання.

ГУМАНІТАРИЗАЦІЙНО-ІНТЕГРАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ (1990–2017 РР.)

Нормативно-правове забезпечення діяльності закладів морської освіти. У 1990–2017 роках професійна освіта майбутніх судноводів здійснювалася у відповідності до низки нормативно-правових актів: Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року [137], від 25 квітня 1996 року [135], від 05 вересня 2017 року [136]; Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року [117], від 01 липня 2014 року [118]; постанови КМУ № 325 «Про Перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій» від 18 травня 1994 року [138]; № 507 «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» від 24 травня 1997 року [139]; № 65 «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні» від 20 січня 1998 року [125]; № 1247 «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» від 07 серпня 1998 року [144]; № 839 «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста» від 20 червня 2007 року [121]; Національна доктрина розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [76] та ін.

А підготовка та дипломування безпосередньо морських фахівців регулювались Законом України № 464/96-ВР «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року» від 01 листопада 1996 року [143], Постановою КМУ № 38 «Про затвердження Положення про порядок присвоєння звань особам командного складу морських суден» від 15 січня 2005 року [127], Постановою КМУ № 83 «Про вдосконалення державного нагляду за станом підготовки та дипломування моряків» від 31 січня 2001 року [116]; наказом Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про Інспекцію з питань підготовки та дипломування моряків» від 17 жовтня 2001 року [123], Постановою КМУ № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 р.» від 07 жовтня 2009 року [120], Манільськими поправками до додатка до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року та Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення вахти від 25 червня 2010 р. [58], Положенням про порядок присвоєння звань особам командного складу морських суден, затверджене наказом Міністерства інфраструктури № 567 від 07 серпня 2013 року [126].

Загалом новий вектор розвитку соціокультурної складової професійної освіти (перший субперіод гуманітаризаційно-інтеграційного періоду) розпочався у 1990 році та пов'язаний із прийняттям низки документів, що засвідчили оновлення підходів до організації навчально-виховного процесу.

Зокрема, з Наказом № 24 «Про невідкладні завдання перебудови роботи кафедр суспільних наук вищих учбових закладів» від 06 лютого 1990 року та Постановою Держкомітету СРСР № 5/5 «Про підготовку студентів вищих навчальних закладів країни по гуманітарних та соціально-політичних науках» від 20 жовтня 1990 року. Організований перехід на нові навчальні плани та програми планувався з 1991–1992 навчального року, проте зміни у змісті підготовки фахівців запроваджувались поступово, починаючи з 1990–1991 навчального року. У наказі від 06 лютого 1990 року йдеться про те, що «з метою прискорення перебудови роботи кафедр суспільних наук, посилення їх впливу на світоглядну підготовку студентської молоді» ректори мали здійснити перехід на нову структуру викладання суспільних наук: «Політична історія ХХ ст.», «Філософія», «Політична економія», «Проблеми теорії сучасного соціалізму». Крім того, «з урахуванням економічних, регіональних особливостей, історичних та культурно-національних традицій» на факультативній або обов'язковій основі в навчальний процес вводились курси «Соціологія», «Політологія», «Соціальна психологія», «Історія і теорія релігії та атеїзму», «Етика», «Естетика», «Історія і теорія світової та вітчизняної культури», «Політична історія України» та ін. У 1990–1991 роках вводився спецкурс з проблем міжнародних відносин в СРСР. Здійснювалась перепідготовка викладачів кафедр суспільних наук вищів республіки, створювались авторські колективи з підготовки підручників, посібників та лекцій з дисциплін «Політична історія ХХ ст.», «Філософія», «Політична економія», «Проблеми теорії сучасного соціалізму», «Історія і теорія світової та вітчизняної культури», «Історія і теорія релігії та атеїзму», «Політологія», «Соціологія», «Етика», «Естетика» [113, арк. 53-54]. З навчальних планів рекомендувалося зняти вивчення курсів політичної історії, теорії соціально-політичних відносин, радянського права тощо [105, арк. 96]. Запроваджувалась концепція розвитку національної вищої освіти в республіці.

Державна програма розвитку вищої освіти в СРСР передбачала затвердження гуманістичного призначення вищої школи та створення умов для покращення якості підготовки спеціалістів [106, арк. 26].

Ряд учених були задіяні до дослідження так званих «білих плям» історії. Почали з'являтися публікації стосовно трагічних подій, серед яких голод 1932–1933 років. Реалізація історичної відповідальності партії за минуле охоплювала аналіз та безкомпромісну оцінку того, що відбулося, з метою уникнення подібного у майбутньому [149, арк. 42].

У проєкті Державної програми розвитку вищої освіти в СРСР, датованої кінцем 1990 року, констатовано, що головною метою програми є утвердження гуманістичного призначення освіти, її пріоритетного значення в економічному, соціальному, політичному та духовному оздоровленні суспільства. Впродовж 1991–1993 років планували переорієнтувати навчальний процес на розвиток творчої індивідуальності кожного студента. [104, арк. 33]. Програма передбачала гуманітаризацію та гуманізацію вищої освіти. Протягом 2–3 років планувалось переглянути зміст програм, включивши соціокультурний контекст у викладання всіх дисциплін, збільшити частку гуманітарних та соціально-політичних дисциплін не менше ніж до 30% загального об'єму підготовки спеціалістів. Треба було підготувати кадри, здатні наповнити програми новим змістом, який базується на загальнолюдських цінностях, національно-культурних традиціях та досягненнях сучасної науки; створити інші необхідні умови, що забезпечують створення нової системи гуманітарної та соціально-політичної освіти та виховання спеціалістів; здійснити у 1991–1995 роках будівництво та реконструкцію культурної бази вишів, забезпечити бібліотеки художньою літературою, найбільш значущими класичними та сучасними творами світової суспільствознавчої думки [там само, арк. 35].

15 травня 1991 року в УРСР вийшла Постанова спільної колегії міністерств вищої і середньої спеціальної освіти, народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, Комітету у справах молоді, фізкультури та спорту № 6-1/120 «Про викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах республіки» [156]. А 31 травня 1991 року з'явився Наказ № 126 про організацію виконання цієї Постанови [114, арк. 166-170]. У результаті було затверджено, що відсоток гуманітарних і соціально-політичних дисциплін, а також спецкурсів мав становити 20-25% від загального обсягу навчальних годин для інженерних спеціальностей та 30-35% для технічних, гуманітарних тощо. Протягом 1991–1992 років забезпечувався перехід до нової системи викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін [156, арк. 28-30].

У вищеназваній Постанові зазначалося, що «відповідно до змін, що відбулися в світовому розвитку і нашому суспільстві та з метою вироблення єдиної політики в галузі соціально-гуманітарної підготовки студентської молоді у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах республіки, перебудови змісту і структури курсів гуманітарних та соціально-політичних наук, оволодіння студентами досягненнями світової та вітчизняної культури, загальнолюдськими соціально-моральними та естетичними цінностями» затверджується Республіканська концепція викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах УРСР. Перехід до нової системи викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін протягом 1991–1992 років

мав забезпечуватися ректорами вищих та директорами середніх спеціальних закладів освіти. Студенти обов'язково мали вивчати на варіативній основі п'ять базових дисциплін з таких напрямів:

- історичний (всесвітня історія, політична історія СРСР, історія міжнародних відносин, політична історія XX століття, історія суспільних рухів та політичних партій в СРСР);

- філософський (вступ до філософії, історія філософії, соціальна філософія, основи сучасної світової та вітчизняної філософії XX століття, діалектика теорії пізнання);

- економічний (основи економічної теорії, політекономія, економічна теорія і проблеми господарської практики, історія економічних вчень, економічні системи суспільства);

- соціально-політичний (політологія, основи соціології, історія соціально-політичних учень, теорія світового політичного процесу, сучасна теорія соціалізму, політика та ідеологія);

- культурологічний (історія і теорія світової та вітчизняної культури, історія культури народів СРСР, мистецтвознавство, історія образотворчого мистецтва, історія світової та вітчизняної літератури) [156].

На обов'язковій основі в одному із базових напрямків вводився спецкурс з україністики (наприклад: історія України, історія української філософії, історія української економічної думки, проблеми української культури та національного духовного відродження та ін.).

У морських навчальних закладах вивчення курсів з етики, естетики, логіки, педагогіки, психології, історії релігії та атеїзму, основ екології відбувалось на таких засадах: за рішенням ради вишу або факультету обирались не менше 4-х курсів, з яких 2 курси – обов'язкові, решта – на обов'язковій або факультативній основі [там само, арк. 28-30]. Як уже зазначалося, частка гуманітарних та соціально-політичних дисциплін і факультативних курсів на технічних спеціальностях, куди, власне, відносимо судноводіїв мала становити 30-35% від загального обсягу навчального часу.

Ще одним з основоположних законодавчих актів нормативно-правової бази був Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року, введений в дію 04 червня цього ж року. Його головні положення базувались на засадах попереднього Закону УРСР від 1974 року «Про народну освіту». З метою прискорення впровадження в життя Закону України «Про освіту», інших законів та поглиблення перетворень в галузі освіти було розроблено Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») [65, арк. 54].

Як слушно зазначає В. Золотовська, Законом «затверджена оновлена єдина структура системи освіти, що, порівняно із системою освіти СРСР, не охоплювала середньої спеціальної ланки» [34, с. 119-120]. Морські заклади освіти, де здійснювалася підготовка судноводіїв на базі неповної загальної

середньої освіти, «увійшли до складу вищої освіти. Випускникам цих навчальних закладів на підставі Закону України «Про освіту» (1991 р.) присвоювали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста» [там само, с. 119-120].

На початку 90-х років ХХ століття одним зі шляхів практичного впровадження концепції розвитку національної вищої освіти було створення навчальних закладів та комплексів нового типу: технічний університет, двох- та чотирьохрічні коледжі, комплекси університет-коледж тощо [105, арк. 39]. Так, 16 жовтня 1991 року МВССО УРСР прийняло рішення перетворити Одеський інститут інженерів морського флоту в Український державний університет водного транспорту за підсумками майбутньої акредитації вишу відповідно до Закону України «Про освіту» [107, арк. 20]. Наказом Міністерства освіти України № 16 від 21 січня 1994 року створювався навчально-науковий комплекс підготовки і перепідготовки спеціалістів для берегових підприємств та організацій морського і річкового транспорту та транспортного будівництва України. Комплекс створено на базі Одеського інституту інженерів морського флоту у складі декількох Одеських морських професійних училищ, Ізмаїльського та Іллічівського професійних училищ, Білгород-Дністровського рибпромислового технікуму, Севастопольського та Маріупольського інститутів [66, арк. 47].

Згідно із Законом України «Про освіту» і переходом системи вищої освіти на ступеневу підготовку фахівців наказом № 74 від 3 квітня 1992 року затверджувався новий перелік кваліфікаційних рівнів бакалавра і спеціаліста, зокрема: 660000 – Судноводіння, 660100 – Судноводіння [112, арк. 180, 192].

Відповідно до проєкту «Програми розвитку вищої школи Української РСР» 1991 року ректори вищих та директори середніх спеціальних закладів освіти мали розробити програми розвитку навчальних закладів до 2005 року [155, арк. 66-67].

17 жовтня 1991 року вищі навчальні заклади отримали інформаційний лист № 300-1/309 «З питань гуманізації та гуманітаризації вищої освіти в умовах багатоступеневої форми навчання», де зазначалося, що в оновленні вищої школи України все більшого значення набуває пошук у навчанні різноманітних напрямів навчальної, науково-методичної роботи та організації виховного процесу. Також наголошувалося, що багатоступенева система освіти у вищих навчальних закладах з урахуванням Закону України «Про освіту» передбачає підготовку фахівців усіх рівнів на основі гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між націями і народами [219, с. 103].

У 1992 році в Україні формально визнані вищими всі навчальні заклади, які навчають молодь після закінчення повної середньої освіти [217]. Цього ж року в систему діяльності закладів освіти впроваджено акредитацію згідно з Постановою КМУ № 303 «Про акредитацію вищих навчальних

закладів» від 01 червня 1992 року. Відповідно до цієї Постанови було створено підґрунтя для запровадження єдиної державної системи акредитації закладів освіти. Протягом 1992 року розроблено програмно-методичне забезпечення акредитаційного самоаналізу та діяльності вищих навчальних закладів, своєчасно розпочаті їх ліцензування, атестація та сертифікація [153, арк. 142].

У 1993 році вийшло Положення «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затверджене наказом № 161 від 02 червня цього року. Відповідно до цього документу значення навчальних дисциплін, загальний зміст та вимоги до знань і вмінь визначаються навчальними програмами дисциплін. Для кожної навчальної дисципліни, яка входить до освітньо-професійної програми підготовки, на підставі навчальної програми дисципліни та навчального плану вищим навчальним закладом складається робоча навчальна програма дисципліни, яка є нормативним документом вищого навчального закладу [124].

Ступенева система вищої освіти, а також чотири рівні акредитації вищих навчальних закладів та дипломів їх випускників запроваджувались Законом України «Про освіту» від 23 березня 1996 року [153, арк. 142].

Наступний виток у розвитку соціокультурної складової професійної освіти судноводіїв відбувається внаслідок схвалення приєднання нашої держави до «Міжнародної конвенції про підготовку й дипломування моряків та несення вахти» Законом України № 464/96-ВР від 01 листопада 1996 року. Ця подія ознаменувала початок другого субперіоду гуманітаризаційно-інтеграційного періоду (1997–2017 рр.).

Приєднання України до вищеназваної конвенції започаткувало інтеграційні процеси вітчизняної освіти зі світовими освітніми тенденціями та переорієнтацію української системи підготовки та дипломування морських фахівців відповідно до вимог та стандартів зазначеного вище міжнародного документа. У цей час усе більше вітчизняних спеціалістів розпочинали роботу на суднах зарубіжних компаній, що можна пояснити недостатнім розвитком українського флоту та значною різницею в оплаті праці.

24 травня 1997 року вийшла Постанова КМУ № 507 «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями». Відповідно до цього документа підготовка судноводіїв здійснювалась за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден»: 5.100301 – освітньо-кваліфікаційний рівень молодший спеціаліст; 6.100300 – бакалавр; 7.100301 – спеціаліст [64, арк. 58,78]. А Постановою КМУ № 65 від 20 січня 1998 року затверджено «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» [217]. Воно діє й нині.

Відповідно до цього Положення в освітньо-кваліфікаційних рівнях (ступеневій освіті) реалізуються освітньо-професійні програми підготовки

кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів та магістрів [62, арк. 9].

Важливими здобутками у трансформаціях освіти у 90-ті роки ХХ століття стали: запровадження ступеневої системи вищої освіти та чотирьох рівнів акредитації вузів та дипломів випускників; деідеологізація вищої освіти та вилучення комуністичної ідеології; гуманізація та гуманітаризація всіх ланок освіти; створення мережі вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації; українізація закладів освіти [217].

Характерною рисою цього часу стала також стандартизація.

Як відомо, 7 серпня 1998 року затвердили Постанову № 1247 «Про розроблення державних стандартів вищої освіти». Останні базувались на Законі України «Про освіту» від 23 березня 1996 року та мали на меті «забезпечення якості вищої освіти і потреб народного господарства, науки та культури у фахівцях, а також розроблення, впровадження та удосконалення нормативної і навчально-методичної бази, що регламентує підготовку фахівців з вищою освітою» [144]. Державні стандарти вищої освіти поєднували три компоненти: державна, галузева, компонента вищого навчального закладу. Кожна з них мала свої складові.

Подальша інтеграція вітчизняної морської освіти відбувалась відповідно до постанов КМУ № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» від 7 жовтня 2009 року [120] та № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 року.

Морська доктрина визначила стратегію та основні напрями подальшого розвитку України як морської держави, яка зробила вагомий внесок у розвиток мореплавства та вивчення Світового океану завдяки сприятливому географічному положенню, довжині морського узбережжя та площі водного простору. Відповідно до національних інтересів на морі заплановано провадження морегосподарської діяльності з підготовки та перепідготовки моряків, науковців та інших фахівців, зайнятих морською діяльністю, а також органів і підприємств із забезпечення безпеки судноплавства [59].

Завершення перехідного періоду для імплементації Манільських поправок до додатка до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення ваhti (ПДМНВ) 1978 року і Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення ваhti від 25 червня 2010 року [58], що набули чинності в Україні з 01 січня 2012 року та мали бути цілком впроваджені до 1 січня 2017 року, визначено як верхню межу нашого дослідження. З цього часу в морських навчальних закладах забезпечується дотримання нової системи стандартів якості.

Важливими є положення ПДМНВ, що стосуються використання соціокультурних знань, наприклад, функція управління операціями судна та піклування про людей на судні на рівні експлуатації вимагає компетенції застосування навичок керівника та вміння працювати у команді. До

мінімального стандарту компетентності для капітанів та старших помічників суден входить використання мінімальних навичок керівника та організатора, знання проблем управління персоналом на судні та його підготовки [58].

Нині підготовка українських морських фахівців повинна відповідати нормативним актам та законам в галузі освіти України та підпорядковуватися постановам Міжнародної морської організації (ІМО) і комісії Євросоюзу. Ураховуючи курс нашої держави на євроінтеграцію, наведемо цілі політики в освітній галузі:

- сприяння адаптації до змін у промисловості, особливо під час професійної підготовки і перепідготовки;
- удосконалення початкового та подальшого професійного навчання з метою інтеграції й реінтеграції з ринком праці;
- розширення доступності професійного навчання і заохочення мобільності викладачів і тих, хто навчається, особливо молоді;
- стимулювання співробітництва в навчанні між навчальними закладами або центрами професійної підготовки і фірмами;
- розвиток обміну інформацією та досвідом із загальних проблем для системи професійного навчання держав-членів ЄС [6, с. 148].

Отже, в 1990–2017 роках заклади морської освіти відійшли від радянських традицій в бік євроінтеграції. Відповідно оновлено зміст професійної освіти майбутніх судноводіїв, зокрема її соціокультурної складової.

Зміст соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв. У вересні 1990 року на Всесоюзній нараді суспільствознавців була розроблена нова концепція викладання суспільних наук, відображена у Постанові Держкомітету Радянського Союзу з народної освіти від 20 жовтня 1990 року «Про підготовку студентів вищих навчальних закладів країни з гуманітарних та суспільно-політичних наук». Ця Постанова окреслила права тих, хто навчається, на свободу думки та слова. Перед суспільними науками постало завдання вийти на новий, досі невідомий для радянського суспільства рівень пізнання, пошуку та ідейно-виховної роботи [220].

На початку 90-х років ХХ століття зміст професійної освіти визначався з урахуванням Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, яке викладено у наказі МО України № 161 від 02 червня 1993 року. Відповідно до цього документу, «зміст освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу, відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах, а також при проведенні навчальних занять та інших видів навчальної діяльності» [124].

У Положенні також зазначалося, що в навчальних планах подано перелік і послідовність опанування навчальних дисциплін, форми й обсяг проведення навчальних занять, графік навчального процесу, засоби та форми проведення поточного й підсумкового контролю. Навчальний план затверджує керівник вищого навчального закладу. Крім того, передбачалося, що нормативні дисципліни встановлюються державним стандартом, а вибіркові – вищим навчальним закладом. Останніми могли бути й гуманітарні, якщо вони слугували для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб особи, ефективного використання можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб тощо [124].

У навчальних закладах, які не готували студентів з педагогічних чи мистецтвознавчих спеціальностей, згідно з листом МО України № 1/9-64 від 19 травня 1993 року, обиралось не менше чотирьох курсів, із яких: два – обов'язкові, з них складала іспит, решта – спецкурси за вибором [221, с. 8-9]. Це стосувалося й морських навчальних закладів.

Лист МО України «Про розробку освітньо-професійних програм вищої освіти за відповідним професійним спрямуванням» № 1/9-18 від 18 лютого 1994 року передбачав у освітньо-професійних програмах цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін як складову нормативних, тобто обов'язкових дисциплін. За чотирирічний термін навчання обсяг годин цього циклу мав становити до 26 % від нормативних навчальних дисциплін [221, с. 9].

У перші роки незалежності Україна продовжувала радянські традиції освітнього процесу, адже більшості викладацьких кадрів було важко перелаштуватись, вони виявляли внутрішній супротив, однак акцент на гуманізацію поступово дав свої результати.

Так, аналіз навчальних планів зі спеціальності судноводіння засвідчив стрімке зростання частки гуманітарних та соціально-політичних дисциплін, як передбачалося Постановою № 6-1/210 «Про викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах республіки» від 15 травня 1991 року, а також листом МО України № 1/9-64 «Перелік предметів соціально-гуманітарного і природничого циклу та окремих загально-професійних предметів» від 19 травня 1993 року. Зокрема, у навчальному плані Херсонського морехідного училища на 1993–1994 навчальний рік (табл. 10) до предметів соціально-гуманітарного і природничого циклу включено такі дисципліни соціокультурного спрямування: всесвітня історія, українська мова, українська література, ділова українська мова, світова література, історія України, філософія з релігієзнавством, правознавство, англійська мова, допризовна підготовка юнаків, основи соціальної екології, політологія, соціологія, українська та зарубіжна культура; до профільюючих – історія морського мореплавства та географія морських шляхів.

**Фрагмент навчального плану Херсонського морехідного училища
(спеціальність «технік-судноводій», 1993–1994 н. р.)**

№ з/п	Назви дисциплін	Кількість годин	№ з/п	Назви дисциплін	Кількість годин
1	Всесвітня історія	96	9	Англійська мова	349
2	Українська мова	93	10	Допризовна підготовка юнаків	97
3	Українська література	192	11	Основи соціальної екології	32
4	Ділова українська мова	46	12	Політологія	40
5	Світова література	138	13	Соціологія	40
6	Історія України	64	14	Українська та зарубіжна культура	64
7	Філософія релігієзнавством з	50	15	Історія морського мореплавства	36
8	Правознавство	64	16	Географія морських шляхів	26

Джерело: [205].

Зміни політичної та економічної ситуації в Україні викликали необхідність докорінних змін змісту підготовки спеціалістів водного транспорту. Віднесення гуманітарних дисциплін до числа базових мало сприяти формуванню випускника, здатного враховувати психологічні особливості управління колективом, екологічні вимоги до власної діяльності, грамотно вирішувати економічні питання. Необхідно було посилити мовну підготовку майбутніх фахівців, забезпечити вільне володіння сучасними засобами передачі та обробки інформації в рамках потреб майбутньої професійної діяльності [107, арк. 20].

Після прийняття Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року було розроблено проєкт «Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Відповідно до нього планувалося створити курси української мови для співробітників навчальних закладів міністерства, які не володіли нею в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків; почати вести діловодство та документацію українською мовою; використовувати українську для вивісок навчальних закладів, офіційних бланків, печаток тощо; підготувати викладачів, здатних читати лекції, проводити заняття у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах українською мовою; ввести іспит з української мови для абітурієнтів; створити в навчальних закладах кафедри, що забезпечать вивчення української мови студентами, які не володіли нею [103, арк. 109, 127-129].

Разом із тим при реалізації Закону простежувались дещо протилежні тенденції, з одного боку висувались думки щодо надто швидкого, а з іншого – повільного темпу його втілення. Однак, як зазначалося на XXVIII з'їзді Комуністичної партії України (19-23 червня 1990 р.), майже втричі збільшилась кількість шкіл та класів з поглибленим вивченням української мови та літератури, історії, фольклору та мистецтва. Було видано нові підручники та методичні посібники з української мови та літератури, відповідні кіноматеріали та фонохрестоматії. Одночасно враховувались й інтереси людей інших національностей. Зокрема, покращилось викладання російської мови, а також надавалась можливість навчатись рідною мовою: у місцях проживання національних груп діяли майже 200 шкіл з навчанням молдавською, угорською, польською мовами [149, арк. 48-49].

Мовна політика сприяла розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв, оскільки морські фахівці, вивчаючи англійську як мову національного спілкування, засвоювали й те, що рідна мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності. Проведення навчальної та виховної роботи українською мовою сприяло усвідомленню здобувачами освіти національної приналежності, формуванню почуття патріотизму.

На початку 90-х років XX століття перебудова викладання суспільних дисциплін охопила всю освітню сферу України, від середніх навчальних закладів до вищих [67, арк. 12; 73, арк. 106].

Спрямованість України на зміцнення незалежності, демократизацію, ринкові перетворення і входження у цивілізований світ потребувала суттєвої реорганізації існуючої системи освіти. Суть цієї реформи зводилася до: збереження досягнень минулого, вирішення суперечностей, приведення системи освіти у відповідність з новими науковими досягненнями та життєвими реаліями, особливо, державотворчими процесами в Україні, забезпеченням умов її розвитку в контексті найновітніших показників і вимог сучасної світової динаміки розвитку освіти [151, с. 35].

Проте ситуація в освітній галузі залишалась украй складною. Зокрема, не повною мірою задовольнялись потреби населення навчатися українською мовою у південному та південно-східному регіонах [63, арк. 146-147].

Зміст дисциплін соціокультурного спрямування став департизованим, набув світського характеру. Водночас не заперечувались релігійні переконання людини та не насаджувались атеїстичні переконання [219, с. 115].

Згідно з висновками науковців моделі навчання суспільних наук на початку 90-х років XX століття мали такі риси:

– невід'ємне право викладача на вільний вибір того, чи іншого методологічного підходу для розкриття проблематики курсу, що викладається;

– орієнтація навчального процесу, науково-дослідницького пошуку на загальнолюдські цінності та істини;

– спроба нового пояснення марксистсько-ленінської методології та пошуку її альтернативи;

– вивчення суспільствознавцями тих досягнень вітчизняної та зарубіжної наукової думки, які із зрозумілих причин раніше були недосяжними;

– подолання «ефекту залізної завіси» та його важких наслідків для суспільних наук і використання у викладацькій діяльності позитивного досвіду західного суспільства;

– поступове формування нового (плюралістичного) типу взаємовідносин викладача і студента, що базується на принципах педагогічного співробітництва та демократичного впливу на студентів, їх світогляд, судження, відповідальність та високий рівень самоконтролю;

– нейтралізація легковажного відношення студентів до суспільних наук та процесів, кваліфікована протидія так званій «дезорієнтованій свідомості», яка досить широко захопила студентське середовище, ненав'язливе виховання у студентів тих позицій, якостей і установок, які окреслені оновленою вузівською навчальною програмою [220].

У 1996–1997 навчальному році у зв'язку з прийняттям Конституції України зазнали змін навчальні плани. У закладах вищої освіти у робочі навчальні плани всіх останніх курсів вводилась обов'язкова дисципліна «Основи конституційного права» загальним обсягом 54 години. З неї було передбачено отримання заліку всіма випускниками, починаючи з 1997 року випуску. У професійно-технічних закладах освіти дисципліна називалась «Конституція України» обсягом 10 годин загальноосвітнього компонента за рахунок часу, відведеного на консультації. [68, арк. 92-93].

Листом Міносвіти України від 22 липня 1997 року № 842 «Про термін і послідовність вивчення гуманітарних і соціально-економічних дисциплін» рекомендувались такі терміни викладання дисциплін соціокультурного спрямування: 2 курс – історія України, ділова мова, іноземна мова, основи конституційного права України; 3 курс – філософія, соціологія, українська та зарубіжна культура, іноземна мова; 4 курс – основи економічних теорій, політологія, основи права [152, арк. 89].

Як уже зазначалося, у 1998 році затвердили Постанову № 1247 «Про розроблення державних стандартів вищої освіти». З огляду на необхідність забезпечення освітніх стандартів і зміни у переліку напрямів та спеціальностей, виникла потреба розроблення нових навчальних планів підготовки спеціалістів, що було здійснено у 2001 році та погоджено Науково-методичною комісією з напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден», Науково-методичним центром вищої освіти та Департаментом вищої освіти МОН України.

Аналіз цих навчальних планів дає підстави констатувати зміни в обсязі годин на вивчення дисциплін соціокультурного спрямування, а саме:

– відповідно до навчальних планів, розроблених на основі галузевих стандартів вищої освіти 2001 року, з 2001–2002 навчального року зменшено кількість годин на вивчення історії України, філософії та політології;

– з 2001 року за рахунок вилучення дисципліни «Основи конституційного права України», збільшено обсяг годин на вивчення основ права;

– для ОКР бакалавр філософія та релігієзнавство викладалися як окремі дисципліни, а для ОКР спеціаліст – об'єднувалися в основи філософських знань;

– змінено кількість годин на вивчення англійської мови, оскільки в різні роки окрім англійської мови (за професійним спрямуванням) на першому курсі вивчалась англійська як іноземна, а на п'ятому, шостому курсах – ділова англійська мова. У 2003–2004 та у 2005–2006 навчальних роках викладали окремо спеціальну термінологію англійською мовою, яка входила до циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін самостійного вибору тих, хто навчався у вищих навчальних закладах.

Загалом, як зазначає П. Шляхтун [221], цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін коригували кілька разів. Спочатку корективи вносилися листом МОН України № 1/9-304 «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2002/2003 навчальному році» від 17 червня 2002 року, де визначався перелік та обсяг годин на вивчення зазначених дисциплін. Розглянемо це на прикладі ОКР бакалавр (табл. 11).

Таблиця 11

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вищих навчальних закладах морського профілю (ОКР бакалавр, 1999–2003 н. р.)

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість годин за навчальними роками		
		1999–2000 / 2000–2001	2001–2002	2002–2003
1	2	3	4	5
1	Історія України	108	54	54
2	Ділова українська мова	54	54	54
3	Українська та зарубіжна культура	99	99	99
4	Філософія	108	54	54
5	Основи психології та педагогіки	50	50	50
6	Релігієзнавство	50	50	50
7	Основи економічної теорії	108	54	54
8	Політологія	108	54	54
9	Основи права	54	81	81

1	2	3	4	5
10	Соціологія	54	54	54
11	Основи конституційного права України	54	–	–
12	Англійська мова	312	312	312

Джерела: [181-184].

Як видно з таблиці 11, з 2001–2002 навчального року вдвічі зменшено кількість годин на дисципліни «Історія України», «Філософія», «Основи економічної теорії», «Політологія», вилучено з програми «Основи конституційного права України», проте на 27 годин збільшено навантаження з «Основ права». Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вищих навчальних закладах морського профілю (ОКР молодший спеціаліст) представлено у таблиці 12.

Таблиця 12

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вищих навчальних закладах морського профілю (ОКР молодший спеціаліст, 2004–2008 н. р.)

№ з/п	Назва дисципліни	К-ть годин	№ з/п	Назва дисципліни	К-ть годин
1	Історія України	54	5	Культурологія	54
2	Українська мова (за професійним спрямуванням)	54	6	Англійська мова	216
3	Основи філософських знань (філософія, релігієзнавство)	54	7	Основи правознавства	81
4	Соціологія	54	8	Економічна теорія	54

Джерела: [60; 185-187].

Ще одні корективи у цей цикл внесено наказом МОН України № 642 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» від 09 липня 2009 року, де встановлювався перелік нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів (табл. 13). Близько 20 дисциплін було віднесено до вибіркових.

Таблиця 13

Нормативні дисципліни гуманітарної та соціально-економічної підготовки (ОКР бакалавр, 2009 р.)

Нормативні дисципліни	Обсяг кредитів ECTS
Українська мова (за професійним спрямуванням)	3
Історія України	3
Історія української культури	2
Іноземна мова	5
Філософія	3

Джерело: [221].

25 серпня 2010 року наказом МОН України № 831 «Про внесення змін до наказу МОН від 09.07.2009 р. № 642» перелік вибірових дисциплін було зменшено до дев'яти: «Політологія», «Соціологія», «Психологія», «Логіка», «Етика і естетика», «Релігієзнавство», «Основи конституційного права», «Економіка», «Історія науки і техніки» [119].

У цей час на всі гуманітарні та соціально-економічні дисципліни у вищих навчальних закладах морського профілю (ОКР молодший спеціаліст) виділяли по 54 години. Виключення робили лише для англійської мови (за професійним спрямуванням), на опанування якої виділяли 405 годин (табл. 14).

Таблиця 14

Розподіл годин на вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вищих навчальних закладах морського профілю (ОКР молодший спеціаліст, 2009–2012 н. р.)

№ з/п	Назва дисципліни	К-ть годин	№ з/п	Назва дисципліни	К-ть годин
1	Історія України	54	5	Культурологія	54
2	Українська мова (за професійним спрямуванням)	54	6	Англійська мова (за професійним спрямуванням)	405
3	Основи філософських знань (філософія, релігієзнавство)	54	7	Основи правознавства	54
4	Соціологія	54			

Джерела: [188; 189].

У 2011 році згідно з наказом МОН України № 939 «Про внесення змін до наказу МОН від 09.07.2009 р. № 642» від 05 серпня «Політологію» було додано до переліку нормативних дисциплін. Однак після прийняття 1 липня 2014 року Закону України № 1556-VII «Про вищу освіту», наказ утратив чинність.

У світлі імплементації зазначеного Закону, вищі навчальні заклади отримали Лист МОН України № 1/9-120 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін» від 11.03.2015 р. з рекомендаціями забезпечити викладання дисциплін, що формують компетентності з історії та культури України, філософії, української мови обсягом не менше 12 кредитів ЄКТС, якщо при цьому такі дисципліни не є профільними, а також створити умови для вивчення англійської мови, як мови міжнародного академічного спілкування [134].

Традиційно зміст морської освіти, зокрема, соціокультурна складова, відбиваються у навчальних планах, які складаються на основі стандартів освіти, робочих навчальних програм дисциплін, підручників та навчальних посібників [55, с. 99].

Розглянемо як реалізувалася соціокультурна складова професійної освіти майбутніх судноводіїв станом на 2017 рік. З цією метою проаналізуємо робочі навчальні програми соціально-гуманітарних дисциплін (політологія, українська мова, основи філософських знань, культурологія, історія української культури, релігієзнавство, історія України, англійська мова за професійним спрямуванням).

Робоча навчальна програма з предмета «Політологія» (2000 р.) містить такі змістові модулі: «Політика як суспільне явище та форма діяльності. Наука про політику, її сутність та історія становлення і розвитку» (53 год.), «Соціальна природа влади. Влада як суспільно-політичне явище, її суб'єкти та об'єкти» (40 год.), «Етно-соціальні спільності в системі політичних відносин» (15 год.). Загальний обсяг 108 годин. При викладанні лекційного матеріалу курсу «Політологія» необхідно: дати у хронологічному порядку розвиток світової політичної думки; показати діалектику її розвитку; розвивати пізнавальну активність курсантів, формувати у них діалектичне творче мислення; розвивати інтерес та повагу до досягнень світової та національної політичної думки; сприяти формуванню переконань і ціннісних орієнтацій курсантів відповідно до ідеалів гуманізму [177].

Робоча навчальна програма з предмета «Українська мова» (2002 р.) для першого курсу навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодший спеціаліст повторює шкільну програму та включає такі розділи: «Фонетика. Графіка. Орфоепія» (10 год. зі вступом), «Морфологічна будова слова. Словотвір» (4 год.), «Лексикологія і фразеологія. Лексикографія» (6 год.), «Морфологія» (6 год.), «Орфографія» (6 год.), «Синтаксис і пунктуація» (26 год.), «Практична стилістика» (8 год.), «Культура ділового мовлення» (8 год.). Разом із самостійною роботою 78 годин [180]. Хоча, за винятком останнього, розділи своїми назвами не відображають соціокультурного контексту, мета предмета демонструє соціокультурну складову професійної освіти, вона, як зазначено у пояснювальній записці, полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями та навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності; виробленні навичок спілкування в різних реальних життєвих ситуаціях; підвищенні ефективності спілкування в межах своєї спеціальності. Українська мова як навчальний предмет має прищепити переконання у потребі спілкування державною мовою, любов до рідної мови, почуття національної гордості, потребу систематичного мовного і мовленнєвого самовдосконалення і збагачення [там само].

Спрямованість дисципліни «Українська мова» на соціокультурну підготовку відображена також в її культурологічній змістовій лінії, яка передбачає формування таких якостей та вмінь курсантів:

– прагнення мати сучасні світоглядні орієнтири, які ґрунтуються на усвідомленні гармонійної єдності людини з власним родом, народом, людством, природою і Всесвітом, а також гармонії із самим собою;

– уміння помічати красу в різних її виявах – природі, людині, мистецтві, мові, побуті; діставати від її споглядання естетичну насолоду; прагнути діяти та жити за законами краси;

– мати здатність до повсякденної моральної самооцінки;

– узгоджувати свою поведінку із загальнолюдськими моральними нормами;

– знати основні ознаки історичного розвитку України – політичного, господарського, культурного; бути патріотом, сприяти розбудові держави;

– використовувати засвоєні культурознавчі відомості у власних усних та письмових висловлюваннях з актуальних питань суспільного життя [180].

Дисципліна «Основи філософських знань (філософія, релігієзнавство)» (2005 р.) викладалась у коледжі на базі неповної середньої освіти. Вона включала чотири розділи: «Гуманістичний зміст історії виникнення і розвитку філософії» (18 год.), «Онтологія і гносеологія» (13 год.), «Соціальна філософія» (13 год.), «Релігієзнавство» (10 год.), 54 години разом [179]. Останній розділ було присвячено релігієзнавству – дисципліні, яка у закладах вищої освіти морського профілю викладалась окремо. У програмі зазначено, що філософія представляє історичну школу самовибудовування, дисциплінування, культивування людської думки, постає думкою про думку. Вона завжди потрібна людині, а особливо тоді, коли життя вимагає вибору, визначення моральної та соціальної позицій. Філософія є також інтегративною сферою знання, сформованою в полілозі історії, психології, мовознавства, етнографії, археології, релігієзнавства, соціології культури, мистецтвознавства. Філософія належить до соціально-гуманітарних наук, однак досить активно використовує методи природничих наук: співіснування, взаємовплив, взаємопроникнення різноманітних типів знання сприяють створенню цілісної моделі світобудови. Специфіка філософії саме в її інтегративному характері, в орієнтації на буття та діяльність людини й суспільства як цілісних феноменів. Метою дисципліни є вивчення її основних категорій та понять; формування наукового світогляду, філософської культури мислення та пізнання; набуття навичок науково-філософського аналізу та духовного самовдосконалення; виховання творчої особистості, яка має високий рівень культури та активної життєвої позиції [там само]. З-посеред умінь, які повинен мати курсант за результатом вивчення дисципліни виділимо ті, що відображають соціокультурну складову: творчо підходити до вирішення професійних питань; порівнювати цінності національні, загальнолюдські, особистісні; пояснювати, аналізувати, порівнювати основні характеристики та риси релігій світу; визначати ступінь впливу релігійної свідомості на суспільство, молодь, різні верстви населення;

аргументовано відстоювати світоглядну та громадську позицію, толерантно ставитися до протилежних думок; збагачувати власну духовну культуру шляхом самоосвіти, творчо працювати над поглибленням культурно-освітніх знань. Тож дисципліна «Основи філософських знань (філософія, релігієзнавство)» містить неабиякі можливості для соціокультурної підготовки курсантів морських закладів освіти.

Робоча навчальна програма з дисципліни «Культурологія» (2010 р.) для підготовки за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр включає такі змістові модулі: «Українська та зарубіжна культура у системі гуманітарних знань» (16 год.), «Українська культура у концепції світової культури» (14 год.), «Культура зарубіжних країн» (12 год.). Разом з годинами на самостійну роботу 54 години. Культурологія постає важливою складовою в системі соціогуманітарної підготовки курсантів вищих навчальних закладів. Мета цієї дисципліни – ознайомити курсантів з системою знань про сутність, загальні закономірності формування та функціонування культури в суспільстві та способи пізнання різноманітних культурних форм. Культурологія як наука дозволяє осмислити як єдиний комплекс міфологію, релігію, філософію, мистецтво, етичні та естетичні норми і цінності. Культурологія допомагає при вивченні всіх дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Серед основних завдань культурології виділяють такі: аналіз культури як системи культурних феноменів; виявлення ментального змісту культури; дослідження різних типів культури; вивчення питання соціокультурної динаміки; вивчення культурних кодів та комунікацій. [176]. Отже, вивчення культурології сприяє накопиченню обсягу соціокультурних знань, що мають професійну значущість для майбутніх судноводіїв, які працюватимуть у полікультурному середовищі. Культурологія безпосередньо пов'язана з філософією та релігією.

Оскільки вищезазвані дисципліни, що реалізують соціокультурну складову освіти, знаходяться у полілозі з іншими соціально-гуманітарними дисциплінами, встановимо їхні міжпредметні зв'язки з «Історією української культури» (2010 р.). Її мета – формування у курсантів цілісного уявлення про шляхи розвитку національної культури, ознайомлення з сучасними підходами до вивчення національної культури та особливостями її історичного розвитку, пізнання загальних закономірностей культурної еволюції, самобутнього характеру української культури, її тісних взаємозв'язків з європейською та світовою культурою. Програма дисципліни включає десять тем: «Українська культурологічна думка в контексті загальноєвропейської культурної традиції», «Сучасні підходи до поняття «культура», «нація», «національна культура», «Специфіка історичного розвитку української культури», «Архаїчні витoki свідомості українського народу», «Менталітет як культуротворча «енергія» українського народу», «Релігійні детермінанти української культури», «Побутова складова

української культури», «Стилістичне різноманіття в українському мистецтві», «Місце людини в українській культурі», «Соціокультурна реальність на межі тисячоліть», загалом 72 академічні години [175].

Перелічені теми інтегруються з українською історією та літературою шляхом аналізу праць діячів української культури: М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка та інших, із соціологією, оскільки розглядаються поняття «соціальних відносин», із психологією та літературою внаслідок аналізу психологічних особливостей казки, процесу усвідомлення свого Я людиною в архаїчній культурі. Тема релігійних детермінант культури відображає зв'язок із релігієзнавством, тема місця людини в українській культурі реалізує міжпредметний зв'язок із філософією (наприклад, тому, що при її вивченні розглядається філософія Г. Сковороди). Соціокультурна складова включає знання майбутніх судноводіїв про власну країну, її культурні особливості, звичаї, традиції, історію, норми поведінки та етикету, а також здатність взаємодіяти у полікультурному середовищі, оперуючи розумінням культури, релігії та норм поведінки інших народів, тому курс «Історія української культури» рядом методичних, пізнавальних та практичних завдань реалізує соціокультурну підготовку майбутніх судноводіїв.

Проблема походження релігії, її сутності, історичного розвитку завжди хвилювали мислителів минулого. Вони намагалися пояснити це явище, розкрити його особливості, психологічну і суспільну значимість у житті людини. Пошук шляхів вирішення проблеми проводився у багатьох напрямках, із врахуванням релігійної ситуації в країні проживання мислителів, рівня її суспільного розвитку, характеру культурних традицій, специфіки сповідуваної ними філософської концепції, соціальних і духовних факторів. Актуальність означених проблем не втрачена і сьогодні. З кожним роком з'являється все більше нових релігійних напрямків та вчень, в чому і виражається феноменальність релігії. Крім того, саме релігійні уподобання в професійній діяльності моряка можуть мати визначальне значення у ході формування комунікативних та міжособистісних стосунків в умовах рейсу. Релігієзнавство покликане вирішити ряд зазначених питань та сформувані у курсантів необхідні знання та навички у вирішенні проблем, які можуть виникнути на релігійному тлі у зв'язку з професійною специфікою [178, с. 3].

Робоча навчальна програма з дисципліни «Релігієзнавство» (2011 р.) засвідчує, що ця дисципліна викладалась окремо та включала таку тематику модулів: «Релігія у філософському вимірі», «Світові релігії та нерелігійні рухи сучасності» загальною кількістю 54 години. При вивченні релігієзнавства у курсантів мали формуватися знання про: основні підходи до розуміння релігії, зміст яких відображає характер релігійного розвитку; загальні відомості релігійно-історичного процесу; логіку становлення, розвитку та занепаду певних релігійних уявлень; характерні риси сучасних

світових релігій; релігійний зміст глобальних проблем сучасності; провідних діячів різних релігій; досягнення української релігійної думки на кожному історичному етапі з часів Київської Русі і до наших днів; специфіку української релігійної ситуації сучасності як складової частини світового релігієтворчого процесу. Вони мали навчитися розрізняти релігійні духовні цінності та пріоритети [178]. Загалом релігієзнавство не є богословським курсом, він спирається на достовірні факти та наукові знання і є важливим для морських фахівців в умовах роботи з представниками інших релігійних поглядів, сприяє формуванню толерантного ставлення до їхніх переконань навіть, якщо вони суперечать певним уявленням про релігію, та посилює адекватну соціокультурну підготовку тих, хто навчається.

Нормативна дисципліна «Історія України» беззаперечно реалізує соціокультурну складову освіти, це доводить її робоча навчальна програма (2014 р). Особливістю даного курсу є послідовне вивчення етнічного, державно-політичного, соціально-економічного, духовного та культурного розвитку українського народу у контексті світової історії з урахуванням дисциплін суспільно-історичного, політичного, філософського та культурного профілів.

Предметом курсу є закономірності суспільного розвитку, роль об'єктивного і суб'єктивного факторів в історії суспільного прогресу; різнобічні характеристики визначних історичних осіб, внутрішні мотиви їх конкретних дій та об'єктивні наслідки таких дій.

Методологічною основою дисципліни є діалектико-матеріалістичне розуміння історії, яке дає змогу розкрити як загальні закономірності історичного процесу, так і його особливості в Україні. Саме діалектико-матеріалістичне розуміння історії сприяє розгляду історичних явищ, фактів, подій у відповідності з конкретними історичними обставинами, в їхньому взаємозв'язку й взаємообумовленості, допомагає розглядати кожне історичне явище в сукупності як позитивних, так і негативних проявів.

Структура та зміст дисципліни й передбачені програмою методи її вивчення дають майбутньому моряку можливість засвоїти необхідний обсяг науково-теоретичних знань, які сприятимуть формуванню цілісного сприйняття процесу функціонування українського суспільства на різних етапах його розвитку, набути норм свідомої суспільно-політичної поведінки, усвідомити своє місце в навколишньому світі та відчутти значення своєї майбутньої праці й можливі шляхи для її вдосконалення.

Мета курсу полягає у розвитку національної самосвідомості майбутніх моряків та виховання їх патріотичних, морально-етичних переконань, причетності до тисячолітньої історії українського народу; прищепленні курсантам навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку; навчання практичним навичкам роботи з історичними джерелами і науковою

літературою; виробленні умінь застосовувати набуті знання з історії у повсякденній діяльності, для орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінки суспільних явищ і подій [174].

Незважаючи на те, що дисципліна «Англійська мова за професійним спрямуванням» здебільшого спрямована на розвиток загально-морських та професійних комунікативних умінь, як доводить робоча навчальна програма з курсу (2016 р), розвиток загальних комунікативних вмінь полягає у формуванні вмінь спілкування в соціально-побутових та професійно-орієнтованих ситуаціях, застосування здобутих знань при проходженні співбесіди в кріюінгових компаніях, що сприяє реалізації соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв. До таких вмінь відносяться ті, що формуються у першому та другому семестрах: запитувати та надавати особисту інформацію (дату та місце народження, рідне місто, сім'ю тощо); говорити про власні уподобання та проведення вільного часу на судні; описувати зовнішність відвідувачів на судні; говорити про минулі подорожі; обговорювати їжу на судні та замовляти страви; розповідати про свій навчальний заклад; обговорювати важливі складові успішної кар'єри в морі та оцінювати власну готовність до роботи в морі [172]. Крім того, протягом вивчення спеціальних морських тем, як-от аварійні ситуації в морі, рятувальні засоби, охорона судна на морі та інших, курсанти обговорюють причини, способи запобігання та дії у випадку небажаних явищ, які зазвичай стаються через людські помилки, зокрема й через відмінності у соціокультурному вихованні членів екіпажу.

Дисципліна «Ділова англійська мова», що вивчається на п'ятому курсі магістратури, у робочій навчальній програмі (2016 р.) містить три змістовних модулі, які демонструють нагальність соціокультурної підготовки майбутніх офіцерів морського флоту (табл. 15).

Таблиця 15

Фрагмент робочої навчальної програми з дисципліни «Ділова англійська мова» для спеціальності «Судноводіння»

Номер та назва модулю	Відображення соціокультурної підготовки у робочій навчальній програмі
1	2
<p>Модуль 2 Особисті вміння та якості в управлінні екіпажем</p>	<p>Демонстрація умінь: – називає уміння управління; – характеризує ставлення членів екіпажу до своєї роботи; – надає визначення термінам «влада» («авторитет») та «самовпевненість»; – використовує відповідну термінологію при спілкуванні про баланс між владою (авторитетом) та самовпевненістю членів екіпажу; – називає небезпеки чотирьох екстремальних комбінацій; Підсумкова компетенція: – обговорює основи управління екіпажем.</p>

1	2
Модуль 3 Зв'язок та брифінг	Демонстрація умінь: – називає принципи зрозумілого спілкування на борту судна; – обговорює важливість чіткого спілкування між членами екіпажу; – називає типи спілкування; – використовує відповідну термінологію при спілкуванні щодо встановлення середовища «виклики та відповіді» між членами екіпажу. Підсумкова компетенція: – розповідає про комунікацію на морі з точки зору клімату, комунікації зі зворотнім зв'язком, виклику та реагування.
Модуль 4 Людський чинник	Демонстрація умінь: – називає причини людських помилок; – визначає фактори впливу на людські рішення та небезпечні наслідки; – надає характеристику ланцюжку помилок; – називає причини, що призводять до втоми та обговорює шляхи їх зменшення або подолання; – читає та розуміє інформацію Положення про дипломування і несення вахти (STCW). Підсумкова компетенція: – обговорює вплив людської помилки на безпеку на морі.

Джерело: [173].

Форми, методи та засоби організації навчання у закладах морської освіти. Упродовж гуманітаризаційно-інтеграційного періоду професійна освіта майбутніх судноводіїв здійснювалася за різними формами організації навчання.

У перший субперіод (1990–1996 рр.) навчальний процес у вищих навчальних закладах відбувався у таких формах: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Основними видами навчальних занять були: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація [124].

У другий субперіод (1997–2017 рр.) вищезгадані форми організації навчання також превалюють у закладах морської освіти.

Водночас розвиток інформаційних технологій зумовив розширення спектру форм, методів та засобів навчання.

А гуманізація та гуманітаризація вищої технічної освіти потребувала впровадження «інноваційних форм, методів та технологій навчання, спрямованих на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, розвиток проблемного мислення та особистісних якостей студентів як майбутніх професіоналів» [219, с. 115].

Розповсюджується використання проблемного, дослідницького методів, ділових та дидактичних ігор, методу проектів, круглих столів, ситуаційних задач. З переходом до модульної організації змісту навчальних дисциплін почали широко застосовувати не лише інтерактивні форми та методи роботи студента під керівництвом викладача (тьютора), а й повноцінну самостійну роботу в лабораторіях, читальних залах, на об'єктах майбутньої професійної діяльності [36, с. 215].

Набули популярності новітні методики навчання, зокрема, комунікативна, елементи якої, як-от: методи моделювання ситуацій, імітаційні, рольові, ділові ігри, мозковий штурм, дискусії почали впроваджуватися, зокрема при вивченні англійської мови. Граматико-перекладний, аудіо-лінгвальний, аудіовізуальний, свідомо-змістовий та інші методи почали відходити на задній план, оскільки комунікативний підхід забезпечує оволодіння функціональними та структурними аспектами мови, передбачає формування соціокультурної компетентності [41, 218].

Набули розповсюдження кейс-технології – це такий вид заняття, який «інтегрує в собі декілька методів: кейс-метод (глибоке дослідження реальної ситуації з метою її розв'язання); моделювання (проектування стратегії дій і практичної її реалізації); «мозковий штурм» (генерування ідей та пропозицій, що забезпечують всебічний огляд ситуації); дискусія (обмін думками з приводу проблем і шляхів її вирішення); рольові ігри (представлення варіантів поведінки членів суднового екіпажу); метод проектів (розв'язання конкретних проблем ситуації в умовах співпраці та міжособистісної комунікації з презентацією результатів)» [193, с. 8]. Ці технології «застосовуються в різних формах навчальної діяльності (нових і традиційних), які можуть знайти своє місце в процесі професійної підготовки майбутніх судноводіїв: лекції-конференції, проблемні лекції, семінарські заняття, практичні заняття, майстер класи, круглі столи, групові тренінги, самостійна та індивідуальна робота, тренажерна практика, зустрічі з представниками різних національностей та капітанами» [там само].

Одним із методів активізації навчальної діяльності курсантів морських навчальних закладів став кейс-стаді (case study). При вивченні англійської мови цей метод включає читання та обговорення кейсів – автентичних текстів-рапортів, що описують реальні ситуації (нешасні випадки, аварії), пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. При цьому тим, хто навчається, пропонують проаналізувати певну проблему, пояснити її причини, віднайти шляхи вирішення того, що сталося, та запропонувати дії щодо уникнення подібного в майбутньому. Для кейсів характерне те, що заздалегідь вірного рішення не існує, тому можна пропонувати різні варіанти, обґрунтовуючи їх.

До того ж, кейси стали джерелом соціокультурної інформації, адже нещасні випадки часто трапляються внаслідок людського фактору:

недотримання правил безпеки, нехтування службовими обов'язками, недостатній досвід, непорозуміння між членами екіпажу через власні амбіції, незнання мови або різницю у світосприйнятті внаслідок різних культурних традицій та менталітету.

Важливими методами контролю і самоконтролю стали тестування та інтерв'ю, адже майбутнім судноводіям необхідна підготовка до проходження співбесіди у крюїнговій компанії. Щоб влаштуватись на практику, майбутні фахівці проходять обов'язкове тестування на знання професії англійською мовою, наприклад, Marlins, CES 5.1, IMETS. Тестовий контроль знань під час навчання підвищує рівень об'єктивності оцінювання курсантів, створює постійний зворотній зв'язок та формує готовність до проходження фахового тестування.

Отже, парна та групова робота, змішане спілкування курсантів один з одним (*mingle activity*), практика типових запитань співбесід та тестів стали дієвими методами організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх судноводіїв.

Упродовж гуманітаризаційно-інтеграційного періоду деякі методи, що потребують використання технічних засобів навчання, не завжди можна було застосовувати через незадовільний рівень оснащення кабінетів. Зокрема, на початку ХХІ століття досить часто викладачі використовували особисті ноутбуки або техніку, наявну на відділеннях та кафедрах для загального користування. Як правило, цієї техніки не вистачало на всіх викладачів, а тому найоптимальнішим залишався варіант використання власної.

Такою ж була ситуація з наочністю. Якщо у попередні роки силами гуртківців та самими викладачами активно виготовлялись стенди, плакати, моделі, то впродовж гуманітаризаційно-інтеграційного періоду користувались тим, що залишилось (якщо воно ще було актуальним) або роздруковували наочні та дидактичні матеріали самостійно, за власний кошт.

Засобами навчання слугували й автентичні матеріали, наприклад, репортажі з місця аварій, розслідування морських катастроф; роздатковий матеріал; технічні засоби навчання, які необхідні для наочності, демонстрації мультимедійних презентацій; мережа Інтернет для використання сайтів новин, перегляду відеоматеріалів тощо [193, с.8].

У закладах морської освіти з'явилися сучасні тренажерні комплекси. Це здійснило великий вплив на якість навчання, адже підготовка конкурентоспроможних на міжнародному ринку праці фахівців морської галузі, можлива лише за наявності взаємозв'язку між системами освіти, науки і виробництвом [6, с. 149]. Тим більше, що «виконуючи замовлення на фахівця морської галузі з високою професійною компетентністю, заклади вищої морської освіти України не повинні залишатися осторонь випереджального, прискореного, інноваційного розвитку освіти і науки. Новітні технології вимагають від молодих спеціалістів активності,

відповідальності, самостійності, освіченості, пошуку, впевненості, вміння жити і працювати в міжкультурному середовищі, бути соціально зорієнтованим» [55, с. 95].

Гуманітаризація змісту навчальних планів вимагала оновлення навчально-методичного забезпечення, зокрема навчальних посібників та підручників. Розглянемо деякі з них, що вийшли друком у гуманітаризаційно-інтеграційний період, стосовно відповідності професійній спрямованості та соціокультурному аспекту навчання майбутніх судноводіїв. Титульні аркуші та зміст цих навчальних посібників та підручників представлено у додатку ....

Так, навчальний посібник «Культура і побут населення України» (1993 р.) містить розділи про етнічну історію та етнографію України, господарство і матеріальну культуру українців, духовну культуру українського народу, етнографічні особливості інших народів України і сучасні етнічні процеси в державі. Перше видання вийшло у 1991 році, у другому (1993 р.) матеріали доповнено та перероблено [52].

У навчальному посібнику «Етика: курс лекцій» (1996 р.) мораль розглядається як суспільне явище, як феномен культури та як форма співвідношення. Розкриваються екзистенційні аспекти моральності, питання добра і зла, відповідальності, сенсу життя, етика спілкування, його моральні передумови, культура та етикет [57].

Для вивчення англійської мови залишались навчальні посібники попередніх років. Наприклад, із ділової англійської мови: «Business talks for deck officers» Г. Дубнера (1985 р.) [24], «Advanced course in English for deck officers» Г. Дубнера (1989 р.) [25] та «Ділова англійська мова для моряків» В. Бобровського (1984 р.) [2]. Оскільки ці посібники розраховані на старшокурсників, вони містять тексти та вправи професійної спрямованості про планування маршруту відповідно до погоди, швартовні, якірні операції, перевезення вантажів. Соціокультурна складова більше простежується під час вивчення загальних тем на молодших курсах. Хоча у посібниках Г. Дубнера соціокультурні аспекти також містяться на заняттях про пасажирські лайнери та особливості комунікації з пасажирами, комунікацію між суднами та нещасні випадки на морі.

Отже, навчальні посібники з дисциплін соціокультурного спрямування сприяли формуванню особистості, яка розуміється на історичних, культурних та духовних надбаннях суспільства, володіє знаннями та інтересами, що виходять за рамки її спеціалізації.

Таким чином, розвиток соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв у гуманітаризаційно-інтеграційний період характеризується реформуванням та оновленням системи освіти, її масштабною гуманітаризацією та відходом від радянських ідеологічних освітніх моделей до національних українських, інтеграцією морської освіти з

провідними світовими тенденціями задля забезпечення відповідності дипломів українських моряків стандартам Міжнародної морської організації.

Серед позитивних тенденцій розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв в гуманітаризаційно-інтеграційний період виокремлено такі: гуманітаризація всіх ланок освіти шляхом включення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін до обов'язкових та збільшення їх частки; перебудова викладання дисциплін соціокультурного спрямування (оновлення навчальних планів, програм, навчальної літератури); модернізація форм, методів та засобів навчання зміна ролі викладача у зв'язку з концепцією «викладач-партнер»; акцентування на розвитку творчої індивідуальності кожного здобувача освіти.

До негативних тенденцій відносимо: повільну українізацію закладів освіти в південному та південно-східному регіонах; подекуди необґрунтоване коригування циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін; недостатнє забезпечення засобами навчання відповідно до оновлених вимог освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

1. Поняття «розвиток соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв» потрактовано як цілеспрямований, неперервний процес, у результаті якого відбуваються якісні, поступальні, закономірні та направлені зміни у змісті освіти, внаслідок яких зростає ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості, здібностей та потенціалу, професійної компетентності курсантів – майбутніх представників палубної команди, передбаченої Міжнародною конвенцією про підготовку і дипломування моряків та несення вахти, що задовольняє потреби морської галузі у фахівцях з даної спеціальності та відповідає вимогам чинних нормативних документів.

2. Виокремлено періоди розвитку соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: 1-й (1951–1974 рр.) – ідеологічно-політехнічний (субперіоди: 1951–1958 та 1959–1974 рр.); 2-й (1975–1989 рр.) – продуктивно-інтенсивний (субперіоди: 1975–1983 та 1984–1989 рр.); 3-й (1990–2017 рр.) – гуманітаризаційно-інтеграційний (субперіоди: 1990–1996; 1997–2017 рр.).

Позитивними тенденціями ідеологічно-політехнічного періоду визначено – покращення викладання дисциплін соціокультурного спрямування внаслідок виконання відповідних постанов уряду; розширення підготовки та підвищення кваліфікації викладачів суспільних дисциплін; активізація навчально-методичної роботи викладачів, створення власних методичних розробок, засобів навчання; використання технічних засобів навчання; продуктивно-інтенсивного – удосконалення форм та методів навчання задля формування у курсантів готовності діяти у нестандартній ситуації; активне впровадження у гуманітарній підготовці технічних засобів навчання; гуманітаризаційно-інтеграційного – гуманітаризація всіх ланок освіти шляхом включення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін до обов'язкових та збільшення їх частки; перебудова викладання дисциплін соціокультурного спрямування (оновлення навчальних планів, програм, навчальної літератури).

3. Схарактеризовано, що зміст, форми, методи та засоби навчання майбутніх судноводіїв у морських навчальних закладах України в окреслених хронологічних межах зазнавали трансформацій залежно від політики держави та відповідних нормативно-правових актів, які впливали на організацію навчання.

Упродовж 1-го (1951–1974 рр.) періоду відбувалось скорочення обсягу гуманітарної підготовки судноводіїв внаслідок посилення політехнізації; політизація змісту соціокультурних дисциплін та ідеологізація освітнього процесу в цілому; спрямування навчально-виховної роботи на нівелювання власної думки та «програмування» майбутніх судноводіїв у відповідності до

ідей вищих органів влади; зміщення акцентів у бік виховання робочої сили, завуальоване необхідністю взаємозв'язку навчання та виробничої праці. Основними формами занять з дисциплін соціокультурного спрямування були уроки та практичні заняття у середніх спеціальних навчальних закладах морського спрямування та лекційні, практичні, семінарські заняття у відповідних вишах. Серед методів навчання провідними були словесні (бесіди, лекції, доповіді, дискусії, політінформації) та наочні (ілюстрування, демонстрування).

Протягом 2-го (1975–1989 рр.) періоду помітно вдосконалюються засоби навчання. Зокрема, впроваджувалися технічні засоби навчання та ефективно використовувалися на заняттях з дисциплін, що реалізують соціокультурну складову освіти майбутніх судноводіїв. Удосконалювались відомі технічні засоби навчання (навчальне кіно, телебачення, звукотехніка, статична проекція), створювались нові (контрольно-тренувальні, інформаційні аналого-тренажерні установки та ін.). У цей час обиралися найбільш ефективні форми, методи та засоби навчання і виховання, але навчальний матеріал все ще пов'язували з рішеннями КПРС і Радянського уряду та з питаннями практики комуністичного будівництва.

3-й (1990–2017 рр.) період ознаменував початок оновлення змісту навчання майбутніх судноводіїв та інтеграцію вітчизняної морської освіти у світовий освітній простір, що викликало необхідність переорієнтації на освітні стандарти, окреслені в міжнародних морських документах. Роль викладача змінено відповідно до концепції «викладач-партнер», акцентовано на розвитку творчої індивідуальності кожного здобувача освіти. Гуманітаризація не тільки позитивно вплинула на зміни у змісті навчання, але й викликала модернізацію форм, методів та засобів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів І. О. Початок «нової» антирелігійної кампанії в 1961 році та її наслідки. *Право: науково-інформаційний вісник*. № 4. 2011. С. 18–25.
2. Бобровский В. И. Деловой английский язык для моряков: учеб. пособие для высш. морск. учеб. заведений. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1984. 208 с.
3. Борисова А. В. Первый опыт преподавания «Основ политических знаний» *Среднее специальное образование*. Москва, 1961. № 3. С. 51–54.
4. Бородач Г. А. О программе нового курса «Основы политических знаний» в средних специальных учебных заведениях. *Среднее специальное образование*. Москва, 1961. № 2. С. 47–51.
5. Вербій І. В. Стан соціокультурного складника освіти майбутніх судоводіїв у 60–80-ті роки ХХ століття. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018. № 8. С. 14–18.
6. Герганов Л. Д. Проблеми фахової підготовки плавскладу України за умов інтеграції з європейським освітнім простором. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2014. № 3. С. 147–152.
7. Годовой отчет за 1984–1985 уч. год о работе училища. *ДАОО (Державний архів Одеської області)*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 622. 166 арк.
8. Годовой отчет о работе Одесского мореходного училища за 1951–1952 уч. год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 54. 96 арк.
9. Годовой отчет о работе Одесского мореходного училища ММФ 1978–1979 уч. г. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 473. 172 арк.
10. Годовой отчет о работе училища за 1974–1975 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 376. 154 арк.
11. Годовой отчет о работе училища за 1975–1976 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 399. 151 арк.
12. Годовой отчет о работе училища за 1980–1981 уч. год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 521. 153 арк.
13. Годовой отчет о работе училища за 1985–1986 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 629. 161 арк.
14. Годовой отчет о работе училища за 1986–1987 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 636. 122 арк.
15. Годовой отчет о работе училища за 1987–1988 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 643. 110 арк.
16. Годовой отчет о работе училища за 1988–1989 учебный год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 650. 82 арк.
17. Годовой отчет Одесского мореходного училища ММФ 1979–1980 уч.г. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 497. 157 арк.
18. Грецкая Г. Т., Сапожников А. И. О новых учебных планах. *Среднее специальное образование*. Москва, 1962. № 7. С. 28–34.
19. Гризуліна Н. П. Совершенствовать методику преподавания иностранных языков. *Среднее специальное образование*. Москва, 1961. № 3. С. 16–18.
20. Грищенко А. С. Реформування шкільної освіти середини ХХ ст. у пресі Київської області (за матеріалами газетного фонду Державного архіву

Київської області). *Огляди джерел та документальні нариси*. 2014. С. 109–116. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/09-8.pdf>

21. Директивні вказівки Міністерства вищої і середньої освіти УРСР вузам і середнім спеціальним учбовим закладам республіки. Том 5. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп. 1. Спр. 188. 280 арк.

22. Довідки про стан викладання суспільних дисциплін у технікумах за 1969 р. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4795. Оп. 2. Спр. 52. 22 арк.

23. Документи конференції о научної організації труда в училище (план, доклади, виступлення). *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 244. 74 арк.

24. Дубнер Г. Я. Деловые переговоры на английском языке для судоводителей: метод. реком. Москва: В/О «Мортехинформреклама», 1985. 176 с.

25. Дубнер Г. Я. Учебное пособие по английскому языку для судоводителей-слушателей трехгодичных курсов иностранных языков при учебно-курсовых комбинатах морских пароходств. Москва: В/О «Мортехинформреклама», 1989. 192 с.

26. Журнал планирования и учета работы предметной комиссии общественных дисциплин за 1981–1982 уч. год. *ДАХО (Державний архів Херсонської області)*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 391. 80 арк.

27. Журнал планирования и учета работы цикловой методической комиссии английского и немецкого языков *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 243. 101 арк.

28. Журнал планирования и учета работы цикловой методической комиссии общественно-исторических дисциплин 1971–1974 гг. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 254. 86 арк.

29. Журнал планирования и учета работы цикловой методической комиссии русского языка и литературы. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 265. 33 арк.

30. Журнал предметной комиссии общеобразовательных дисциплин 1979–1980 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 362. 72 арк.

31. Журнал предметной комиссии общественных дисциплин 1978–1979 гг. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 346. 26 арк.

32. Журнал цикловой методической комиссии общественно-исторических дисциплин и русской литературы и русского языка 1974–1976 гг. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 293. 86 арк.

33. Земцов А. Л. Конституция СССР 1977 г. *Проблемы современной науки и образования*. 2017. № 22 (104). С. 38–45.

34. Золотовська В. С. Тенденції вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах морського профілю (70-ті роки ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 263 с.

35. Зорин А. Л. Гуманитарные дисциплины в системе негуманитарного образования. *Вопросы образования*. 2006. № 4. С. 106–113.

36. Ільченко А. М., Шейко С. В. Вища освіта і Болонський процес: навчально-метод. посіб. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. 316 с.

37. Інформаційно-методичні листи, методичні рекомендації, підготовлені і видані кабінетом в 1970 р. (типографські примірники). Том І. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4795. Оп. 2. Спр. 70. 313 арк.

38. Інформаційно-методичні листи, рекомендації, підготовлені і видані кабінетом у 1969 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4795. Оп. 2. Спр. 49. 517 арк.
39. Історія педагогіки України. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/36.html
40. Из творческого наследия В. А. Сухомлинского. *Советская педагогика*. 1988. № 3. С. 97–102.
41. Козак С. В. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции будущих специалистов морского флота: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Одесский национальный ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 2001. 20 с.
42. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. 1977. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>
43. Котова Ю. С. Формирование профессиональных компетенций у курсантов морского вуза средствами иностранного языка. *Вестник Майкопского государственного технологического университета*. Майкоп, 2016. Вып. 1. С. 56–62.
44. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): в 16 т. / под. общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. 9-е изд., доп и испр. Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1985. Том 8: 1946–1955. 584 с.
45. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): в 16 т. / под. общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. 9-е изд., доп и испр. Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1986. Том 9: 1956–1960. 574 с.
46. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): в 16 т. / под. общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. 9-е изд., доп и испр. Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1986. Том 12: 1971–1975. 573 с.
47. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): в 16 т. / под. общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. 9-е изд., доп и испр. Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1987. Том 13: 1976–1980. 509 с.
48. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): в 16 т. / под. общ. ред. А. Г. Егорова, К. М. Боголюбова. 9-е изд., доп и испр. Москва: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1987. Том 14: 1981–1984. 639 с.
49. Кравчук Л. Періодизація етапів іншомовної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України другої половини ХХ ст. (1950–2006). *Історико-педагогічний альманах*. 2008. Т. 1, № 2. С. 19–24.
50. Кузин В. П., Никольский В. И. Военно-морской флот СССР 1945–1991. Санкт-Петербург: Историческое морское общество, 1996. 653 с.
51. Кузьмин Б. А. Новое положение о средних специальных учебных заведениях. *Среднее специальное образование*. Москва, 1961. № 4. С. 1–5.
52. Культура і побут населення України: навч. посіб. / В. І. Наулко та ін.; 2-е вид., доп. та перероб. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
53. Куракин А. Т., Новикова Л. И. Общественная культура и всестороннее развитие личности. *Советская педагогика*. № 7. 1971. С. 27–37.
54. Листування з ЦК КП України, Радою Міністрів УРСР, Верховною Радою УРСР про роботу середніх спеціальних учбових закладів

республіки за 1976 рік. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 3795. 228 арк.

55. Ліпшиць Л. В. Формування соціокультурної компетентності майбутніх судноводіїв міжнародних рейсів у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Херсонський державний ун-т. Херсон, 2018. 253 с.

56. Ляшкевич А. І. Теорія і практика морської освіти півдня України (30-ті роки ХІХ – початок ХХІ століття): дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2018. 452 с.

57. Малахов В. А. Етика: курс лекцій. Київ: Либідь, 1996. 304 с.

58. Манільські поправки до додатка до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ) 1978 року та Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896_052

59. Морська доктрина України на період до 2035 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п#Text>

60. Навчальний план Херсонського морського коледжу, напрям 1003 – «Судноводіння і енергетика суден», спеціальність 5.100301 «Судноводіння». 2005 р. 6 с.

61. Накази, директивні та інструктивні розпорядження і циркулярні листи МВССО СРСР, що стосуються діяльності МВССО УРСР за 1960 рік. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп. 1. Спр. 168. 282 арк.

62. Накази з основної діяльності з № 1 по № 43. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 188. 200 арк.

63. Накази з основної діяльності з № 106 по № 176. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 238. 199 арк.

64. Накази з основної діяльності з № 218 по № 290. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 194. 273 арк.

65. Накази з основної діяльності міністерства з № 1 по № 32. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 1. 114 арк.

66. Накази з основної діяльності міністерства з № 1 по № 38. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 73. 162 арк.

67. Накази з основної діяльності міністерства з № 103 по № 121. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 37. 118 арк.

68. Накази з основної діяльності міністерства з № 249 по № 287. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 154. 190 арк.

69. Накази з № 390 по № 556 Міністра ВССО УРСР з питань основної діяльності за 1961 рік. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп. 1. Спр. 228. 240 арк.

70. Накази Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, які стосуються діяльності МВССО УРСР за 1966 рік. Том І. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 2. 211 арк.

71. Накази Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, які стосуються МВССО УРСР за 1966 рік. Том II. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп. 13. Спр. 3. 180 арк.
72. Накази Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, які стосуються діяльності МВССО УРСР за 1966 рік. Том IV. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп.13 Спр. 5. 160 арк.
73. Накази № № 1-32 Міністра народної освіти по основній діяльності 1991 р. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф 166. Оп. 17. Спр. 105. 237 арк.
74. Накази № № 51-144 Міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР з основної діяльності. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп. 1. Спр. 137. 182 арк.
75. Наскрізний зріз української історії від найдавніших часів до сьогодення. З Постанови ЦК КПРС про подолання культу особи та його наслідків (1956 р., червень). URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/716.html>
76. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. *Освіта України*. 2001. № 29, 18 липня. С. 3.
77. О сроках подготовки и улучшения использования специалистов, окончивших учебные заведения: постановление от 21 мая 1964 г. № 499. *Высшая школа: сб. основ. постановлений, приказов, инструкций / под ред. Е. И. Войленко*. Москва, 1965. С. 74–77.
78. Обзорный отчет о работе училища за 1975-1976 уч. год. *ДАХО*. Ф. Р-1316. Оп. 3. Спр. 373. 64 арк.
79. Отчет за 1951–1952 учебный год Херсонского мореходного училища Министерства Морского флота. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 28. 255 арк.
80. Отчет за 1976–1977 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп.4. Спр. 313. 89 арк.
81. Отчет о работе училища за I семестр 1950–1951 учебного года. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 26. 35 арк.
82. Отчет о работе училища за 1952–1953 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 34. 48 арк.
83. Отчет о работе училища за 1953–1954 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 40. 84 арк.
84. Отчет о работе училища за 1954–1955 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 49. 100 арк.
85. Отчет о работе училища за 1955–1956 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 55. 97 арк.
86. Отчет о работе училища за 1956–1957 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 61. 124 арк.
87. Отчет о работе училища за 1957–1958 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 68. 81 арк.
88. Отчет о работе училища за 1958–1959 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 76. 57 арк.
89. Отчет о работе училища за 1961–1962 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 91. 76 арк.
90. Отчет о работе Херсонского мореходного училища рыбной промышленности за 1974–1975 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-1316. Оп. 3. Спр. 366. 238 арк.

91. Отчет об учебно-воспитательной работе за 1975–1976 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп.4. Спр. 302. 94 арк.
92. Отчет об учебно-воспитательной работе за 1977–1978 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 327. 83 арк.
93. Отчет об учебно-воспитательной работе за 1978–1979 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 341. 79 арк.
94. Отчет об учебно-воспитательной работе училища за 1979–1980 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 355. 81 арк.
95. Отчет по учебной работе училища за 1 семестр 1945–46 учебного года. Отчет о новом наборе 1945 года. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 1а. 53 арк.
96. Отчеты о работе методических комиссий за 1976–1977 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-1316. Оп. 3. Спр. 384. 136 арк.
97. Пенза І. В. (Вербій І. В.). Інтенсифікація розвитку соціокультурної складової освіти майбутніх судноводіїв (1975–1990 рр.). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 2020. Вип. 72. С. 104–109.
98. Переписка, информации в ЦК КП Украины, Минвузом СССР об идейно-теоретическом уровне преподавания общественных наук в вузах Украины. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 3788. 86 арк.
99. Петрушенко А. Д., Рыбакова В. М. Реформирование системы образования в СССР в период «оттепели» (1953–1964 гг.). *Труды молодых ученых. Сборник материалов и докладов*. 2010. С. 93–97.
100. План работы, протоколы заседаний и отчет цикловой методической комиссии английского языка. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 126. 112 арк.
101. Планы работы, протоколы заседаний и отчет цикловой методической комиссии истории, обществоведения и литературы. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 225. 84 арк.
102. Положение о высших морских, высших мореходных, мореходных и арктических училищах закрытого типа Министерства Морского флота. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 3. Спр. 36. 50 арк.
103. Поручения ЦК Компартии Украины, Верховного Совета УССР, Совета Министров УССР, Государственного комитета СССР по народному образованию и документы по их выполнению. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8654. 194 арк.
104. Поручения ЦК Компартии Украины, Верховного Совета УССР, Совета Министров УССР, Государственного комитета СССР по народному образованию и документы по их выполнению 15 октября – 27 декабря 1990 г. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8656. 158 арк.
105. Поручения ЦК Компартии Украины, Верховного Совета УССР, Совета Министров УССР, Государственного комитета СССР по народному образованию и документы по их выполнению. 2 января – 5 марта 1991 г. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп.13. Спр. 8705. 164 арк.
106. Поручения ЦК Компартии Украины, Верховного Совета УССР, Совета Министров УССР, Государственного комитета СССР по народному образованию и документы по их выполнению. *ЦДАВО України (Центр.*

держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8706. 174 арк.

107. Поручення ЦК Компартии Украины, Верховного Совета УССР, Совета Министров УССР, Государственного комитета СССР по народному образованию и документы по их выполнению. 15 октября – 27 декабря 1991 г. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8708. 162 арк.

108. Поручення ЦК Компартии Украины, Совета Министров УССР по вопросам среднего специального образования и материалы по их исполнению 1985 г. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 7884. 170 арк.

109. Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 764. 313 арк.

110. Постановления пленума ЦК КП/б/У (оригиналы). ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 978. 92 арк.

111. Приказы и циркулярные письма Министерства высшего и среднего специального образования СССР. ДАХО. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 115. 50 арк.

112. Приказы №№ 1-96 Минвуза Украины по основной деятельности. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8754. 230 арк.

113. Приказы № № 1-70 Минвуза УССР по основной деятельности. 1 января – 4 апреля 1990 г. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8646. 161 арк.

114. Приказы № № 51-136 Минвуза УССР по основной деятельности. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8699. 182 арк.

115. Приказы Минвуза УССР № 220-243 по основной деятельности 1985 г. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 7683. 741 арк.

116. Про вдосконалення державного нагляду за станом підготовки та дипломування моряків: постанова КМУ від 31.01.2001 р. № 83. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/83-2001-%D0%BF>

117. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/ed20020117>

118. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

119. Про внесення змін до наказу МОН від 09.07.2009 р. № 642: наказ МОН від 25.08.2010 р. № 831 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0831290-10>

120. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова КМУ від 7 жовтня 2009 р. № 1307. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF>

121. Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 р. № 839. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/839-2007-%D0%BF>

122. Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 22.01.1969 р. № 64. Библиотека

- нормативно-правових актів СРСР.* URL:
http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6994.htm
123. Про затвердження Положення про Інспекцію з питань підготовки та дипломування моряків: наказ Міністерства транспорту України від 17.10.2001 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0928-01/ed20011017>
124. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: наказ Міністерства освіти України від 02.06.1993 р. № 161. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93/ed19930602>
125. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): постанова КМУ від 20 січня 1998 р. № 65. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF>
126. Про затвердження Положення про порядок присвоєння звань особам командного складу морських суден: наказ Міністерства інфраструктури України від 07.08.2013 р. № 567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1466-13#Text>
127. Про затвердження Положення про порядок присвоєння звань особам командного складу морських суден: постанова КМУ від 15.01.2005 р. № 38. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/38-2005-%D0%BF>
128. Про затвердження Положення про середні спеціальні навчальні заклади СРСР: постанови Ради Міністрів СРСР від 01.03.1961 № 185 та від 22.01.1969 № 65. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6995.htm
129. Про заходи щодо корінного покращення якості підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою у народному господарстві: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 13.03.1987 р. № 325. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_13858.htm
130. Про заходи щодо подальшого розвитку вищої та середньої спеціальної освіти, покращення підготовки та використання спеціалістів: Постанова Ради Міністрів СРСР від 15 червня 1963 р. № 757. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5961.htm
131. Про заходи щодо подальшого удосконалення керівництва середніми спеціальними навчальними закладами та підвищення якості підготовки спеціалістів з середньою спеціальною освітою: Постанова від 22.08.1974 № 656. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8396.htm
132. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні: Закон СРСР від 24 грудня 1958 р. *Бібліотека нормативно-правових актів СРСР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm
133. Про народну освіту: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 червня 1974 року N 2779-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html
134. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін: лист МОН України від 11.03.2015 № 1/9-120. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46343
135. Про освіту: Закон України від 25.04.1996 р. з подальшими редакціями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed19960425>
136. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1854>

137. Про освіту: Закон Української РСР від 23.05.1991 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed19910523>
138. Про перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням, спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.1994 р. № 325. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP940325.html
139. Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями: постанова КМУ від 24.05.1997 р. № 507. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/507-97-%D0%BF>
140. Про підвищення рівня економічних знань керівних працівників, спеціалістів, студентів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів: постанова Ради Міністрів СРСР від 10.03.1965 № 154. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_6216.htm
141. Про покращення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою: Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 30.08.1954 р. № 1863. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4975.htm
142. Про поліпшення вивчення іноземних мов в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 11 липня 1961 р. № 980. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5690.htm
143. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року: Закон України від 01.11.1996 р. № 464/96-ВР. URL: <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base61/ukr61622.htm>
144. Про розроблення державних стандартів вищої освіти: постанова КМУ від 07.08.1998 р. № 1247. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1247-98-%D0%BF>
145. Про удосконалення планування підготовки спеціалістів та покращення використання випускників вищих та середніх спеціальних навчальних закладів в народному господарстві: Постанова від 27.01.1978 р. № 64. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР.* URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_9544.htm
146. Протокол № 14 засідання Пленума ЦК КП України 20 вересня 1974 року. *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 108. 224 арк.
147. Протокол № 12 Пленума Центрального Комітету Коммунистической партии Украины от 16 мая 1989 года. *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 986. 170 арк.
148. Протокол № 17 Пленума Центрального Комітету Коммунистической партии Украины 29-30 вересня 1975 року (2-й екз.). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 149. 308 арк
149. Протокол XXVIII с'їзда Коммунистической партии Украины от 19-23 июня 1990 года. *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1016. 249 арк.
150. Протоколи з № 15 по № 21 засідань колегії МВССО УРСР та матеріали до протоколів. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп.1 Спр. 236. 194 арк.

151. Протоколи №№ 1, 2 засідань колегії та документи до них. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 200. 183 арк.
152. Протоколи засідань педагогічної ради № 1-7. *ДАХО*. Ф. 3523. Оп. 1. Спр. 697. 89 арк.
153. Протоколи, рішення колегії та документи до них № 20, 21. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 166. Оп. 18. Спр. 84. 189 арк.
154. Протоколи № № 1-4, стенограми та інші документи засідань колегії МВО УРСР. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 1. Спр. 140. 228 арк.
155. Протоколи № № 1-3 засідань колегії Міністерства УРСР і документи к ним. 30 январа - 11 марта 1991 г. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8702. 108 арк.
156. Протоколи № № 4-10 засідань колегії Міністерства УРСР і документи к ним. 27 марта - 14 октября 1991 г. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. 4621. Оп. 13. Спр. 8703. 98 арк.
157. Протоколи засідань методического бюро за 1954–1955 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 45. 15 арк.
158. Протоколи засідань, плани работы цикловой методической комиссии истории, русского языка и литературы. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 123. 43 арк.
159. Протоколи засідань педагогического совета. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 118. 136 арк.
160. Протоколи засідань педагогического совета. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 300. 220 арк.
161. Протоколи засідань педагогического совета. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 309. 160 арк.
162. Протоколи засідань педагогического совета. *ДАХО*. Ф. Р-1316. Оп. 3. Спр. 335. 144 арк.
163. Протоколи засідань педагогического совета 1978–1979 гг. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 339. 167 арк.
164. Протоколи засідань педагогического совета № 4-7. *ДАХО*. Ф. Р-1316. Оп. 3. Спр. 451. 80 арк.
165. Протоколи засідань педагогического совета № 8-10, № 1-5. *ДАХО*. Ф. 1316. Оп. 3. Спр. 452. 72 арк.
166. Протоколи засідань цикловой методической комиссии судомеханических дисциплин за 1958–1959. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 74., 24 арк.
167. Протоколы метод. бюро за 1950–1951 уч. год. *ДАОО*. Ф. Р-2018. Оп. 4. Спр. 40. 34 арк.
168. Протоколы педагогического совета за 1962–1963 учебный год. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 99. 167 арк.
169. Протоколы педагогического совета. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 146. 119 арк.
170. Решения методических совещаний, инструкции, указания отдела учебных заведений ММФ и переписка по учебно-методической работе. *ДАХО*. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 95. 78 арк.

171. Решения, приказы и циркулярные письма Министерства высшего и среднего образования СССР и УССР. ДАХО. Ф. Р-472. Оп. 4. Спр. 159. 49 арк.

172. Робоча навчальна програма з дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» для спеціальності «Судноводіння» напрям підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр/ Херсонська державна морська академія. Херсон, 2016. 45 с.

173. Робоча навчальна програма з дисципліни «Ділова англійська мова» для спеціальності «Судноводіння» напрям підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт» за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліст / Херсонська державна морська академія. Херсон, 2016. 17 с.

174. Робоча навчальна програма з дисципліни «Історія України» для спеціальності "Судноводіння" напрям підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр / Херсонська державна морська академія. Херсон, 2014. 29 с.

175. Робоча навчальна програма з дисципліни «Історія української культури» напряму підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт» Судноводіння за освітньо-професійним кваліфікаційним рівнем бакалавр / Херсонський державний морський інститут. Херсон, 2010. 22 с.

176. Робоча навчальна програма з дисципліни «Культурологія» для спеціальності 5.100301 "Судноводіння" напрям підготовки 1003 "Судноводіння та енергетика суден" за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр/ Херсонський державний морський інститут. Херсон, 2010. 20 с.

177. Робоча навчальна програма з дисципліни «Політологія» для спеціальності 5.100301 "Судноводіння" напрям підготовки 1003 "Судноводіння та енергетика суден" за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр/ Херсонський державний морський інститут. Херсон, 2000. 18 с.

178. Робоча навчальна програма з дисципліни «Релігієзнавство» для спеціальності "Судноводіння" напрям підготовки 6.070104 «Морський та річковий транспорт за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр/ Херсонська державна морська академія. Херсон, 2011. 13 с.

179. Робоча навчальна програма з дисципліни «Філософія» для спеціальності 5.100301 «Судноводіння» напряму підготовки 1003 «Судноводіння і енергетика суден» за освітньо-професійним кваліфікаційним рівнем молодший спеціаліст/ Херсонський морський коледж. Херсон, 2005. 17 с.

180. Робоча навчальна програма з предмета «Українська мова» за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодший спеціаліст / Херсонський морський коледж. Херсон, 2002. 19 с.

181. Робочий навчальний план підготовки бакалавра інтегрований з Одеською державною морською академією за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 1999. 5 с.

182. Робочий навчальний план підготовки бакалавра інтегрований з Одеською державною морською академією за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 2000. 6 с.

183. Робочий навчальний план підготовки бакалавра інтегрований з Одеською державною морською академією за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 2001. 5 с.

184. Робочий навчальний план підготовки бакалавра інтегрований з Одеською державною морською академією за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 2002. 5 с.

185. Робочий навчальний план Херсонського морського коледжу підготовки молодших спеціалістів за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 2004 р. 8 с.
186. Робочий навчальний план Херсонського морського коледжу підготовки молодших спеціалістів за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння». 2006 р. 12 с.
187. Робочий навчальний план Херсонського морського коледжу підготовки молодших спеціалістів за напрямом 1003 «Судноводіння і енергетика суден» спеціальності 5.100301 «Судноводіння» 2 курс. 2007 р. 3 с.
188. Робочий навчальний план Херсонського морського коледжу підготовки молодших спеціалістів галузі знань 0701 «Транспорт та транспортна інфраструктура» спеціальності 5.07010401 «Судноводіння на морських шляхах». 2009 р. 2 с.
189. Робочий навчальний план Херсонського морського коледжу підготовки молодших спеціалістів галузі знань 0701 «Транспорт і транспортна інфраструктура» спеціальності 5.07010401 «Судноводіння на морських шляхах». 2010 р. 4 с.
190. Рябуха І. М. Тенденції розвитку морської освіти в Україні (друга половина XVIII – початок XXI століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Херсон, 2019. 485 с.
191. Січкаренко Г. Г. Реформа вищої освіти 1987 р.: уроки для України. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 113–116.
192. Смагін І. І. Методичні засади створення і функціонування підручників із суспільствознавчих предметів у загальноосвітній школі України (1920 – 1990 рр.): дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2011. 445 с.
193. Смелікова В. Б. Підготовка майбутніх судноводіїв до професійно-орієнтованого спілкування засобами кейс-технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Херсонський державний ун-т. Херсон, 2017. 21 с.
194. Солодовник А. О. Розвиток фізико-математичної підготовки у морських навчальних закладах України (1944–2012 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2018. 341 с.
195. Списки рішення Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР і академії наук СРСР про утворення програмної комісії по суспільним наукам, накази МВССО СРСР про затвердження програм по курсам суспільних наук в вузах за 1966 рік. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України)*. Ф. Р-4621. Оп.13 Спр. 180. 27 арк.
196. Стенограма доклада секретаря ЦК КП/б/У тов. Мельникова Л. Г. «О состоянии и мерах улучшения идеологической работы партийной организации Украины» на пленуме ЦК КП/б/У. *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 976. 138 арк.
197. Стенограма Пленума Центрального Комитета Коммунистической партии Украины. 26 апреля 1984 года. *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф.1. Оп. 2. Спр. 763. 142 арк.
198. Стенограма пленума ЦК КП Украины (2-й экз.). *ЦДАГО України (Центр. держ. архів громадських об'єднань України)*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2020. 260 арк.
199. Тализіна Н. Вдосконалення навчання у вищій школі. *Радянська педагогіка*. 1973. № 3. С. 71–77.

200. Учебный план для III курсов на 1954–1955 учебный год специальности «Морское судоходство». Москва, 1954. 2 с.
201. Учебный план подготовки специалистов в мореходных училищах по специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего образования СССР, № 1612-10-16. Москва, 1955. 2 с.
202. Учебный план подготовки специалистов в среднем специальном учебном заведении специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Ф1-ПС-13. Москва, 1959. 2 с.
203. Учебный план подготовки специалистов в среднем специальном учебном заведении специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Ф3-ПС-13. Москва, 1960. 2 с.
204. Учебный план подготовки специалистов в среднем специальном учебном заведении специальности 1612 «Морское судоходство» утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Гр-1-8-13. Москва, 1963. 2 с.
205. Учебный план подготовки среднего специального учебного заведения специальности «Морское судоходство» (для морского флота), утвержденный Государственным комитетом СССР по народному образованию СССР с изменениями согласно инструктивного письма Министерства образования Украины от 19.05.1993 № 1/9-64 с уточнениями, № 23-Д/осн. Москва, 1989. 2 с.
206. Учебный план подготовки среднего специального учебного заведения специальности «Морское судоходство», утвержденный УУЗ'ом ММФ по согласованию с Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Гр-1-8-13. Москва, 1966. 2 с.
207. Учебный план подготовки среднего специального учебного заведения специальности «Морское судоходство», утвержденный УУЗ'ом ММФ по согласованию с Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № М-8-22. Москва, 1977. 2 с.
208. Учебный план специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Д-8-2. Москва, 1982. 2 с.
209. Учебный план специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Д-8-22. Москва, 1985. 2 с.
210. Учебный план специальности «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего образования СССР, № 14-2-2/4-02. Москва, 1952. 2 с.
211. Учебный план специальности «Морское судоходство», утвержденный отделом учебных заведений ММФ по согласованию с МВО СССР, № 1612-7-16. Москва, 1957. 2 с.
212. Учебный план среднего специального учебного заведения специальности 1612 «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Ф-1-8-13. Москва, 1961. 2 с.
213. Учебный план среднего специального учебного заведения специальности № 1612 «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР, № Гр-1-8-13. Москва, 1965. 2 с.

214. Учебный план среднего специального учебного заведения специальности 1612 «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР 12 апреля 1972 г. № Д-10-22. Москва, 1972. 2 с.

215. Учебный план среднего специального учебного заведения специальности № 1612 «Морское судоходство», утвержденный Министерством высшего и среднего специального образования СССР 20 сентября 1984 г., № М-8-22. Москва, 1984. 2 с.

216. Федорчук О. О. Криза вузівського суспільствознавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) та спроби його перебудови. *Наукові праці*. Т. 131. Випуск 118. 2010. С. 15–18.

217. Фіннінгов Т. В., Рокоча В. В., Шаров О. І. Загальний огляд системи вищої освіти України. URL: www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_333_ua_hegfv.doc

218. Фролова О. О. Формування соціокультурної компетенції майбутніх навігаційних офіцерів у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2015. 24 с.

219. Ципко В. В. Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2015. 534 с.

220. Ципко В. Роль соціально-гуманітарних наук у формуванні особистості студента вищого навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр.* 2006. Вип.15. С. 34–42.

221. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навчальний посібник. Київ: Академія, 2011. 222 с.

222. Kuraev A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. Springer Science + Business Media Dordrecht 2015. URL: <https://slideheaven.com/soviet-higher-education-an-alternative-construct-to-the-western-university-parad.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Навчально-тематичний план спецкурсу «Соціокультурна складова професійної освіти майбутніх судноводіїв в 1951-2017 роках»

Назви змістових тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		л.	пр.	всього ауд.	с.р
Настановне заняття	1	1		1	
Вхідне діагностування	1		1	1	
Тема 1. Ідеологічно-політехнічні аспекти професійної освіти майбутніх судноводіїв (1951–1974 рр.)	15	6	4	10	5
Тема 2. Продуктивно-інтенсивні зміни соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв (1975–1989 рр.)	13	4	4	8	5
Тема 3. Гуманітаризаційно-інтеграційні особливості модернізації соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв (1990–2017 рр.)	16	6	4	10	6
Тема 4. Оновлення змісту, форм, методів та засобів реалізації соціокультурної складової професійної освіти майбутніх судноводіїв	8	4	4	8	
Вихідне діагностування, захист проєктів	6		6	6	
Разом	60	21	23	44	16

Навчально-методичне видання

Пенза І. В.

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ (1951–2017 РР.)

Методичні рекомендації

Відповідальний за випуск – Ковальський В. І.
Технічний редактор – Кохановська О. В.

Підписано до друку 12.11.20 р. Формат 60x84/16 (А-5)
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman
Умовн. друк. арк. 5,75. Наклад 50.

Друк здійснено з оригінал-макету
у видавництві КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Свідоцтво ХС №74 від 30.12.2011 р.
Адреса редакції й видавництва
вул.Покришева, 41
м.Херсон
73034
тел. (0552) 37-02-66
E-mail: info@academy.ks.ua